

T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTA ÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

TÜRK- İSLÂM MENKİBELERİNİN TAHLİLİ

ATİYE AÇILAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. BEKİR BİÇER

KONYA 2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Atiye Açılan		
	Numarası	18810501048		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	Türk-İslâm Menkıbelerinin Tahlili		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Atiye AÇILAN

Öğrencinin	Adı Soyadı	Atiye Açılan		
	Numarası	18810501048		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bekir Biçer		
Tezin Adı	Türk-İslâm Menkıbelerinin Tahlili			

ÖZET

Göçebe kültüre sahip Türkler arasında milli ve manevi duyguların taşıyıcısı olan destanlar ve efsaneler mitolojik unsurlar barındırır ve bu edebi ürünlerin aktarımı sözlü anlatım metodu ile gerçekleştirilmiştir. Türkler arasında özel bir niteliğe sahip olan destan anlatıcıları kültürün taşıyıcısı olma rolünü üstlenmiş, zamanla bu aktüaliteyi kalıcı hale getirebilmek için yazıya geçirilmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra Türkler arasında mitolojik unsurlar ile beraber dini meseleler ve din adamları üzerine de bir takım olağanüstülükler kaydedilmeye başlanmıştır. İlk olarak sahabe ve tabiin tabakâtları ile doğan menkıbe yazıcılığı ve menâkıbnâme türü, çoğunlukla velilerin kerametlerini işlemiştir. Dolayısıyla menkıbeler, velilere ve onların kerametlerini anlatan edebi ürünler olarak şekil almıştır.

Klasik edebiyatın kaynakları içinde yer alan menâkıbnâmeler, kültür tarihi kaynağı olması yönüyle oldukça mühimdir. O halde bu kaynaklardan yararlanarak, toplumun dini, dili, kültür düzeyi, bilimsel, siyasi ve ekonomik durumlarına dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bu çalışmada, Türkler arasında İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren menkıbe örnekleriyle döneme dair sosyolojik bir tespit yapılmak istenmiştir. İslam öncesine dair unsurların İslam ile karışması, toplumun kutsiyet tayin ettiği birçok şeyin İslamlaşmadan sonra da devam etmesi değerlendirilip, Gök Tanrı inancı, kültler ve Şamanizm'den kalma mitlerin, İslâm menkıbelerine aktarılışı izah edilmeye çalışılmıştır. Şamanizm'den kalan uygulamalar, şamanların sahip olduğu toplumsal kimlik ile Müslüman Türkler arasındaki velayet anlayışına mukayeseli bir yorum yapılarak, eski-yeni arasındaki sentezden bahsedilmiştir. Bu çalışma, bahsettiğimiz çerçevede menkıbelerin tahlilini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Menkıbe, Menâkıbnâme, Keramet, Sözlü Kültür, Sûfi

Author's	Name and Surname	Atiye Açılan		
	Student Number	18810501048		
	Department	History Department / Medieval History Department		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Bekir Biçer		
Title of the Thesis/Dissertation	Analysis of Turkish Islamic Legends			

ABSTRACT

Epics and legends, which are the carriers of national and spiritual feelings among the Turks who have a nomadic culture, contain mythological elements and the transmission of these literary products was carried out by oral narration method. Epic narrators, who have a special quality among the Turks, have assumed the role of being the carrier of culture, and in time, in order to make this actuality permanent, it was written down. After the adoption of Islam, along with mythological aspects The genre of manaqıbnamah, which was first born with the tabaqats of the sahaba and tabiin, mostly dealt with the miracles of the guardians. Therefore, menâkıbnâme took shape as literary products describing the virtuous and their miracles.

Manaqıbnamahs, which are among the sources of classical literature, are very important as a source of cultural history. Therefore, it is possible to make inferences about the religion, language, cultural level, scientific, political and economic conditions of the society by making use of these sources. In this study, it is aimed to make a sociological determination of the period with the examples of the manna from the first periods when Islam began to spread among the Turks. The mixing of pre-Islamic elements with Islam, the continuation of many things that the society assigned sanctity to after Islamization, and the transfer of the belief in Sky Tengri, cults and myths from Shamanism to Islamic myths were tried to be explained. By making a comparative interpretation of the practices left over from Shamanism, the social identity of the shamans and the understanding of guardianship among Muslim Turks, the synthesis between the old and the new is mentioned. This study includes the analysis of the myths within the framework we have mentioned.

Keywords: Manqıba, Manaqıbnamahs, Miracle, Oral Culture, Sufi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	3
B. KAPSAM VE YÖNTEM.....	3
C. KAYNAKLAR	5
a) Temel Kaynaklar	5
b) İnceleme ve Araştırmalar	8
BİRİNCİ BÖLÜM	10
İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DİNLERİ VE İNANÇLARI.....	10
1. Eski Türk İnançları	10
1. 1. Mitos.....	11
1. 2. Türk Mitolojisinin Genel Hatları	11
1. 3. Sözlü Kültür	13
1. 4. Atalar Kültü	15
1. 4. Gök Tanrı İnancı	17
1. 5. Tabiat Kültü	19
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRK-İSLAM TASAVVUFUNA GENEL BİR BAKIŞ VE MENKİBELERİN DOĞUŞU	
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	26
2. 1. 1. Sûfî	26
2. 1. 2. Tasavvuf.....	27
2. 1. 3. Keramet	29
2. 1. 4. Motif.....	31
2. 1. 5. Veli	31
2. 1. 6. Veli Kültü	32
2. 1. 7. Menkıbe	34
2. 1. 8. Menâkıbnâme.....	35

2. 2. Evliya Menâkıbnâmelerinin Tarihsel Değeri	38
2. 3. Müslüman Türkler ve Tasavvuf	39
2. 3. 1. İlk Dönem Horasan Erenleri	42

3. BÖLÜM

ÖRNEKLERLE TÜRK-İSLAM MENKİBELERİNDE ÖNE ÇIKAN MOTİFLER

3. 1. İslam Öncesi İle Kurulan Bağın Toplumsal Sentezi	46
3. 2. Örneklerle Türk-İslâm Menkıbelerinde Öne Çıkan Motifler	49
3. 2. 1. Menkıbelerde Sıklıkla Yer Alan Olağanüstü Motifler	50
3. 2. 2. Hızır'la Görüşme Motifi	51
3. 2. 3. Velinin Vücudunda Gerçekleşen Olağanüstü Motifler	53
3. 2. 4. Tabiat Unsurları Üzerinde Gösterilen Keramet Motifleri	61
3. 2. 5. Hayvanlar Üzerinde Gerçekleşen Keramet Motifleri	67
3. 2. 6. İnsan Gücünün Yetmeyeceği Keramet Motifleri	69
3. 2. 7. Mukaddes ve İnsanüstü Güçler Hakkında Keramet Motifleri	75
3. 2. 8. Veliliğini Kabul Edenlerin Keramet Motifleri	80
3. 2. 9. Veliliğini Kabul Etmeyenlerin Keramet Motifleri	83
3. 2. 10. Menkıbelere Dair Bir Değerlendirme	84
SONUÇ	89
KAYNAKÇA	92

KISALTMALAR LİSTESİ

BAİD	Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCF	Dil Tarih Ve Coğrafya Fakültesi
Haz.	Hazırlayan
KAÜİFD	Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Neş.	Neşreden
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
SUTAD	Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türk Diyanet Vakfı
Trc.	Tercüme
Yay.	Yayınları

ÖNSÖZ

Menkıbeler toplumun kendisine ayna tutan sosyolojik metinlerdir. Bu sebepten menkıbeleri okuyarak, dönemin siyasi ve sosyal özellikleri hakkında pek çok bilgiye sahip olabiliriz. Menkıbelerin tarihe ışık tutması yönüyle kaynak edindiğimiz bu çalışma üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, usûl gereği eski Türk dini ve inançlarından bahsedilmektedir. Kültler, geleneksel ritüeller, sözlü kültürün oluşumu, mitler, din ve din adamı algısı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde tezimizin ana konusu olan menkıbelere kavramsal bir çerçeve oluşturularak pek çok yönüyle değerlendirilmiştir. Tasavvufa dair kavramlar, menkıbelerin keramet kavramlarıyla bütünleşmesi, doğuşu, ilk örnekleri ve tarihsel rolünden bahsedilmiştir. Horasan'da ortaya çıkan ilk velayet sahiplerinin isimleri zikredilmiştir.

Üçüncü ve son bölüm ise çalışmanın omurgasıdır. Menkıbe kavramının kerametle bütünleşmesinden yola çıkarak hazırlanmıştır. Türklerin Müslüman olmasında olağanüstü ve doğaüstü olayların tesirleri takip edilmeye çalışılmıştır. En sık rastlanan keramet motifleri örneklendirilmiş, bu örneklerin sosyal tesiri üzerinde durulmuştur. Bu kısımda asıl vurgulamak istediğimiz, velilere dair menkıbelerde yer alan olağanüstülüklerdir. Zira bunlar anlatılarak ve kayda geçirilerek kimi zaman gerçek, kimi zamanda gerçekliği bile sorgulanmadan kabul edilmeleri yönüyle Müslüman halk üzerinde büyük bir tesir oluşturmuştur. Sosyal bir değişim olan İslamlaşmanın Türk toplumundaki izleri anlatılmak istenmiş, Eski din ile İslâm arasındaki benzerlikler, din ve din adamı algısının doğrusal ilerleyişi hakkında değerlendirmelerde bulunarak sosyolojik bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır.

Bu süreçte övgü ve şükranla en layık olan, hazırlandığım, durakladığım, yorulduğum ve dahası yardımına ihtiyaç duyduğum her anda desteğini, dostluğunu esirgemeyen, bu uzun yolculukta rehberlik eden kıymetli hocam Prof. Dr. Bekir Biçer'e sonsuz teşekkürler. Dahası, lisans hayatımdan bu yana ilmi tecrübesi, akademik duruşuyla daima örnek olmuş sevgili Doç. Dr. Mustafa Akkuş hocama, yardımları ve katkılarından dolayı teşekkürü borç bilirim. Yine lisans dönemimden itibaren ilim aşkına ve çalışma azmine hayranlık duyduğum, yorumları,

düşünceleriyle zihnimde farklı pencereler açmış güzel insan, değerli hocam Prof. Dr. Ayşe Dudu Kuşçu'ya çalışmama dair verdiği fikir ve öneriler sebebiyle sonsuz şükranlarımı sunarım.

Ayrıca bu dünyadaki şansım, bugünümün mimarı sevgili ve pek kıymetli ailem, annem Asiye YERLİKAYA ve babam Harun YERLİKAYA, can parçalarım, kardeşlerim Rana ve Rumeysa YERLİKAYA. Hayatıma kattığınız tüm güzellikler için size de sonsuz şükranlarımı sunmayı borç bilirim. İyi ki varsınız ve daima olacaksınız.

Sevgili eşim, hayat arkadaşım Ramazan AÇILAN, çekilmesi ve katlanılması en zor olduğum hallerde bile sevgisi ve anlayışıyla var olan, buraya yazmakla sınırlandıramayacağım katkılar sağlamıştır. Çalışma hayatıyla beraber yürüttüğüm bu tezin en zahmetli ve stresli safhalarında, manevi desteğini esirgemediğin, bana her zaman yardımcı olduğun için hayat boyu teşekkürü borç biliyorum.

Bu tezi merhamet ve sevgiyi hayatının merkezine koyan, öfke, nefret gibi duyguları kendisi ve çevresinden uzak tutmuş, çalışmanın, emeğin ve gayretin vereceği mutluluğun peşinde koşmayı bana öğreten, insana, hayvana, taşta toprağa, yaşadığı tüm çevreye saygısını hiç yitirmemiş üç güzel insana adıyorum. Dedem, babam ve eşim.

GİRİŞ

Türkler, Müslümanlarla karşılaşmaları ve onlarla tanışmalarından itibaren çok sayıda olağanüstü durumla yüz yüze geldiler. Çoğu kez bu izah edilemeyen olayları anlamaya ve yorumlamaya çalıştılar. Bazen de hiç anlamadan hatta anlamaya çalışmadan kutsallık izafe ederek veya tabiatüstü güçlere inanarak olduğu ve duyduğu gibi kabul ettiler. Türklerin İslamlaşma sürecinde birçok farklı topluluk, devlet, kavim ve uygarlıkla karşılaştıkları bilinmektedir. Mesela Emevi fatihleri, Abbasi davetçileri, sûfî şeyhler, Şii dâiler, Türk yurtlarına sığınan siyasi kaçaklar, Fars kültürüne mensup tüccarlar ve bazı mutezilî ve harici kimseler. Bu karşılaşma ve tanışmalar tesirlerini zaman içinde Türkler üzerinde ciddi tesirler gösterdiler. Bu karşılaşma, temas, irtibat ve tesirde en çok sûfilerin, velilerin ve tarikat liderleri şeyhlerin etkileri daha büyük oldu.

Göçebe kültüre sahip Türk boyları arasında bozkırda tutunmayı, bir arada kalmayı sağlayan eski Türk kültürünün devamlılığını gösteren ritüelleri ve törenleri vardı. Av şenliklerinde edilen sohbetler, Müslüman olduktan sonra ramazan gecelerini ve bayramları bir arada geçirmeleri, toylarda kurulan sohbet ortamları sözlü kültür geleneğinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu gelenek tarikat liderlerinin, ariflerin, sûfilerin kerametlerinin anlatıldığı, dini sohbetlerin etkisini artırmakla kalmıyor, insanların hakka olan inançlarını perçinliyor daha ötesi İslamiyet'e duyulan saygıyı da pekiştiriyordu. Zamanla anlatma kültürü, hikâyeciliğe dönüştü. Menkıbeler dilden dile anlatılırken edebi bir ürün olarak Türk kültüründe büyük bir yer edindi.

Türk İslam kültüründeki menkıbeleri anlamak ve yorumlamak bize Türklerin niçin ve nasıl Müslüman oldukları hakkında ciddi ipuçları vermektedir. Çünkü Türklerin Müslüman olması daha çok sûfilerin davetleri, kerametleri ve sohbetleri ile olmuştur. Yani daha çok halk kültürü ve gelenekler içindeki İslam kültürü ile tanışmışlardır. Kitabî İslam olarak bilinen inanç sistemi ile tanışmaları, İslam'ı anlama ve yaşamaları cami ve medreselerin kurulmasından sonra olmuştur. Bu sebeple Türkler arasında uzun süre ezan okuyacak müezzîn bile bulunamamıştır.

Türklerin Müslüman olmasında öncelikle İslam tasavvufu ve sûfîlerin rolleri iyi bilinmelidir. Zira tasavvuf kültürü sayesinde yaygınlaşmış olan menkıbe geleneği aynı zamanda İslami inanç ve yaşam sisteminin de halk arasında öğrenilmesine katkı sağlamıştır. Bu katkı ve tesir Türklerin Müslüman olmasını hızlandırmıştır. Bu tür bir İslamlaşma ise yeni menkıbe ve halk hikâyelerinin doğmasına yol açmıştır. Halk hikâyeleri Türk- İslam tarihinde zengin bir halk edebiyatını doğurmuştur. Tasavvuf veya tekke edebiyatı olarak bilinen yeni edebi tür asırlardır kuşaktan kuşağa aktarılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu türden dini, edebi ve kültürel anlatımlar Türkçemizi zenginleştirmiş ve olgunlaştırmıştır. Bu gelenek içinde yoğrulan Türkler bir yandan Müslüman olurken aynı zamanda benliklerini ve milli kimliklerini de oluşturmuşlardır.

Bu sebeple sözlü kültür unsurlarından sayılan Türk tasavvuf kültürü ve halk inançlarının tespiti, tahlili ve yorumlanmasını atalarımızı anlamamızı sağlarken kültürel dinamiklerimizin yorumlanmasında katkı sağlayacaktır.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Tüm insanlarda yaratılış gereği inanma içgüdüğü vardır. İnsanlar inanç duygusuna ihtiyaç duyarlar. Bu duygu onları bir yaratıcıya inanma noktasında birleştirir. Türkler de varoluşlarından itibaren birçok dine inanmışlardır. Türklerin İslamiyet ile tanışmaları ve onu tanıma çabaları VIII. yüzyılın ortalarında başlamış ve X. yüzyılda İslamiyet'in Türkler arasında yayılması hız kazanmıştır. Ancak Türklerin Müslüman olmaları çok ta kolay olmamıştır.

Türklerin Müslüman olmasının gecikmesinin ve zor olmasının birtakım sebepleri vardır. Bunlar arasında en önemlileri Emeviler döneminde baskı ve zulme maruz kalmalardır. Diğer yandan Türklerin bağımsız yaşamaya alışık olmaları dış saldırılara karşı koymalarına sebep olmuş ve Emeviler karşı direnç göstermişlerdir. Türklerin Araplarla (Müslümanlarla) çatışmalarının bir sebebi de eskiden beri sahip oldukları din ve inançları terk etmek ve yeni dini kabul etmemek istemeleridir. Çünkü köklü ve zengin bir inanç ve gelenek manzumesine sahiptirler. Bunun yanında tek tanrılı inanç ve yaşam şekillerine sahip olmaları benliklerinin İslâm ile yakından uyuşmasını kolaylaştıran önemli etkenlerden birisi olmuştur.

Bu çalışmada Türklerin Müslümanlarla karşılaşmasından itibaren ortaya çıkan menkıbelerin doğuş sebepleri, ihtiva ettikleri keramet motifleri, menkıbelerin Türklerin Müslüman olmasına tesiri, sözlü kültür geleneğine katkısı ve birleştirici rolü ve tarihi değeri üzerinde durulmuştur. İslamiyet öncesi sahip oldukları inançlar ve kültürel değerleri genel çerçevede yer verilecek, menkıbe nedir ve menkıbeler nasıl oluşur ve etkileri nelerdir sorusuna cevap aranacaktır.

B. KAPSAM VE YÖNTEM

Türkistan sahasında Mâverâünnehir ve Horasan örneklerinden seçilerek hazırlanmış olan bu çalışma, eski Türk inançlarıyla beraber, Müslümanlaşma sürecini, tasavvufun doğuşu ve mutasavvıfların toplumsal rolünden bahsetmiştir. Keramet kavramı ile özdeşleşen menkıbelerin ortaya çıkışı ve yaygın olarak işlenen keramet motifleri örneklerle verilmiştir. Son olarak eski inançların sentezi, İslam çerçevesinde gelişen velayet anlayışı ve menkıbeler tahlil edilmiştir.

Menkıbelerin toplum üzerindeki rolü sosyolojik olarak tespit edilmeye çalışılmış, zaman olarak çoğunlukla IX ve XI. yüzyıllar arasındaki örnekler seçilmiştir. Çalışmanın yöntemi oluştururken ilk aşamada menkıbe ile ilgili bilgi veren veri tabanı araştırmaları, menkıbe, menâkıbnâme, sözlü kültür geleneği, tasavvuf, sûfî, keramet gibi anahtar kavramlar araştırılmıştır. Ulaşılan makalelerin künyesi alınarak, çalışmamıza kaynak oluşturabilecek kısımları belirlenip kaydedilmiştir. Ardından süreli yayınlar incelenmiştir. Güncel eserlerden başlayarak geriye doğru yapılan araştırmalarla Türk-İslâm menkıbelerinin oluşumu, menkıbelerin etkileri, menkıbe türleri, keramet örnekleriyle izah edilmeye çalışılmıştır.

C. KAYNAKLAR

a) Temel Kaynaklar

Bu çalışma asıl olarak Türk-İslam menkıbelerinde olağanüstülükler kapsamında ele alınacağından, kaynak araştırması; Türk coğrafyalarının genel kültürel durumu, İslamiyet'e geçiş, ilk dönem velileri ve menkıbelerini içeren kaynaklar çerçevesinde gelişmiştir. Bu kapsamda, *İbn-i Fadlân Seyahatnamesi*¹ önemli kaynaklardan ilkidir. X. yüzyılda Abbasi halifesi Muktedir Billah'ın kâtipliğini yapan İbn-i Fadlân, İtil Bulgarlarına giden elçilik heyetinde yer alır. Seyahati sırasında geçtiği coğrafyaları anlatmış, özellikle Türk boyları ve kültürleri hakkında değerli bilgiler vererek birçok eserin temel dayanağı olmuştur. İslam coğrafyasına dair verdiği temel bilgiler kapsamında din ve kültüre dair örneklerle göz attığımız bu kaynağın Yeditepe Yayınları tarafından hazırlanmış Ramazan Şeşen 'in tercümesine ait olan bir örneğinden istifade ettik.

Horasanlı Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî'nin *Tabakât-ı Sûfiyye*² adlı eseri, sûfiler hakkında biyografik bilgiler içerir. Doğum tarihi ve yeri ile başlayarak soyları ve yaşantıları hakkında menkıbe örnekleriyle değerli bilgiler muhteva etmesi yönünden yararlanılmıştır. Zâhid ve sûfilerin menkıbelerine yer veren bu eserin Mahmud Esan Coşan tarafından tercüme ve şerhi yapılmış tasavvuf serisinden faydalanılmıştır. Kuşeyrî'nin *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*³ adlı eserinden de yine menkıbe örnekleri kapsamında faydalanırken, tasavvuf tarihinin bir klasiği olarak bu eser, şeyh ve velilerin vefatı ardından kaleme alınması yönüyle değerlendirilerek menkıbelerde işaret edilen keramet ve olağanüstülüklerin halka tesir edişi yönüyle de çalışmanın çerçevesini belirler. Birçok sûfinin din kuralları ve İslam'ın manasına olan bağlılıklarını anlatması, tasavvuf ve şeriat yoluna verilen önemin korunması üzerine yazılan bu eser toplumsal bir gayeyi taşıması sebebiyle oldukça mühimdir. İlkharf Yayıncılık aracılığıyla Muhammed Coşkun'un hazırlamış olduğu örnekten istifade ettik.

¹ Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd, *İbn Fadlân Seyahatnamesi*, Çev. Ramazan Şeşen, 9. Baskı, Yeditepe Yay., İstanbul 2019.

² Sülemî, *Tabakâtü's Sûfiyye Sohbetleri I*, Çev. M. Esad Coşan, Haz. Metin Erkaya, Server Yay., Ankara 2021.

³ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, Trc. Muhammed Coşkun, İlkharf Yay., İstanbul 2013.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eseri *Fusûsü'l-Hikem*⁴ den yine tasavvuf hakkında bilgiler, velilerin kerametlerinin izhar oluşu, velinin manevi yolculuğuna dair bilgiler noktasında faydalanılmıştır. Aslen İranlı bir mutasavvıf aynı zamanda şair olan Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*⁵ adlı eserini Ali Şir Nevai'nin isteği üzerine kaleme almıştır. Onun yaşadığı döneme kadar gelmiş geçmiş veli ve sûfîler hakkında bilgi verir. 600'den fazla sûfî hakkında bilgi verdiği bilinen bu eserin tam adı *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds* tür. Keramet kavramı değerlendirmelerinden yararlanılmıştır.

Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'in⁶ den seçmeler yine bu çalışmanın ana kaynaklarından. Derlenmesi onun hayatta olduğu dönemden çok sonraya tekabül eden bu eser, İslâm dinine yeni girmiş Türklere ya da henüz kabul etmemiş olanlara İslâmiyet'in esaslarını, şariat kurallarını ve Ehl-i sünnetin kaidelerini öğretmeyi amaçlar. Ahmet Yesevî'nin hayatı ve Yesevîyye tarikatının müritlerine tasavvufun inceliklerini, tarikatın kurallarını telkin etmeyi amaçlayan hikmetleri içeren bu manzum eser birçok çalışmaya ana kaynak niteliği oluşturmaktadır. Bu çalışmada Hayati Bice tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş ortaöğretim kurumları için hazırlanan bir örneğinden eserin niteliği, manzumdan düz yazıya çevrilmiş en sade örnekleri içermesi yönüyle faydalanılmıştır.

Yine Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hacıp tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig*⁷ adlı eserde önemli temel kaynaklar arasında yer alır. Karahanlılar devrinde bilim ve kültür başkenti haline gelen Kâşgar'da Türkçe olarak yazılmış ilk eserlerden olması onun günümüze kadar birçok esere kaynaklık etmesinin en önemli sebebidir. Bu yönüyle hem Türk dili ve edebiyatının hem de Türk kültürünün genel hatlarını taşıyan en önemli eserlerdendir. Tabgaç Buğra Han'a sunulan bu eser, Türk halkının içinde bulunduğu durumu anlatır.

⁴ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fususü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Trc. Ahmet Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın , Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1990.

⁵ Abdurrahman b. Ahmed Cami, *Nefehâtü'l-Üns*, Neş. Yahya Ay, Yayın No 99, Crab Publishing, 2021.

⁶ Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Hayati Bice, 1. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 2019.

⁷ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Haz. Yaşar Çağbayır, Türk Diyanet Vakfı Yay.,16. Baskı, Ankara 2015.

Yazarı ise uzun yıllara dayanan devlet tecrübelerini herkesin anlayacağı bir üslupla aktardığı, öğüt veren, vasiyet eden ilk şairdir. Biz bu çalışmada Türk Diyanet Vakfı Yayınları ve Yaşar Çağbayır tarafından hazırlanmış olan örneğinden faydalanılmıştır.

Kutadgu Bilig ile çağdaş sayılan *Satuk Buğra Han Destanı*'nden⁸ da Türk kültürünün kıymeti ve döneme dair menkıbeler içermesi yönüyle faydalanılmıştır. Türklerin kitleler halinde Müslüman oluşu, Karahanlı Devleti'nin yapısı ve Satuk Buğra Han'ın Müslüman oluşu ve hayatına dair rivayetlerin yer aldığı kaynaklar içinde en mühim olanıdır.

Bu çalışmada Necati Demir'in hazırlamış olduğu inceleme metinden istifade edilmiştir. Mitsel bir temele dayanması, İslamiyet ve Türk inançlarına dair örnekler içermesi yönüyle yararlanılan bir başka kaynak Wilhelm Radloff'a ait Emine Gürsoy'un yayına hazırladığı *Manas Destanı*⁹ adlı eseridir.

Hazini'nin, *Cevâhirü'l Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr*¹⁰ adlı eseri Orta Asya Türk dünyasının en büyük velisi Ahmet Yesevî'nin hayatı, şahsiyeti ve menkıbeleriyle kurucusu olduğu tarikatının tarihi hakkında en eski ve orijinal bilgileri ihtiva eden değerli bilgileriyle kaynaklık etmiştir.

Bilinen tek yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmasıyla beraber Köprülü'nün verdiği bilgiler birçok kaynak için temel oluşturur. Elektronik ortamda kaynağa dair kısmi erişim mevcuttur. Ferîdüddîn Attâr'ın kaleme aldığı *Tezkiretü'l Evliya*¹¹ adlı eseri de ilk dönem şeyh ve velilerinin menkıbelerini muhteva ettiğinden çokça faydalanılan kaynaklardan olmuştur. Tasavvuf ehli şairin mensur tek çalışması olan bu kitap pek çok kez Türkçeye tercüme edilmiştir ancak bu çalışmada Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun kaleme aldığı bir nüshadan aynen kopya edilerek Erkam Yayınları ve Salih Zeki Meriç'in hazırlamış olduğu bir örneğinden faydalanılmıştır.

⁸ *Satuk Buğra Han Destanı* (İnceleme-Metin- Tıpkıbasım), Haz. Necati Demir, Ötüken Yay., İstanbul 2018.

⁹ Wilhelm Radloff, *Manas Destanı* (*Kırgız Türkçesi Metin- Türkiye Türkçesi Çeviri*), Türksoy Yay., Ankara 1995.

¹⁰ Hazini, *Cevahiru'l Ebrar Min Emvac-ı Bihar* (*Yesevî Menâkıbnâmesi*), Haz. Cihad Okuyucu-Mücahit Kaçar, 1. Baskı, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2014.

¹¹ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, Erkam Yayınları, Haz. Salih Zeki Meriç, İstanbul 2016.

Son olarak Ramazan Şeşen'in hazırlamış olduğu *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*¹² adlı eseri, pek çok kaynaktan tercümelerle Türklerin yaşadığı coğrafyalar, Türk boylarının yaşamı ve İslamiyet öncesine dair önemli bilgiler sunması yönüyle kaynaklık etmiştir.

b) İnceleme ve Araştırmalar

Bu çalışmanın genel hatları oluşturulurken menkıbeler konusunda en kapsamlı çalışmayı yapmış Ahmet Yaşar Ocak'ın *Kültür Tarihi ve Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*¹³ adlı eserinden genel bilgiler oluşturabilmek ve çalışmanın çerçevesini belirlemek amacıyla fazlaca yararlanılmıştır. Bu eser Türk-İslam tasavvufuna dair genel bilgiler içermekle beraber, menâkıbnâmelerin doğuşu, özellikleri ve motifler hakkında değerli bilgiler içerir.

Yine Ahmet Yaşar Ocak tarafından kaleme alınan *Bektaşî Menâkıblarında İslam Öncesi İnanç Motifleri* ve *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, adlı çalışmalardan menkıbelerde yer alan motiflerin kökleri, tasavvuf anlayışı ve veliliğin Orta Asya'dan farklı coğrafyalara kaymasına bağlı bilgiler çerçevesinde faydalanılmıştır. Menkıbelere değinmeden önce Türk kültür ve din hayatından bahsetmek gerektiğinden Türklerin eski din ve inançları, kültür öğeleri üzerinde durulur.

Bu kapsamda faydalanılan kaynakların başında konuya dair en kapsamlı çalışmaları yapan Mircea Eliade'nin *Şamanizm*¹⁴ adlı Şamanist inanca dair kapsamlı bilgi içeren tercümesini İsmet Birkan'ın yaptığı kaynaktan ve *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*¹⁵ adlı kitabından istifade edilmiştir. Yine Şamanizm'e dair bilgiler içermesi İslam öncesi Türk topluluklarının ve devletlerinin sahip olduğu örf, adet ve inanışları aktarması yönüyle Bahaeddin Ögel'in *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*¹⁶ ve mitolojik unsurlara dair bilgi içermesi yönüyle de *Türk Mitolojisi*¹⁷ adlı eserinden faydalanılmıştır.

¹² Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara 2001.

¹³ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi ve Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, 1. Basım, TTK Basımevi, Ankara 1992.

¹⁴ Mircea Eliade, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, 4. Baskı, İmge Yay., Ankara 2006.

¹⁵ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Çev. Mehmet Aydın, III. Baskı, Din Bilimleri Yay., Konya 2004.

¹⁶ Bahaeddin Ögel, *İslamiyet Öncesi Türk Kültür Tarihi I*, TTK Yay, Ankara 1971.

Abdulkadir İnan'ın *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*¹⁸ adlı kaynağından İslam öncesi din faaliyetleri konusunda ve “Eski Türk Dini Tarihi”¹⁹ adlı kaynağından Türk dinine ait örneklerle faydalanılmıştır. Türk kültürünü anlayabilmek ve yorumlayabilmek için halk biliminin önder isimlerinden Pertev Naili Boratav'ın, *100 Soruda Türk Folkloru ve Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı eserlerinden alıntılar yapılmıştır. Karl Reichl'in “Türk Boylarının Destanları”²⁰ adlı kitabından da sözlü kültürde anlatıcılığın ortaya çıkışı, şaman ve baksıların toplumsal rolü hakkında bilgilerden faydalanılmıştır. Türk halklarını ve devletlerinin yapısına dair sosyal örnekler içermesi ve menkıbelerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususunda ise idi Togan'ın, *Tarihte Usûl*²¹ adlı kitabına göz atılmıştır.

Kapsamlı Türk kültürü araştırmaları sebebiyle Fuat Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*²² adlı eserinden Ahmet Yesevî dahil pek çok mutasavvıfın edebi yönü ve menkıbevi kişiliği hakkında faydalanılmıştır.

Yine Fuat Köprülü'nün *Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları*²³ adlı makalesinden menkıbelerin tarihsel rolü ve evliya menâkıbnâmeleri hakkında faydalanılmıştır. İbrahim Kafesoğlu'nun *Türk Milli Kültürü*²⁴ adlı eseri ve Faruk Sümer'in *Oğuzlar*²⁵ adlı kitabı gibi alanında otorite şahısların Türk kültürü, dini, toplum yapısı gibi konularda bilgi vermek amacıyla faydalanılmıştır. Son olarak Muharrem Ergin'in, *Dede Korkut Kitabı*²⁶ adlı eserinden menkıbe motiflerine örnek teşkil eden örneklerden bazı alıntılar yaparak istifade edilmiştir. Bunların dışında *TDV İslam Ansiklopedisi*'nden kavramsal tanımlar noktasında birçok makale incelenmiş, süreli yayınlardan faydalanılmış ve veri tabanı incelemesi yapılmıştır.

¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, 5. Baskı, TTK Yay., Ankara 2010.

¹⁸ Abdülkadir İnan, *Tarihte Ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*, TTK Basımevi, Ankara 1986.

¹⁹ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 1. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

²⁰ Karl Reichl, *Türk Boylarının Destanları*, Çev. Metin Ekici, TDK Yay., Ankara 2021.

²¹ Zeki Velidi Togan, *TarihteUsûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.

²² Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 1976.

²³ Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, TTK Yay., *Belleten VII.*, Ankara 1943.

²⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 16. Baskı, Ötüken Neş., İstanbul 1997.

²⁵ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972.

²⁶ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 55. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul 2017.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DİNLERİ VE İNANÇLARI

1. Eski Türk İnançları

Bir toplumun maddî ve manevî mirasının bütününe “kültür” denir. Toplumların kültür inşasında belli köşe taşları bulunmaktadır. Bunlar, yaşanan coğrafyanın fiziki özellikleri, ekonomik ve sosyal yapısı, çevreleriyle kurdukları etkileşimlerdir. Bilhassa coğrafyanın yaşam şekline hatta insan vücuduna bile tesiri büyüktür. Türklerin anatomisi tarif edilirken onların at üstünde seyretmekten bacak kemiklerinin eğrileştiği, karşılarna ok attıkları gibi geriye de atabildikleri, bunu yapmaktan omurlarının eğildiği ve tenlerinin kızarıklığından bahsedilmiştir²⁷. Yukarıda zikrettiğimiz başlıklar, Türk kültürünün ve sosyal yaşamının ana hatlarının oluşumunda oldukça etkili olmuş din ve inanç konuları ise tüm bu başlıklardan ayrı kültürü var eden bir omurga niteliğini üstlenmiştir.

Din, toplumsal hayatın idare merkezi, buluşma noktası kabul edilebilir. Çünkü insanlığın var olduğu ilk günden itibaren dine dair ritüeller, totemler, inanç uygulamaları ve büyü görülmüştür. Din ile inançlar çerçevesinde iyi- kötü, doğru ve yanlışın ayrımı oluşturulur. Bu temel yapının kolları olarak toplumun kutsiyet atfettiği örf ve âdetler kurallaşarak bir arada yaşamayı kolaylaştıran bir sistem haline gelmiştir²⁸. Pek çok toplum gibi Türkler de var oldukları ilk günden beri farklı dinlere mensup olmuştur. Animizm, Totemizm gibi inanışlar, Şamanizm, Maniheizm, Budizm, Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet gibi dinleri benimsemişlerdir.

Bugüne kadar “Türklerin en eski dini nedir?” sorusunun cevabı çoğunlukla Şamanizm olmuştur. Bunun sebebi Şamanizm’in karanlık dönemlerden bugüne ulaşan bir din olması ve tam olarak bilinmemesidir. Ancak Türklerin dini meselesinin izahı, birçoğunun mayası kabul edebileceğimiz Gök Tanrı inancı bilinmeden yapılamayacaktır. Çünkü Türkler ilk olarak tek tanrı inancına mensup bir dine inanmış, günlük hayatlarını ve ritüellerini bu çizgi içinde şekillendirmiştir.

²⁷ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. Baskı, TTK Yay. Ankara 2001, s. 55.

²⁸ Türker Eroğlu-Hatice Çiğdem Kılıç, “Türk İnançları ve İnanışları”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9250>, (16. 04. 2023), s. 750-751.

En eski inancın Şamanizm olduğu yansımasının sebebi ise Türklerin asıl inancıyla Şamanizm arasındaki yoğun benzerliktir. Semavi nitelikli, belli varlıkları kutsal kabul etmiş, kimi zaman totemlere kimi zaman ruhların gücüne inanılması bu iki inancın birleşmesi yahut bir algılanmasına sebep olmuştur. Türklerin inançlarını şekillendiren önemli unsurlardan biri de mitoslardır. Zira mitoslar sözlü kültürün ürünleri olması sebebiyle birleştiriciliği sağlar ve varoluşa dair manevi duyguları meydana getirmektedir. İlk Türk kavimlerinden itibaren hemen her kavme ait bir mitos vardır. Eski din ve inançlardan bahsetmeden önce Türk mitosları hakkında bilgi vermek gereklidir.

1. 1. Mitos

Aslen Yunan Mitolojisi kökenli bir kelimedir. Mit kelimesi Yunanca ‘mutos’ kelimesinden türetilmiştir. Ağız, konuşmak, hikaye gibi anlamlara gelir. Grekler bu kelimeyi tanrı ve kahramanlarla ilgili geleneksel öyküleri ifade etmek için kullanmışlardır. Bu kavram zamanla Yunan mitolojisi ile özdeşleşir. Ancak mitoslara dair yapılacak her türlü tanımlama eksik kalacaktır. Çünkü mitoslar her nesilde her dönemde ve her toplumda farklılık içindedir. Bunun sebebi mitosları var eden toplumların barındırdığı kültürel ve dinsel farklılıklardır²⁹.

Kültür ve din mitosların mayasıdır. Bunlardan türer ve gelişir. Mitosların hayal ürünü olduğu düşüncesinin yanında tarihsel bir gerçekliğe dayanan mecazi hikayeler olduğu da söylenir. Bizi ilgilendiren mitosların din ve kültürel değişimler çerçevesinde edebi ürünlere yansımaları olacaktır.

1. 2. Türk Mitolojisinin Genel Hatları

Mitosların kültür ve dinin etkisinde meydana geldiği kaçınılmazdır. Bu gerçeğe Türk mitolojisinin oluşumundan söz ederken belli koordinatlara değinmek gerekir. Öncelikle Orta Asya coğrafyasında yaşıyor olmaları mitlerin oluşumuna kaynaklık eden en önemli unsurlardandır diyebiliriz. Çünkü Orta Asya büyük, dağınık ve iklim koşulları açısından da zorlayıcı bir alandır. Bu coğrafyanın pek çok yerine yayılan Türklerde mitolojik unsurların oluşumunu göçebe hayat ve siyasi birliğin tam olarak kurulamamasıyla açıklayabiliriz.

²⁹ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Çev. Mehmet Aydın, III. Baskı, Din Bilimleri Yay., Konya 2004, s. 79.

Devletler haline geldikleri ve yerleşik düzenin hâkim olduğu dönemlerde inançları değişmiş, ilahi kaynaklı dinlerle tanışmışlardır. Türklerde kavramsal anlamda dini karşılayan en eski kavram “töre” dir. Göktürkler dönemine kadar değişime uğrayan Türk inançları, onun zamanında her şeyi yaratan bir Tanrı olduğu kanaatiyle neticelenmiş, Türk dini tek bir tanrı inancı etrafında şekillendirilmiştir. Ancak Tanrı insanların hayatlarına doğa olayları ile müdahale eder.

Orhun yazıtlarında tek tanrı inancının delili olarak, “Tanrı şafakları söktürendir, bitkileri meydana getirendir. Hayat verici ve yaratıcıdır. Ölüm de hayatı veren bu Tanrının dilemesine bağlıdır” satırlarını gösterebiliriz³⁰. Türk mitolojisinde dört önemli unsur yer alır. Su, toprak, ateş ve ağaç; bu durum tabiatın önemini arz etmektedir. Göçebe Türklerin hayatının vazgeçilmez bir parçası olan doğanın kutsal görülmesi pek tabiidir.

Bu dört unsur yer ve göğün bir parçası olarak görülmüş ve onlardan doğan kutsal gücün Türk Hakanına bahşedildiğine inanılmıştır³¹. Türkler ruhlara önem verirler, tüm varlıkların ve cisimlerin ruhlarının olduğuna inanırlar. Yer altında ve üstünde bulunan ruhlarla iletişim kurmak isterler bu yüzden ruhların şifacısı kamlara saygı duymuşlardır. Yer, gök, kimi zaman bir dağ ya da su, bazen ateş ve renklere, sayılara, günlere, hayvanlara kutsiyet tayin ederler. Hem maddi hem de manevi bir boyutu olan Türk mitolojisi yer, gök ve ruhları aynı zamanda varlıkları bütünleştirir ve efsanelerle bize sunar. Örnek vermek gerekirse, Türk inançları üzerinde etkisini hissettiren Yaratılış efsanesi, Tanrı düşüncesiyle paralellik gösterir.

Çünkü Tanrı fikri üzerinde düşünen insan her şeyin onun tarafından var edildiği düşüncesine de ulaşır. İslam filozofları buna “eserde müessiri görmek” terimini üretmişlerdir³². Yaratılış meselesi temelinde eşitliğe, bütün insanların kökensel birliğine dayanır. Bu sebeple ne mitoslarda ne de ilahi dinlerde insanların birbirlerine olan üstünlüklerinin bahsi geçmez. Temel de köken birliği ve tek bir yaratıcı güç inancı bulunmaktadır. Türkler farklı kültürler, Şamanizm, Budizm, Monoteizm, Musevilik, Hristiyanlık gibi pek çok dinle tanışmış ve kabul etmiştir.

³⁰ Selim Karakaş, “Türklerin Orijinal Dinleri Meselesi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 13, S. 2, (2014), s. 446.

³¹ Bahaaddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, 5. Baskı, TTK Yay., Ankara 2010, s. 107

³² Şahin Bal, *Aykırı Sesler Teolojik ve Yarı Politik Denemeler*, 1. Baskı, Mana Yay. İstanbul 2017, s. 56.

Ancak son ilahi din olan İslam’la kurdukları bağ hepsinden güçlüdür. İslamiyet’in temelinde de tek bir yaratıcının ibadete layık görülmesi ve insanlar arasında eşitlik prensibinin yer almasını, tüm insanların Allah huzurunda denk ve yalnızca Allah’ın kölesi olmasıyla açıklayabiliriz.

Sözlerimizi tarihsel açıdan toparlarsak, her ne kadar hakkında ihtilaflı görüşler olsa da Hunların ve Türklerin ataları olduğu düşünülen İskitler, göçebe bir toplumdur ve onlarla ortaya çıkan ilk mitolojik inançta doğanın kutsallaştırılmasıdır. Tabiatın kutsallığına inanan İskitler aslında tek tanrı inancının temel prensibini oluştururlar. Bunun yanında göçebelik ve yarı göçebelik dönemlerinde temasa geçtikleri toplumlar sebebiyle çok tanrılı inançlarla da tanışmışlardır³³.

Asya Hunları ise güneşi tanrı kabul ediyor ancak aya da kutsallık vererek iki tanrılı inanç sistemini oluşturuyorlardı. Aynı zamanda gökyüzü, yeryüzü ve atalar kutsal kabul edilmiş, bunlar adına özel ritüeller düzenlemişlerdir³⁴. Hun inancının unsurları Orta Asya’da yaşayan bütün Türklerin dinlerini etkilemiş, Türk mitoslarının temelini oluşturmuştur. İlahi kaynaklı dinlerle beraber gelişen mitler edebi ürünlere bıraktıkları izlerle günümüze kadar ulaşırlar.

1. 3. Sözlü Kültür

Türkçe sözlükte “ Sözlü olarak aktarılan kültür öğelerinin tamamı.” diye tarif edilmektedir.³⁵ Geçmişten günümüze sözlü kültür kavramı kapsamında pek çok tanımlama yapılmıştır. Bu kavram Türkologlar tarafından sözlü halk kültürü, halk kültürü, folklor, halk bilimi, halkbilim ve halkiyat olarak adlandırılmıştır³⁶. Sözcükler insanın varoluşundan beri kendini ifade etme güdüsünün en önemli unsurudur. Geçmişten günümüze insanoğlu, topluluklar halinde yaşamaya başladığı andan itibaren hep bir iletişim ve etkileşim içinde olmuştur. Bu süreç kendilerini ifade ediş biçimlerinin de gelişmesini sağlar. Dillerin oluşumu, kelimelerin zenginleşmesiyle beraber iletişimleri artmış, bir araya gelmeler, önemli gün ve şenliklerde oluşturulan sohbet ortamları kültürün temel yapı taşı oluşturmuştur.

³³ İbrahim Çeşmeli, “Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültler, Ritüeller İle İkonografi M. S. 8. Yüzyıla Kadar”, *Art-Sanat Dergisi*, S. 3, 2015, s. 49.

³⁴ Çeşmeli, *Türk Göçebelerinde Dinler*, s. 49.

³⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

³⁶ Halil Bunsuz, *Sözlü Kültür Geleneginde İslam*, Keykubat Yay., Konya 2021, s. 19.

Kısacası söz, kültürün yapı taşıdır. Türkler göçebe yaşamları sebebiyle uzun süre yazılı bir ürün, sanat ya da mimari örneği oluşturamamış ancak kültür aktarımını sözlü olarak yapmışlardır. İslam öncesi dönemde destan anlatıcıları olarak bilinen baksılar bu görevin büyük bir kısmını üstlenirler. Baksılar, halk arasında ruhani bir güçle geçmiş kahramanlıkları anlatır ve insanları etki altına alırdı. Bu söyleyiş kimi zaman şairane kimi zamansa bir melodi eşliğinde olur hem kulağa hem de ruha hitap ederdi. İnanişe göre, “bir kişiyi anlatıcıyı devamlı olarak dinlemek zorundadır. Çünkü bir kahramanlık destanının icrası sırasında uyuya kalan bir kişinin, hayatı kısalma tehlikesiyle karşı karşıyadır³⁷.”

Manevi bir güç içermesi yönüyle baksılar ve şamanlar arasında sıkı bir ilişki bulunur. Çünkü anlatıcının seyirci ve dinleyicilerine yaptığı büyü, ruhlara ait bir güç olarak görülür. Baksılar da şamanlar gibi toplumsal bir rol üstlenmiştir. Olağanüstülüklerle dolu destan veya hikâyelerini anlatırken halkı bir noktada birleştirirler. Örneğin, Kırgız destan anlatıcısı Kocekov bu görevi nasıl üstlendiğini şöyle anlatır. *Bir gün Koçkor’a gitmek üzere yola çıktım ve konakladığım yerlerden birinde uyuya kalmışım. Rüyamda üç atlı gördüm ki hızla bana doğru yaklaşıyorlardır. Bu üç atlı ucundan ateşler saçılan mızraklar taşımaktaydı. İçlerinden biri yaklaşıp beni mızrağıyla vurdu. Bedenim onun mızrağının ucunda bir güvercin gibi havalandı. Vücudumun bir tarafından girip diğer tarafından çıkan mızrağın ucu halen alevler saçmaktaydı. Bu alev beni yakmamış, mızrak ise öldürmemişti. Mızrağıyla beni taşıyan atlıya bana ne yaptığını sorduğumda cevaben atalarımın mirasına sahip çıkmadığım ve onların işine devam etmediğim için bu zulme layık olduğumu söyledi. Aynı şahıs mızrağıyla beraber beni yere bırakıp yemek hazırlamaya başladı. Onlara sordum; ‘Siz olağanüstüsünüz, gerçek canlılar değilsiniz’ dedim. Atlılardan biri şöyle cevap verdi:*

-Ben Kançoro’yum, yanımdakiler ise Semetey ve Konçoro.

Sonra Kançoro bana pişirdiği pilavdan getirdi ve ağzıma pirinç tanelerini doldurdu, ben de hepsini yuttum. Öyle ki yuttuğum pirinç taneleri kahramanlık anlatmalarımıydı. Kançoro’nun pişirdiği pilavdan çok fazla yedim ve orada hastalandım.

³⁷ Karl Reichl, *Türk Boylarının Destanları*, Çev. Metin Ekici, 5. Baskı, TDK Yay, Ankara 2021, s. 56.

Evime dönünce istirahat etmeden iyileşip kendime geledim. Uzun bir süre hastalığım sürdü. İyileştikten sonra kutlu dağlara çıktım ve orada gece gündüz Manas'tan okumalar yaptım. Bir süre sonra dağlardan insanlar arasına karıştım ve onlara da anlatmaya başladım. Nasıl 'Manasçı' olduğumun hikâyesi böyledir³⁸. Örnek İslam sonrası döneme aittir. Ancak destan anlatıcılığının atalardan bir miras olması, kutsal bir vazife olarak görülmesi ve anlatıların olağanüstülük yönlerinin olması gibi ortak sebeplerden baksıların toplum içindeki rol ve durumunu özetleyen bir çerçeve çizer.

Şamanların bir ruh uzmanı olarak görülüp bazı olağanüstü güçleri olduğuna inanılırken baksılar ise güçlü anlatım yöntemleriyle insanları adeta büyüler, bazen hayran bırakır bazen hayrete düşürürdü. Bu yönleriyle İslam sonrası ortaya çıkan derviş ve sûfilere benzetilmişlerdir. Eski Türk dinleri döneminden İslamiyet sonrasına kadar anlatıcılık kültürü kesintisiz devam eder. Sadece zamanla bu rolü üstlenen kişiler değişmiştir. Müslümanlaşma ile beraber bu sözlü aktarım sayesinde İslamiyet, daha geniş kitlelere yayılma avantajı yakalamıştır diyebiliriz.

1. 4. Atalar Kültü

Türk kültürünün ve töresinin önemli unsurlarından biri de ata figürüdür. Türkler geçmişten bu güne atalarına, onların kültürüne sağdık kalmış, saygı duymuş bir millettir. Bu düşünce, doğal bir gereklilikle inanış biçimlerine de tezahür etmiştir. Atalar kültü olarak tanımlanan bu inanış, ölmüş büyüklere tanzim, atalara saygı “*baba hukukunun*” inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir³⁹. Öyle ki Türkler, ölmüş atalarına saygı göstermek, onları anmak için birtakım özel ritüeller gerçekleştirmiştir. Örneğin, kurban keserek atalarının ruhlarına adarlar. Bir ölünün ardından ölü aşı ismini verdikleri yemekleri yakınlarına ikram ederek onun ruhuna saygı gösterdiklerine inanmışlardır. Elbette bu geleneklerini de İslâm sonrasına aktarmışlardır. Animizmin de görüldüğü Türkler arasında ölülerin ruhlarının ebediyen dünyadan ayrılmadığına inanılmıştır. Bu ruhların ise insanların arasına karışarak onlara şans verdiği, hasta ettiği yahut ölüme sebep olduğu kabul görmüştür.

³⁸ Reichl, *Türk Destanları*., s. 59.

³⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 16. Baskı, Ötüken Yay., İstanbul 1997, s. 304.

Bu yüzden ölümlerin ruhlarını yatıştırabilmek için onlara adaklar adama, kurbanlar sunma ve ölmüş ataların mezarlarına hediyeler bırakma gibi uygulamaları bulunmaktadır⁴⁰. Yani bu inanışın temel prensibi, ataların öldükten sonra da ruhlarının yaşadığı, toplumla ilişkilerini kesmedikleri ve kesmeyecekleri düşüncesine bağlanmıştır. İnsanın ölümle bedenini kaybedeceğine ancak benliğin sonsuzlukta var olduğu inancı kabul görmektedir. Tabi ki sonsuza kadar var olacak olan ruhlar arasında ayrıcalıklı olan ve daha ehemmiyet verilenler de vardır. Bunlar, kabile büyüğü, savaşçılık yetenekleri üstün olanlar, din adamlarıdır. Onlar adına dua ederler ve kurban keserler adlarına bayram ve tören düzenleyerek onları anmakta ve ruhlarını hoş tuttuklarına inanmaktadırlar.

Bu ayrıcalıklı gurubun en önemli iyeleri olan şamanlar, bazı insanların içine giren kötü ruhları uzaklaştırıp onları iyileştirerek, ya da hastalara şifa olması için ataların ruhlarından yardım isteyerek toplumun en önemli karakterleri haline gelmişlerdir. Bilinen en eski inanışlardan biri olan atalar kültü, Türklerin sahip olduğu pek çok din ve nihayetinde Müslüman olduktan sonra da sosyal hayata ve günlük aktivitelere birtakım izler bırakmıştır. Örneğin Türkler arasında bir müddet ortaya çıkan Mani dininde de ata figürü ön plana çıkmıştır. Buna dair bir rivayette, göçebe Tibet Türklerinin sonsuz bir soya ve kalabalığa sahip olduğu, diğer Türklerin ataları gibi itibar gördüğü söylenmektedir. Hatta bu itibar kutsallaştırılır ve Türk hükümdarlarının bu ata soydan geldiği bile söylenmiştir⁴¹. Müslüman Türkler, evliya kabristanlarını yatır diyerek ziyaret etmiş, dua ve dileklerinin kabulünü istemiş, bazen sıkıntılarına çözüm bazen de hastalıklarına şifa istemişlerdir.

Onun ruhunun Allah'tan dileyceği, onun adının kutsiyeti ile dualarının kabul olacağına inanç vardır⁴². Yine evliyaların mezarının başucuna veya yakınına bir ağaç dikmek, bu ağacın yaşadığı süre ve boyutları ile orada bulunan evliyanın büyüklüğü, ululuğu tasvir edilmiştir. Kimi zamanda nazara karşı ve kötü olaylardan korunmak adına kurban keserler. Tüm bunlar dinle harmanlanmış kültürel bir mirastır.

⁴⁰ Erman Artun, *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri*, https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf, (01.04. 2023), s. 2.

⁴¹ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 45.

⁴² Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik*, TDAV Yay., İstanbul 1992, s. 103.

1. 4. Gök Tanrı İnancı

Asya bozkırlarında yaşayan göçebe Türk kültürünün ortaya çıkardığı kültürlerdendir. Bu inanca sahip en eski topluluk Hunlar olmuştur. Tanrıyı gök anlamında ifade ederken “Tengri” kelimesiyle anmışlardır. Kaşgarlı Mahmut, Türklerin büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi kendilerine ulu görünen her şeye tengri dediklerini söylemiş olsa da aksine Türkler Tanrı kelimesini yalnızca Gök Tanrı için kullanmışlardır⁴³. En eski yazılı kaynaklardan kitabelere göre tanrı, kâinatın ilk sebebidir, tanrı yaratıcıdır⁴⁴. Türkler tanrıyı millileştirmiş onu göklerde tüm Türkleri sahiplenici olarak görmüşlerdir. Gök Türkler, hakanlık meselesinin de tanrının istemesiyle gerçekleştiğine inanmışlardır. Bu inanca göre Hakan’ı tanrı seçmiştir. Böylece devletin yönetim işini üstlenenler kutsal kabul edilmiş olurlar. Kutsal oldukları gibi tanrının lanetlediği hakanların da olduğuna inanmışlardır ki bu durumda tanrının halkı bu hakanla cezalandırdığı düşüncesi kuvvetlenmiştir. Örneğin; Hazar ülkesinde bir kırlık, kuraklık veya afet yaşanınca, halk bunu hakanın uğursuzluğu olarak görmüş, onu öldürmek istemiştir⁴⁵. Savaşlarda Gök Tanrı’nın istemesiyle zafer kazanılmıştır. Yani Tanrıya bakış Türk halkının hayatıyla ilgili birçok detayla ilgilenmesi yönünden olmuştur. Ulu Tanrı, can verir ve can alır, bitkileri canlandırır, şafak söktürür, kut verir ve layık olmayandan geri alır⁴⁶.

Gök Tanrı inancında, Tanrı biricik olmakla beraber semavi dinlerde olduğu gibi melekler, peygamberler gibi ikincil inanç unsurlarıyla desteklenmiştir. Gök Tanrı, gökteki yıldızları, ayı ve güneşi kapsayan nesnel bir varlıktır. Onunla beraber kimi zaman yeri ve suları kimi zaman da ateşe kutsiyet tayin edilmiştir. Kısacası Gök Tanrı inancı sema kaynaklı manevi bir kudrettir. Tanrı ‘*ebediliği*’ ifade eder. Bir şekle sokulmaz ve her yerde hazır olma vasfını da taşır⁴⁷.

Oğuz Türkleri arasından geçerken eski Türk kültür unsurları hakkında değerli bilgiler veren İbn-i Fadlân’a, bir Oğuz’un; ‘Rabbinizin karısı var mı?’ diye sorduktan sonra, Fadlân ile birlikte tövbe etmesi, Tanrı’nın insan olamayacağını düşündüğünü gösterir.

⁴³ Harun Güngör, “Eski Türklerde Din ve Düşünce” , *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, C.3, s. 262.

⁴⁴ Kafesoğlu, *Milli Kültür.*, s. 309.

⁴⁵ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 47.

⁴⁶ Kafesoğlu, *Milli Kültür*, s. 309.

⁴⁷ Kafesoğlu, *Milli Kültür.*, s. 310.

İbn-i Fadlân, Oğuzlarda put olmadığını da söyler.⁴⁸ Yine Oğuzlardan birinin, haksızlığa uğradığı yahut hoşlanmadığı bir işle karşılaştığı zaman, başını kaldırarak ‘Bir Tanrı’ dediğini bildirir⁴⁹. Tanrı, tek ve semavi olmasına rağmen farklı isimlerle anılır ve farklı şeylere izafe edilir. Kimi zaman insani özellikler atfedilir. Örneğin Ülgen, eski Şamanizm döneminde yer tanrısına ad olarak verilmiştir. Ülgen iyilik eden bir varlıktır. Kendisi insan şeklindedir. Bütün varlığı yaratan odur. Gökten dökülen rahmet yağmurları onun salyalarıdır. Çoluk çocuk babasıdır. Yedi oğlu dokuz kızı vardır⁵⁰.

İnsanlara kötülük yapan ve hayvanlara hastalık gönderen Erlik’ten insani vasıflarla bahsedilir. Erlik Han kendisi için adanmış kurbanlar bekler. İnsanlar ona beklediği gibi kurban sunmazsa obalara, dağlara musallat olur, boylara ya da ailelere ölüm gönderir. Felaketleri ve kötü ruhları üstlerine salar. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar⁵¹. Mitoslar, efsaneler ve sözlü kültür geleneğine bağlı olarak Türk dinleri içinde şamanlar ve baksılar ön plana çıkmıştır. Din adamlarını tanrıyla bir iletişim yolu olarak görmüşlerdir.

Orta Asya ve Kuzey Asya’yı içine alan engin bölgenin bir ucundan öbür ucuna toplumun dine dayalı büyümlü hayatı şaman etrafında yoğunlaşır.

Tabii ki bu, şamanın tek dini lider olduğu ve kutsallığı sadece onun idare ettiği anlamına gelmediği gibi, dini faaliyetin tamamen onun hâkimiyeti altında olduğu anlamına da gelmez. Kabilelerin pek çoğunda kurban kesme töreninin ailenin büyüğü tarafından da bazı zamanlarda yönetildiği bilinmektedir. Her şeye rağmen şaman baskın bir figürdür. Dini tecrübenin en mükemmeli olarak bilinen vecit haline geçmenin tek ustası olarak görülür. Çünkü bir şamanın sahip olduğu güçleri en iyi şekilde göstereceği alan vecit tekniğidir. Tanrılar, ölümler, ruhlar ve diğer bazı olağanüstü oluşumlarla sohbet havasına girer. Sahip olduğu olağanüstü gücü kullanarak insanüstü uygulamalar yapar.

⁴⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 44.

⁴⁹ *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Haz. Ramazan Şeşen, 9. Baskı, Yeditepe Yay., İstanbul 2019, s. 31.

⁵⁰ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Birinci Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 21.

⁵¹ İnan, *Türk Dini*, s. 29.

Bu sırada hastalıkları iyileştirme, kehanette bulunma, gökyüzüne yükselme, yer altına inerek ölümlerin ruhlarını şifalandırma ayinleri yapar”⁵².

Altaylı Türklerin Ülgen isimli tanrısı gökte kurulmuştur. Onun göğün en üst katında altın bir tahtı bulunur. Aynı zamanda göğün farklı katlarında da tanrı Ülgen’in oğulları ve kızları oturur hizmetkârları ve yardımcıları bulunmaktadır. Göğe ait tüm cisimler Gök Tanrı’yı ifade eder. Ancak bu anlayışla beraber Güneş ve Ay gibi cisimlerde ayrı birer tanrı olarak düşünülmektedir. Örneğin, Hun hükümdarlarının gün doğarken çadırlarından çıkarak doğmakta olan güneşe, geceleri ise zifiri karanlığı aydınlatan aya taparlardı⁵³. Gök Tanrı kültü birçok inanış ve kültürün sentezi kabul edilebilir. Şamanlar ayin yaparken bazen ulu Gök Tanrım diye hitap ederken bazen de bir dağa seslenirler. Örneğin, Altaylılar “Ey kudretli ve büyük Altay’ın karar yeri! Bize daima kismet veren Altay! Bize merhametle hüküm veren Altay! Saçı ve sakalları ağaran yaşlılarımıza istirahat sağlayan Altay! Göğün, yerin, toprağın ve denizlerin yaratıldığı zamandan beri atalarımızın taptığı Altay! Yurdumuz temizken kirlendi, insanımız darlıkta. Ey Mukaddes Altay’ım, biz ne yapalım? Atalarımın taptığı Altay’ım bize kolaylık ihsan etsen ne olur? Gözyaşımız kurusun Altay’ım. Bereketli sürülerimizin koruyan Altay’ım. Bizi koru ve yücelt. Üzülmeyelim tanrı var, tasalanmayalım Altay var!” şeklinde seslenirlerdi. Gök Tanrı inancı içinde insanlar Tengriye kutsiyet verdikleri her şeyle dua eder ve seslenirlerdi. Yukarıda verdiğimiz örnekte Altay dağından ilham almış onun adını zikrederek ve onun kutsiyetine inanarak yakarışlarda bulunurlar. Tıpkı bunun gibi sular, dağlar yer ve gök, hepsinin adı ile yalvarılarak medet umulmuştur⁵⁴.

1. 5. Tabiat Kültü

Tabiat kültürleri de yine Türklerin diğer inanışlarında olduğu gibi doğaya ait varlıkların kutsiyeti üzerine temellendirilmiştir. Kimi zaman büyük bir dağ ya da tepe, kimi zaman kuvvetle akan bir nehir, birçok yıldırıma dayanmış büyük bir kaya yahut kökleri toprağı sarmış boyu göklere uzanan bir ağacın kutsallığını belirtir. Bu inanışa tabiat güçlerine inanma ya da kutsama da denilmiştir. Doğada bazı gizli güçlerin olduğuna inanmış ve kutsallaştırmışlardır.

⁵² Reichl, *Türk Destanları*, s. 58.

⁵³ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, C. I, Tekin Yay. İstanbul 1995, s. 352-353.

⁵⁴ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, III. Baskı, TTK Yay., Ankara 1986, s. 51.

Tabiat kültü de daha önceki inanış biçimleriyle sentezlenerek var olmaya devam etmiştir. Bunun izahını, insanların ruhlarının hiçbir zaman kaybolmadığı, ölen bir kişinin ruhunun, etraftaki ağaçlarda, bitkilerde kısacası doğada başka bir varlıkta yaşamaya devam ettiği inancının varlığı ile yapabilmekteyiz. Bu doğrultuda ağaçların, dağların, nehirlerin, kayaların bir ruhu olduğuna inanmakla beraber, onlara zarar verilirse cezalandırılacaklarına, ruhları kızdırmış olacaklarına da inanmaktaydılar.

Yine doğa olaylarından gök gürültüsü, yıldırım düşmesi, fırtınalar vb. olaylara da kutsiyet atfedilmektedir. Bu felaketlerin bir işaret yahut ruhları kızdırmak olduğu düşünülmüştür⁵⁵. Biz bu kültü kutsiyet atfedilen varlıklar üzerinden ele alacağız. Dağlar ve tepeler, tarihin bilinen en eski devirlerinden beri, yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları dolayısıyla insanların gözünde ululuk, yücelik ve ilahilik sembolü olarak kabul görmüştür. Bu nedenle insanüstü varlıkların, ulu ruhların, mekânları kabul edilmektedirler. Yunanlıların Olimpos'u, Eski Türklerin Ötüken'i, İslam mitolojisinin Kafdağı akla gelen ilk örnekler arasında yer alır⁵⁶. Şamanlar dualarında özellikle dağları zikreder. Bazı Türk kabileleri soylarının ululuğunu göstermek için menşeyini belli bir dağa bağlar.

Örneğin, Cengiz Han; gençliğinde Merkitler'in baskını sırasında Burkhan Haldun Dağı'na sığınmış ve bu dağın yardımıyla kurtulmuş olduğunu şu şekilde anlatır: “ Haldun Burkhan'ın yardımıyla bir kırlangıcın hayatı gibi hayatım kurtuldu. Burkhan Haldun'a her sabah tapmalıyım. Bunu neslim ve neslimin nesli böyle bilsin”. Cengiz bu sözü üzerine güneşe karşı dönmüş, dokuz defa diz çöküp tövbe etmiştir⁵⁷. Orta Asya'da Türklerin yaşadığı çeşitli bölgelerde bulunan birçok dağa kutsallığı içeren ünvânlarla isimler de verilmiştir. (Han Tanrı, Buztan Ata, Bayın Ula vb.) Büyük ayinlerini bir dağın tepesinde ve çok kişinin katılımıyla yaparlar. Orada adaklar adar ve kurban keserek dua ederler. Bu inanışlara dair birkaç örnek Türklere adına aktarılan hikâyelerde yer almıştır.

⁵⁵ Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Berikan Yay., Ankara 2015, s. 45.

⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, Tarayan: Gökhan Aydın, ss. 70-71.

⁵⁷ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, TTK Yay., Ankara 1968, s. 45.

Hız. Nuh'un soyundan Türk'e ait bir örnekte onun akıllı olduğu övölerek anlatılmıştır. Doğu'yu dolaşıp, bol su ve otlakları bulunan bir dağın yanına yerleştıği aktarılır. Gecenin karanlığında bu dağın tepesinde bir ateşin yanmaya başladığını, Türk'ün bu hadise karşısında dikkat kesildiğinden bahseder. Ertesi gün dağın tepesine çıkıp baktığında buranın hiç ateş yanmamışçasına canlı otlarla dolu olduğunu görmüştür. Türk'ün bu dağa yerleştıği, burayı imar ettiği hatta tuzun da bu dağda bulunduğu aktarılmıştır⁵⁸.

Türkler her üç yılda bir dağ tepesinde ayin yapar ve kurban keserler. Kurbanlıklar üç yaşını doldurmuş beyaz koçlar olmalıdır. Bu ayine 100-150 kişi katılır. Bu ayine kadınlar katılamaz. Kısırak ile gelenler olursa hayvanlarını dağdan uzakta bırakmaları gerekir. Herkes törene kendi evinde hazırladığı rakıyı getirir. Koyunların eti az gelirse iki yaşını doldurmuş bir öküz kurban edilir. Kurbanlar hazırlandıktan sonra şaman ayini yapar. Kurbanlıkların boğazları kesilmez, karınları yarıılır ve yürekleri çıkarılır, derileri ve kemikleri ateşe yakılır. Bundan sonra şaman ayin cübbesini giyer, davulunu ve tokmağını eline alır. Üç kayın ağacına on dokuz parça beyaz, kara, mavi, kıızıl şeritler asar; kayın ağaçlarını birbirine ipek ipe bağlar. Kurban etlerini kayın ağaçlarından birinin altına koyup şaman bu ağaçları doğudan batıya doğru dolaşmaya başlar. Ayin bitinceye kadar et de pişmiş olur. Et yemedenden önce şaman kayın ağaçlarına dokuz defa rakı serper. Sonra et yenir, rakı içilir⁵⁹. Türkler bir dağa kutsiyet tayin ederek hem yeryüzünde tanrıya kendilerini yakın hissetmek istemiş hem de buraya yerleşip dini ritüellerini gerçekleştirerek göçebe yaşamda bir konfor alanı yaratmak istemiş olabilirler.

Taş ve kaya da kutlu sayılan tabiat unsurlarındandır. Öncelikli olarak Uygurlarda bir örneği karşımıza çıkar. Uygur ülkesi, refahını Kut Dağı adıyla bilinen bir kayaya bağlar. Bu kaya sayesinde ülkenin ve halkın felaketlerden korunduğuna inanılmıştır. Bir gün Çinliler, Uygur kağanının oğluna imparatorun kızını vererek karşılığında bu kayayı almak istemişlerdir. Kağanın bu teklifi kabul etmesi üzerine ise kayayı parçalayarak ülkelerine götürmeye karar verirler. Uygur halkı kabul etmek istemese de Çinliler emellerinde muvaffak olmuştur.

⁵⁸ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 31.

⁵⁹ İnan, *Şamanizm*, s. 54.

Hadisenin ardından Uygur ülkesinde kıtlık ve hastalıklar başlamış, sonunda Uygurlar göç etmek zorunda kalmışlardır⁶⁰. Taş kaya kültü kapsamında efsunlu mağaralardan da bahsedilebilir. Ezgiş ülkesinde sırrı bilinmeyen bir mağara olduğu rivayet edilmiştir. Mağaranın ağzına bir hayvan ve ya insan yaklaştığında birden bire ortadan kaybolduğu aktarılmıştır. Mağara ağzına yaklaşan her şeyin bilinmezliğe uğradığı söylenir. Bu durumu tabiatın rahatsız edildiği için bir cezalandırma yöntemi olarak algılanmışlar, hakkında fazla yorum yapmaktan kaçınmışlardır.

Ağaç ve orman kültü, Türklerin göçebe devrinde ortaya çıkardığı kültürlerdendir. Ağaçların köklerini toprağa yayması, göklere yükselen uzun boylarını, her mevsim kendilerini yenilemesini, kimi zamanda kuruyup ölmesini, filizlenip meyve vermesini insan hayatına benzetmiş değer vermişlerdir. Ancak çoğunlukla çınar, kayın, çam vb. meyvesiz, uzun yıllar yaşayan büyük ağaçların ululuğuna inanılmıştır. İslam öncesi dönemde Türkler haftanın bir günü meyvesiz büyük bir ağacın gölgesinde toplanır, adak adar, dua eder ve secde ederlerdi⁶¹. Avar hükümdarının Serîr şehri yakınlarında bulunan bir yerde meyve vermeyen büyük bir ağaç olduğu rivayet edilmiştir. Öyle ki halk Çarşamba günleri bu ağacın etrafına toplanarak ağacın etrafına hediyeler sunmuş, dallarına meyveler asmışlardır. Bir dilekleri olduğunda bu ağacın önünde secde ederek dua etmiş, ağaca adaklar vermişlerdir⁶². Evliya Çelebi de Kafkasya Türklerini anlatırken ‘ağaca tapan âdemi’ olarak nitelendirmektedir. Orman kültürünün kutsiyeti uzun dönem devam etmiştir. Hatta bazı dönemler putperest inançlar bünyesinde ağaç kültürünün de olduğu görülmüştür. Türkler arasında kutsal görülen ağaçlara kurban kesildiği, ağaçların etrafına putlar dikildiği, orada kâhinlerin fal bakıp kehanette bulunduğu bilinmektedir⁶³.

Türklerin tarihleri boyunca suyu önemsedikleri, suyu kutsal bulduğu bilinmektedir. Kimekler’in İrtiş Nehri’ni kutsal kabul ettiği, bu suya secde ederek taptıkları aktarılmıştır⁶⁴. Tabiat kültürleri içinde önemli bir yere sahip olanlardan bir tanesi de ateş kültürüdür.

⁶⁰ Ocak, *Alevi- Bektaşî*, s. 79.

⁶¹ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 41.

⁶² Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 41.

⁶³ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 90.

⁶⁴ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 74.

Türkler ateşin temizleyici ve koruyucu bir gücü olduğuna inanmıştır. Tütsüleme uygulamalarının temelinde bu düşünce yatar. Ateş kültü çoğu zaman su ile beraber kullanılır. Sebebi tam bilinmemekle beraber her şeyin zıttı ile tamam olduğu düşüncesinden kaynaklanıyor olabilir. Cengiz Han, suya saygıyı yasalaştırmıştır⁶⁵. Kırgız ülkesinde biri kayığı ile ırmakta yolculuğa çıkar. Suyun sonuna kadar gitmeye gayret etmiştir. Bir süre sonra karaya ulaştı ve yürümeye devam etti. İşittiği sesler üzerine bir ağacın tepesine tırmanır ve üç koca atlının kendisine doğru süratle geldiğini görmüştür. Bu atlıların oldukça uzun ve iri yapılarıydı. Ağacın tepesine çıkmış şahsı görüp yanlarına aldılar. Onun gibi küçük ve çelimsiz birine acıyıp yemek verdiler ve bir süre sonra da tekrar kayığının olduğu ırmak kenarına bıraktılar⁶⁶. Bu hikâyede bahsedilen ırmağın çevresinde vuku bulan olağanüstü haller, suyun ve ağacın efsununa işaret etmektedir. Suyu verilen manevi değer ve gücü ifade eden inanışlar Ezgişler arasında da görülmektedir. Ezgiş ülkesinde batı ve doğudan ayrı olmak üzere iki nehir akar. Bu iki kol şehrin bir bölgesinde birleşmiştir. Ezgiş insanları nehrin efsununa inanarak çocuklarını erişkinlik çağında, bu suya getirerek yıkamışlardır. Suyun insanları manevi yönden temizlediğine ve sıhhat getirdiğine inanılır. Hastalar bu sudan içerek şifa bulur, nehirde başını yıkayanların baş ağrısı görmediği de aktarılmıştır. Yine Ezgiş ülkesinde tılsımlı su olarak bilinen bir göl mevcuttur. Suyu tatlıdır ve içinde balık, sürüngen vs. hayvanlar bulunmaz. Bunun sebebinin zamanında Morknos tarafından gölün büyülenmesi olduğu rivayet edilmiştir⁶⁷.

Güneş ve aydan yeryüzüne indiğine inanılan ateş de kutsal kabul edilmiştir. Batı Göktürkler arasında ateşe saygı gösterilir ve onun ruhun sıkıntılarını veya kötü ruhu temizleyici bir gücü olduğuna inanılır. Kırgızlar ise, *Ateş en temiz şeydir. Ateşe düşen her şey temiz olur*, der. Örneğin; Türk hükümdarlarının ateşle yaptıkları ayinlerde ülkenin geleceğine dair kehanette bulunmaktadır. Hükümdar yüksek bir yerden ateşe bakar, bu ateşin üzerinden göğe doğru yükselen dumana bakan kâhinler, dumanın rengine göre yorum yapmışlardır.

⁶⁵ Avcıoğlu, *Türk Tarihi.*, ss. 356-357.

⁶⁶ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, ss. 92-93.

⁶⁷ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 117.

Mavi ise yağmur ve bolluk, sarı ise uğursuzluk, hastalık, beyazsa kuraklık, kırmızı ise savaş gibi kehanetlerde bulunmaktaydılar⁶⁸. Ezgişler de ateşe taparlar. Altaylılar da ise ateşin kendisinin zıttı olan su ile söndürülmesi kesinlikle yasaktır. Ateş karşısında rahatsız edici tavırlar sergilenmez, kötü konuşulmaz ve ateşe tükürülmez. Şamanlar ateş başında yapılan ayinlerinde şöyle dua eder,

*Sen ateş anamız, açları doyurdun, üşüyenleri ısıttın. Karanlık gecelerde bizi kötü ruhlardan korudun. Siyah yanaklı beyaz koç sana kurban olsun*⁶⁹. Kurban etme inancına örnek olarak, *Onların dilinde mezara Tümülüs denir. Ayrıca mezarın başında kurban keserler. Aralarında kar, dolu yağdıran, rüzgâr estiren kişiler olduğu söylenir. Kararlarının çoğunu koyunun kürek kemiği falına bakarak alırlar*⁷⁰. Kırgızlarda da ateşin kutsallığına inanılmıştır. Onlar ölülerini yakmışlardır. Ateşi en temiz varlık olarak görmeleri, ateşe düşen her şeyin temizleneceği düşüncesiyle bu uygulamaları izah edilebilmektedir⁷¹.

Yine ateş kültüne dair bir örnekte, adak kurbanlarını tepsi üzerinde ateşte yakmışlardır. Et yandığı zaman ateşe kaşıkla rakı serperler ve ateşe secde ederler. Dumanın ateş üstünde nasıl yükseldiğine dikkat ederek kehanette bulunmuşlardır. Eğer duman yuvarlanarak güneşe doğru yükselirse kabileye iyilik, ters tarafa yükselirse fenalık olacağına inanırlar. Bununla merasimin ibadet kısmı tamam olur⁷². İbadetin sonunda daima orada bulunanlara bu etten ikram edilmiştir. Törenin sonunda yemek artıkları ve kemikleri toplarlar, bunların hepsini kurbanlık koyunun bakiyeleriyle bağırsak, ciğer, ayak ve derisiyle beraber astıkları ve temizledikleri dallarla ‘büyük ateşte’ yakarak kötü ruhları uzaklaştırdıklarına inanmışlardır. Yakarken ateşin etrafında durur ve eğilerek saygı gösterirler. Bazıları dizleri üzerinde oturur. Dua sesleri işitilir: *Al beyaz koyununu ver bize bolluğunu!*. Merasimden kalan artıklara ise değer vermiş kendileri de yemişlerdir⁷³.

⁶⁸ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, ss.57-58.

⁶⁹ Avcıoğlu, *Türk Tarihi*, ss. 356-357.

⁷⁰ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 197.

⁷¹ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 78.

⁷² İnan, *Şamanizm*, s. 62.

⁷³ İnan, *Şamanizm*, s. 59.

Son olarak tabiat kültleri içinden hayvan kültünden bahsedeceğiz. Bazı hayvanlara kutsiyet verilmiştir. Ayıların, insana çok benzeyen bir atadan geldiğine inanmışlardır. Şamanistler, ayının adını anmaktan korkarlar, onun orman tanrısı olduğunu düşünürler⁷⁴. Geyikte kutsal görülen hayvanlardandır. Özellikle beyaz geyikler kutsaldır⁷⁵. Bunların yanında kartal ve kurt kültleri de mevcuttur ancak bunlar bir inançtan çok efsane ya da sembol olarak kullanılmıştır. Kırgızlardan bazıları ismini zikrettiğimiz kutsal hayvanlar dışında saksağan, kirpi gibi hayvanlara da tapmışlardır. Yine onların ülkesinde bulunan kutsal suda insan yüzlü bir balık yaşamaktadır. Bu balık suyun kenarında görüldüğünde Oğuzların hükümdarının öleceğine inanılmıştır⁷⁶. İslâm öncesi inançlar kapsamında Türklerde sihir, büyü ve falcılıkta oldukça yaygındı. Bazı özel zamanlarda veya belli kişiler adına ayinler, ritüeller düzenlemişlerdir. Bu ritüellerde hissedilen ya da yaşananlarla bir takım kararlar alır ne yapılmasını gerektiğini belirlerlerdi. Yine Kırgızlardan bir örnek ile konuyu noktalayacağız. Kırgızlar arasında meşhur bir kâhin vardır. Yılın belli bir günü halkın arasına gelir, onunla beraber şarkıcılar da hazırlanırlar. Sazlar çalınıp şarkılar söylenmeye başlanınca bu adam vect hali gibi kendinden geçer. İşte bu haldeyken halk ona kuraklık, bereket, savaş, barış, hastalık ve sıhhat konularında sorularını yöneltirler. Çoğunlukla bu adamın verdiği cevaplar doğrudur⁷⁷.

⁷⁴ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*, Varlık Yay, Ankara 1986, s. 110.

⁷⁵ Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi I*, TTK Yay., Ankara 1971, ss. 569-571.

⁷⁶ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 113.

⁷⁷ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 78.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İSLAM TASAVVUFUNA GENEL BİR BAKIŞ VE MENKİBELERİN DOĞUŞU

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2. 1. 1. Sûfî

Tasavvufî bir hayat yaşayan, Hakk'ın rıza ve sevgisini kazanmaya yönelik bir çizgide yol olan kimse. Bu yolda nefsini yöneten, eğitmeye çalışan kişilere mürit veya mutasavvıf, bu eğitimi tamamlayıp nefs-i kemâle erenlere ise sûfî denilmiştir. Sûfî kavramı peygamber döneminde bilinmemektedir. Ancak Hasan Basri'nin Kâbe'yi tavaf ederken bir sûfî gördüğünü ve ona bazı hediyeler verdiğini söylemesi üzerine bu kavramın VII. yüzyılda bir unvan gibi kullanıldığı yorumunu yapmak mümkündür⁷⁸. Ebû Nuaym, Sühreverdî, Kuşeyrî gibi müellifler sûfî sözcüğünün unvan olarak kullanılmasının sebeplerini şöyle izah eder.

Bunlar: Ashâb-ı Suffe'de ki suffice kelimesinden geldiği çünkü Ashâb-ı Suffe'nin Allah'a ibadet edenler arasında ilk sırada olanlardan olması, daha önce belirtildiği gibi kalp temizliğini ifade ettiği için saf ve safvet, yeme içmeye önem vermedikleri için sufane, Hâkk'a ve halka hizmeti benimsemeleri sebebiyle Beni Sûfe kabilesine nispet edilerek sûfî unvanının kullanılmış olabileceğini söylerler⁷⁹.

Sûfiler daima daha iyi ve güzele ulaşma gayretindedir, yokluğa ve sıkıntıya sabreder, karşılıksız yardımlarda bulunur, mülk, şöhret ve dünya nimetlerine tamah etmeyenlerdir. Kuşeyrî, sûfîyi şöyle tanımlar; “Sûfî yer gibidir, iyi de kötü de üzerine basarak yürür. Bulut gibidir, iyiyi de kötüyü de gölgelendirir. Yağmur gibidir, ayırım yapmadan her yeri sular, zahirine özen gösteren bir sûfî gördünüz mü bilin ki içi haraptır”⁸⁰. Sûfî unvanı tarihsel olarak değerlendirilmelidir. Sahabe döneminden itibaren Hakk'ın rıza-ı ilahisi ve yakınlığını kazanabilmek için sürdürülen mütevazı yaşam tarzı ve mizaç özellikleri sûfî kavramının anlam bulmasını sağlamıştır.

⁷⁸ Reşat Öngören, “Sûfî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C. 37, s. 471.

⁷⁹ Öngören, *Sûfî*, s. 472.

⁸⁰ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Trc. Muhammed Coşkun, İlkharf Yay., İstanbul 2013, s. 552.

Türkler arasında sûfilerin ortaya çıkışı çokta temeli olmayan yeni bir yapı gibi algılanmaz, kolaylıkla kabul görür. Bunun sebebi, kutsal gördükleri ozanlara, kamlara benzetiliyor olmaları ve Türklerin sahip olduğu eski inanç kültlerinin yansımalarıdır diyebiliriz. Çünkü Türkler eski inançları boyunca anlatma sanatını kullanan bir toplumdur. Geceleyin bir yurttan toplanan insanlar, bir anlatıcının etrafında daire oluşturur. Onlar, bu anlatıcının anlatısını dinlemeye gelmişlerdir. Sessizlik hâkim olunca, her geleneğin kendine has bir anlatım yoluyla, nutuk çeker gibi veya şarkı söyler gibi, dinleyicilerin dikkatini çekerek ve onları büyüleyerek destani anlatıma başlar⁸¹.

Türkler şamanlara kutsiyet verir ve saygı duyarlar. Şaman olma süreci şöyle anlatılır; bir kişi şaman olmak isterse, o insan daha yetişkinlik çağının başından itibaren, sebebi belirsiz bir ruh veya akıl hastalığı sebebiyle iki, üç, bazen de altı yıla kadar uzanan bir süre, acı çeker⁸². Tasavvuf penceresinden bu durumu yorumlamak istersek, sûfilerin, velilerin ruhani yükselişlerini de İslam öncesi dönemle bağdaştırıyor olmaları diyebiliriz. İslamlıkla Şamanistlik bir birine yakın esaslara sahiptir. İslam dininin Türklerin mizacına uygun geldiğini, Türklerin tengrileri ile Müslümanların tanrıları arasında fark göremediklerini belirtir. Şamanist dönemde şamanlar ve ya kamların İslam'da ki peygamber anlayışıyla çatışmaması da bu durumu kolaylaştıran önemli etkenlerdendir. Şamanların trans haline geçmeleri bu sırada Tanrı ve ruhlarla bağlantı kurması gibi velilerin inzivaya çekilmeleri, manen veya rüyada Allah'ın ilmine mazhar olmaları, olağanüstülükler içeren kerametler göstermeleri de Türkler tarafından kolaylıkla kabul görmüştür⁸³.

2. 1. 2. Tasavvuf

İslâm'ın kural ve kaideleri çerçevesinde yaşanan manevi ve derin hayat tarzıdır. Kısaca takva anlayışı olarak niteleyebileceğimiz tasavvuf, halk arasında yaratıcıya ulaşan yol olarak bilinmektedir. Milâdi 7 ve 8. yüzyıllardan itibaren İslâm dünyasında ortaya çıkan tasavvuf, İslamiyet ile tanışan Türkler arasında etkilerini X. yüzyılda keskin olarak göstermiştir.

⁸¹ Reichl, *Türk Destanları*, s. 56.

⁸² Reichl, *Türk Destanları*, s. 58.

⁸³ Osman Turan, "Türkler ve İslamiyet", *DTCF Dergisi*, C. IV, S. 4, s. 468.

Öyle tesirli olmuştur ki Türkler arasında kabul gören tasavvuf fikri doğrultusunda Türk tipi tasavvuf ve mutasavvıfların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bir yaşam ve inanç sistemi olarak tanıdığımız tasavvuf kültürü halk arasında tekkeler ve tarikatlar aracılığıyla tanınmaktadır. Bu süreç meclislerde yapılan sohbetler ile işlemiştir. Dervişlerin bir araya gelip zikir ve ibadetle meşgul olmaları, konuştuklarında Allah'ı anmaları üslubuyla öğrenilmiş fikri bir temeldir tasavvuf. Bu doğal sürecin merkezi kavramlarından olan sohbet, sahabe kökünden türemiş, dost, refik, arkadaş, eş, yaran olmak gibi anlamların yanında bir kimsenin etrafında kümelenerek onun düşünce ve uygulamalarını takip etmek veya bir mezhebe bağlı olmak anlamlarını da kapsar. Bu sohbetlerin ana teması din ilimleri, Allah sevgisi, takva, sabır, marifet gibi konulardır⁸⁴. Tasavvuf kelimesinin nasıl türediği konusunda pek fazla çalışma yoktur. Bir görüşe göre tasavvuf kelimesi safa ve vefa kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşurken, başka bir görüşte zâhidlerin çölde yedikleri bir bitkinin adı olan sufaneden geldiğini söylenmiştir. Bunların yanında kendilerini Kâbe hizmetine adayan “Sûfe” kabilesinden, Hâkk'a boyun eğenlerin uzattıkları ense saçı anlamına gelen sûfetü'l-kafadan, suftan isimli yünlü, gösterişsiz elbiseden türetilmiş olabileceğini belirtmiştir.

Abdülkerim el-Kuşeyrî, tasavvuf kelimesinin câmid bir kavram olduğunu söyler. Bu durumu şöyle açıklar; *Hiz. Peygamber'in sohbetinde bulunanlara sahabe, sahabeyi görenlere tabiin, tabiini tanımış ve onunla aynı cemaatte bulunanlara tebeu't-tâbiîn ismi verilmiştir. Sonrasında İslam dininin hükümlerine uyanlara âbid ve zâhid denirdi. Zamanla ortaya çıkan bidâtlerle Ehl-i sünnet önde gelenlerinin Allah'la birlikte olma her an ona ibadet etme gayretlerine VIII. yüzyıldan itibaren tasavvuf denilmiştir*⁸⁵. İlim yolunda kalbin bulanıklıktan arınması, Allah sevgisi, peygamberin sünnetine bağlılık ve güzel ahlaktan ayrılmamak manalarına gelen tasavvuf, Orta Asya Türk sahasında Hoca Ahmet Yesevî ile yeni bir karaktere bürünmüştür. Onun dervişliği ile Türk coğrafyasında İslam'ın bilinmesi, öğrenilmesi kolaylaşmıştır.

⁸⁴ Soner Eraslan, *Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemi'nin Tabakâtu's-Süfîyye'si*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 85.

⁸⁵ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, C. 40, s. 119.

Zira Horasan’da melametle gelişen tasavvuf anlayışına getirdiği halkçı yorumla insan ve yaratıcı arasında psikolojik bir bağın doğmasına katkı sağlamıştır. Bunu Hâkk’ın helâlleri ve haramlarını bildirerek yapar. Toplumlar daima bir motivasyona ihtiyaç duymuş, bir müjdeleyici veya rehberin yol göstericiliği ön plana çıkmıştır. Yesevî’ de bu rolü üstlenen mutasavvıfların başında gelir.

2. 1. 3. Keramet

Sözlükte “*iyi, ahlaklı ve cömert olmak*”, anlamına gelen keramet, kerem sahibi manasına gelmektedir. Terimsel anlamda “*Allah’ın salih, takva sahibi, veli kullarından zuhur eden olağanüstü hal* ” diye tanımlanır. Sıra dışı bir olay olması duyularla ya da tabiatla izah edilememesi sebebiyle mucizeden farksızdır. Mucize kavramı daha çok peygamberlere ithaf edilmesi yönüyle kerametten ayrılmıştır⁸⁶. Ancak muhtevası değişmez. İkisi de olağanüstülükler ve sıra dışı olayları tanımlamak için kullanılmışlardır. Mucizeden farklı olarak keramet, daha çok; Allah dostu velilerin, zâhidlerin, ariflerin, sûfilerin mucizelerini tanımlamak için kullanılmıştır.

Kerametler kendi içinde maddi ve manevi olarak ikiye ayrılırlar. Maddi kerametler, olağanüstülükler içerirken; su üzerinde yürümek, kalplerden geçeni bilmek, havada uçmak vb. manevi kerametler, ilim ve ahlakla ilgili olağanüstülükleri bünyesinde bulundurur⁸⁷. Allah’ın çokça ve cömertçe ikramda bulunması anlamına gelen keramet, tasavvuf çerçevesinde, Kuran’a ve sünnete kalpten bağlanan, inanç ve itikat sahibi kulun yaşadığı mucizevi, doğa üstü durumlar anlamında kullanılmıştır⁸⁸. Sûfiler ise kerametleri pek fazla önemsemezler. Bunların Allah’ın bir lütfu olduğunu bilerek istikamet üzere olmaya daha çok sarılırlar. Çünkü onlar asıl kerametın kabul olan duaları olduğunu bilincindedirler⁸⁹. Tabii olarak kerameti kendi vücudunda yahut manevi halinde zuhur eden veliden bağımsız ele almak mümkün olamayacaktır. Veliler, fiziki ve nefsi ihtiyaçlarını en aza indirerek yaşar, sık sık inzivaya çekilirler bu bir nefis terbiye metodudur aynı zamanda. Veli olabilmek takip edilen yol olmakla beraber veliliğin devamı ve gereği gibi görülmüştür.

⁸⁶ Süleyman Uludağ, “Keramet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2022, C. 25, s. 265.

⁸⁷ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ Yay., Ankara 2015, s. 219.

⁸⁸ Abdurrahman b. Ahmed Câmî, *Nefehatü'l-Üns*, Neş. Yahya Ay, Yayın No 99, Crab Publishing, 2021, s. 27.

⁸⁹ Esma Sayın, “Tasavvufi Kavramlarla Anlamsal Bağları Açısından Keramet Kavramı”, *BAİD*, Balıkesir 2020, S. 12, s. 240.

Allah, kullarının bu çabası karşısında lütfede, kerem ve ihsanda bulunur. İlminden bahşederek keşif ve kerametlerini artırır. Aslında keramet kavramı tasavvuf içinde ibadetle sıkı bir bağ taşımaktadır. Veliler, nefesine değil Allah’a kulluk eder. Bunu sağlayabilmek için Allah’a ve sıfatlarına, peygamberlerine ve Kuran-ı Kerim’e duydukları sevgiyle ibadet ederler. İbadetin yalnızca Allah’a layık olduğunu bilir, sadece ona secde eder, başkasının önünde eğilmezler⁹⁰.

Olağanüstülükler olarak bahsettiğimiz keramet halleri çoğunlukla kulun Allah’a olan duygularını zirvede hissettiği anlarda, ona olan itaatin en mükemmel olduğu zamanlarda ortaya çıkar. Allah’ın veli kuluna kudret sıfatını vermek istemesiyle olağanüstü haller vuku bulmuştur⁹¹. Ancak kerametler, mucizelerden ayrıldığı gibi diğer olağanüstülüklerden de ayrılmalıdır. Her olağanüstülük aynı zamanda bir keramet sayılmaz. Çoğu zaman bir Budist rahibin, Hint keşişlerin de gösterdiği, tabiata uygunluğu olmayan, açıklaması zor haller gözlemlenebilir. Kerametle bu haller arasındaki fark Allah için yapılan ibadettir. Bâyezid-i Bistâmî kerametle olağanüstü diğer hallerin karıştırılmaması gerektiğini şöyle özetler: “Bir insan ki su üstüne seccade serse ve sizler bunu görseniz yahut gökyüzüne bağdaş kurarak otursa ve yine siz bunu görüp şahit olsanız, bu mükemmeliyeti gösteren kişinin İslam’la ilişkisini bilmeden ve şeriatın kaidelerine uyup uymadığından emin olmadan asla ona inanmayın”⁹².

Bir husus daha var ki o da mucizeler ile kerametın karıştırılmaması gerekliliğidir. Zira mucizeler peygamberlere has ve biriciktir. Kerametler ise Allah dostu velilerde tezahür eder, benzerlik gösterir. Allah dostlarının niyeti istikamet üzere ibadete devam etmektir. Kerametın Allah Teâlâ’dan gelen bir lütuf olduğunu bilirler, ancak bunun nefsi duyguları artıracağı, kerametleriyle imtihan edileceklerini düşünür manevi derecelerinin düşmesinden korkarlar. Kişinin ömrünce kötülükten uzak durabilmesinin en büyük keramet olduğu kanaatindedirler. Son olarak kerametler toplum üzerinde bazı psikolojik etkiler oluşturur. Bunlar,

⁹⁰ Mehmet Bayraktar, *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Akçay Yay., Ankara 1987, s. 102.

⁹¹ Muhyiddin İbn’ül Arabî, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Trc. Ahmet Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın , Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1990, s. 98.

⁹² Sayın, *Keramet Kavramı*, s. 242.

- Veli, olağanüstü özellikte güçlere sahip olduğundan, toplum ona karşı korku, çekimserlikle beraber saygı duyar. Ona yapılacak bir saygısızlığın cezasının Allah katından geciktirilmeyeceğine inanırlar.
- Velinin feyz ve bereketinden faydalanma, duasını alma arzusu
- Dünyada sevgisi kazanılan velinin ahirette yardımcı olacağı inancı

2. 1. 4. Motif

Motif bir anlatım düzeni içindeki en küçük birimdir. Eserin genel teması için önemli olan tekrar eden bir semboldür. Ancak bu çalışma da motif kavramını kerametler kapsamında zikredilecektir. Menkıbelerdeki dini şahsiyetlerin gösterdiği mucize kaynaklı kerametler farklı motiflerle karşımıza çıkar bunlardan detaylı bahsedilecektir.

2. 1. 5. Veli

Tasavvuf terminolojisi içinde “Allah dostu” anlamına gelen velî kavramı sözlükte “yardım eden, koruyan; yardım edilen, korunan” şeklinde tanımlanır⁹³. Bazen “aralarında başka bir şey bulunmayan bitişik şeyler”⁹⁴olarak nitelenen bu kavramın çoğulu “evliya” olarak kabul görmüştür. Zaman içinde kavramın anlamsal yolculuğu gelişmiş, manevi anlamda özel bir yolculuğu ifade eder hale gelmiştir. Bu revizyonla, benliğini Allah’ta yok ederek bir takım üstün özellikler kazanmış, olağanüstü olayların meydana gelmesini sağlayan, manevi yönden kuvvetli ve güçlü insan manasını almıştır⁹⁵. En geniş kapsamıyla veli kavramını, kulun Allah’a ulaşmasında katedilen yol olarak tanımlamaktayız. Bu bağlamda, veli olmanın ilk ve en önemli şartı nefis terbiyesidir. Zira o olmadan Hâkk’ın dostu olunamaz. Kuran-ı Kerim’in gösterdiği şeriat yolu ve hadisler takip edilmiş, farzların yanında nafile ibadetler layıkıyla yapılmaya çalışılmıştır. Ancak Allah, bir kulun velayet mertebesine ulaşmasını istemedikçe bu mümkün olmayacaktır.

⁹³ Süleyman Uludağ, “Veli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yay., C. 43, s. 25-28.

⁹⁴ İmdat Balkis, “Kuran’da Veli Kavramı”, *Genç Mütefekkirler Dergisi*, Nisan 2020, s. 10.

⁹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, 7. Baskı, TTK Yay., Ankara 1992, s. 1.

Hâkk Teâlî'nin mükâfatına mazhar olan veli kulların, Allah'a yakınlık ve dostluk O'na ibadet ve kullukta göstermiş oldukları samimiyetle, velâyetteki dereceleri belirlenmektedir. Tüm velilerin mertebeleri, amel ve ibadetlerine, ihlâslarına göre farklılık göstermiştir.

2. 1. 6. Veli Kültü

Velilik kavramının kült haline gelişini yalnızca İslâm dini ve tasavvuf anlayışıyla ortaya çıkmış bir inanış ya da prensip olarak izah etmek eksik kalacaktır. Zira velilik kültü her ne kadar İslâm dini ile bir bütün halde olsa da toplumsal rolü, algılanışı yönüyle çok daha öncesi ile bağlantılıdır. Sistemli bir inanışı bünyesinde barındıran veli kavramının kült haline gelişi, “din adamı” sözcüğünden başlayarak ele alınmalıdır. Pagan inançlardan itibaren din olgusunun gelişim seyri içinde din adamı, algısı, en yalın haliyle bu dünya ile diğer dünya arasında bağlantı kuran kimse olarak görülmüştür. Dini törenleri ve din konularını toplum içinde yöneten o dur. Gerektiğinde tanrı ile insanlar arasında iletişim kuran bir rehberdir. İnsanların dileklerini yaratıcıya, tanrının dileğini insanlara duyurmakla görevlidir. Yani ilkel dönemlerden beri din adamının en önemli rolü bir bakıma tebliğ etme vazifesidir. Bu sebeple toplum önünde kutsiyeti vardır. Kutsal güçleri temsil eden bir vekildir⁹⁶.

Din adamının görevleri arasında kutsal metinleri, bilgileri, yorumlamak vardır. Dini ritüelleri yönetir ve diğer kutsal görevlerin yerine getirilmesinde öncülük etmelidir. (Örn. Kurban Kesme törenleri). Tüm bu şablon değerlendirildiğinde, Türklerdeki veli kültünün ortaya çıkışı Şamanist döneme dayanır demek yanlış olmayacaktır. Eski Türklerde şamanların kötü ruhları kovucu olmaları, gelecekte haber vermeleri, hava olaylarına etki edebilmeleri, felaketlerden önceden haberdar olma ya da önleyebilmeleri, hastaları iyileştiren, göğe çıkıp uçabilen, ateşte yanmayan vb. özellikleri Türk velilerinin olağanüstü kerametler gösterme özellikleriyle de benzerlik göstermiştir.

Bu yüzden velilere duyulan saygı ve hürmet yalnız İslâm dini etkisindendir demek yanlış olacak, eksik kalacaktır. Din, toplumsal hayata, sosyal bir düzen getirirken, din adamının konumunu da keskin çizgilerle belirlemiş olduğundan din değişiklikleri, bu alanın liderine duyulan duyguları etkilemeyecektir.

⁹⁶ Paul Balta, *Worl Religion (Past and Present)*, Çev. John Fletcher, Moonlight Publishing, London 1991, s. 40.

Örneğin Türkler, Gök Tanrı inancı, Şamanist dönem etkileri de dahil olmak üzere her zaman şamanların olağanüstü insanlar olduğunu kabul etmişlerdir. Onların ruhlarla iletişime geçtiğine hatta kimi zaman tanrıyla bile temasa geçebileceğine inanılmaktadı. Bu yeteneklere sahip olabilmek için inziva hayatı gibi bir arınma ve ruhsal terbiye sürecine ihtiyaç duyarak, kendileri ibadete adanlardı.

Budizm’le beraber şamanlara karşı bakış açısında bir takım değişiklikler olduğu görülmüştür. Bu değişim, şamanın toplum içindeki yerinin fevkalade yüceltilmesi ile ilgilidir. Çünkü Budizm’in yayılmasını sağlayan rahip, ya da azizlerin, kerametlerinin anlatıldığı menkıbelerin halk arasında yaygınlaşmasını sağlayanlar elbette ki şamanlardır. Onların rahiplerden farklı olarak toplumla iç içe olması, yeni dinin öğrenilmesinde oldukça etkili olmuştur. Menkıbeler, çoğunlukla topluluk halinde ayinler zamanında okunur, dinleyici olan halkı tesir altına alırdı. Budizm’e ait menkıbelerde hayvan veya bir cisim kılığına girebilmek, eşyaları, nesneleri yürütmek, hareket ettirmek gibi yeteneklerde anlatıldığı bilinmektedir⁹⁷.

Evveliyatı göz önüne alarak yorumlamak gerekirse İslâm bünyesinde ortaya çıkan veliler ve veli kültürünün yeri de aslında din ile din adamı algısına paralel gelişmiştir. Veliler de kendilerinden önceki din adamları gibi halk ile Hâkk arasında bağlantı faktörüdür. Toplumsal rolleri Hâkk’ın dilekleri ve doğrularını anlatmak, öğretmek ve öğütlemektir. Bu misyona erişene dek manevi bir yolculuktan geçer ve diğerlerinden farklı olarak kudretin Allâh’a ait olduğunu, ancak onun dilemesiyle hikmete erişeceğini bilmektedir. Veliliğin bir kült haline gelmesi ise öncelikle yaşadığı coğrafya ve toplumla kurduğu ilişki açısından değerlendirilmelidir. Bazı veliler, âbidler, zâhidler, mutasavvıflar yaşadıkları toplumun mühendisi gibi görev yapmışlardır. Bunun sebebi halkla sıcak bir ilişkilerinin olmasıdır. Toplumun sorunlarıyla ilgilenip, birleştirici bir rol üstlenmişlerdir. Halkın onları dinlemek ve takip etmek istemesinin en önemli sebebi, vermiş oldukları güven duygusudur.

Bir velinin kült haline gelmesi, çoğunlukla onun ölümü sonrasında gerçekleşmiştir. Bunun sebebi büyük bir ihtimalle, Türklerin eski inançlarından biri olan atalar kültü ile ilişkilendirilmesidir⁹⁸.

⁹⁷ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 13.

⁹⁸ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 8.

Vefat eden bir velinin ruhunun ebedi olduğuna inanıldığı için onlar adına yapılan mezarlar, mezar taşları, türbelere de kutsiyet tayin edilmiştir. Halk, zaman zaman bu mezarlara velinin kendisine ait olduğu düşünülen bir takım eşyalar koymuş, bu eşyaların ya da türbenin kendisini çeşitli maksatlarla ziyaret etmişlerdir. Bazen, dileklerin gerçekleşmesi, hastalıkların tedavisi gibi sebeplerle ziyaret eden insanlar zaman içinde adak ve kurban kesme davranışını da ortaya çıkarmışlardır. Bazen de yalnızca velinin adı zikredilerek dua edilmiş, onun ismi, sıfatı ve kâmil ruhu hürmetine Hâkk Teâlâ'dan yardım niyaz edilmiştir.

Son olarak Ahmet Yaşar Ocak, “Türk veli imajının prototipinin oluşumunu Dede Korkut’a dayandırır. Onun şahsı, Türk boyları arasındaki ilk İslami veli imajını oluşturur” diyerek bu kültün çıkış noktasını en doğru yere dayandırmıştır⁹⁹.

Bunun delillerinden sayılabilecek bir pasaj, *Peygamber efendimizin yaşadığı döneme yakın Bayat boyuna mensup Korkut Ata denilen bir er ortaya çıktı. Oğuz’un karar vericisi idi. Ne derse olurdu. Bazen olacakları hisseder ve haber verirdi. Hâkk Teâlâ onun gönlüne ilham ederd*¹⁰⁰. Buradan da anlaşıldığı üzere, Türklerde daima din adamı diğer insanları yönlendiren, önemli bir role sahiptir. Son söz olarak veli kültü kavramının kökleri, eski Türk dini içinde yer alan din adamı kavramına dayanırken İslam sonrası dönemde tasavvuf tedrisatından geçip Allah dostu olunmasıyla son şeklini almıştır.

2. 1. 7. Menkıbe

Sözlükte “*övünülecek güzel iş, hareket*” manasına gelen menkıbe ilk defa IX. yüzyıldan itibaren yazılan hadis kitaplarında ortaya çıkmıştır. Menkıbe, “*çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin ahvaline ait fıkralar, hikâyelerdir*” şeklinde de tanımlanmaktadır¹⁰¹. Arapça isabet etmek, bir şeyden bahsetmek veya haber vermek anlamına gelen “*Nekabe*” kökünden türemiştir. “*Menkıbe*” kelimesi övünülecek iş, hareket ve meziyetler manasına gelir¹⁰².

⁹⁹ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 13.

¹⁰⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 55. Baskı, Boğaziçi Yay, İstanbul 2017, s. 13.

¹⁰¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara 1980, s. 735.

¹⁰² Emine Seval Yardım, “*Menkıbe ve Menakıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi*” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), s. 1.

Menkıbelerde bir insanın fazilet, hüner ve meziyet gibi övünülecek vasıfları dile getirilir¹⁰³. Sözlükte, Arapça “menkabe” kelimesinin çoğulu “menâkıb” tır. Bu kelimenin ilk defa IX. yüzyıldan itibaren derlenmeye başlanan hadis külliyatlarında Hz. Peygamberin ashabının meziyet ve faziletleri için kullanıldığı görülmektedir. Dört halife devri ile dört büyük mezhep kurucuları hakkında da bu tür hikâyelerin oluştuğu görülmüştür¹⁰⁴. Arapça bir kökten gelen menkıbe, Türkçede bir kimsenin yahut din büyüklerinin erdem ve olağanüstü davranışlarını anlatan hikâye manasına gelir¹⁰⁵.

Menâkıb kelimesi, halifelerin ve mezhep imamları hakkında yazılan kitapların isimlerinde, kutsal şehirleri anlatan kitapların adlarında ‘fazilet’ anlamıyla kullanılmıştır¹⁰⁶. İslâm dünyasında tasavvufun yaygınlaşması, tarikatların oluşmasıyla sûfiler ve evliyaların hayatlarına dair çoğunlukla kerametlerinin anlatıldığı eserlere verilen bir isim halini almıştır. Kısaca menkıbeler kerametleri anlatmak üzere oluşmuştur ve genel anlamda menkıbeler, büyük şahısların kerametlerini konu olarak işlemektedir.

2. 1. 8. Menâkıbnâme

XI. yüzyıldan itibaren Kadirîyye ve Rifaîyye tarikatlarının liderleri olan Abdülkadir Geylani ve Ahmet er-Rifaî’nin vefatları sonrasında yazılan eserlerde kerametlerinden bahsedilmiş ve keramet kelimesi menkıbe ile bütünleşmiştir. Böylece menâkıb metinleri bir tasavvufî tür olarak menâkıbnâmeleri ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta yalnızca tarikat önderlerine yazılan eserler zamanla birçok şeyhi ve ailelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Son olarak bir şehir veya bölgede yaşayan velilerin hayatları ve kerametleri de konu alınarak yazılmış, bütününde menâkıbnâmeler ortaya çıkmıştır¹⁰⁷.

¹⁰³ Firuz Abadi, *Kâmûsu’l-Muhît (Kamus Tercümesi I)*, Çev. A. A. Cenani Ayntabi, Matbaaa-i Amire, İstanbul 1926, s. 513.

¹⁰⁴ Ahmet Ateş, “Menâkıb”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul 1979, C VII, s. 701.

¹⁰⁵ *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 2011, 11. Baskı.

¹⁰⁶ Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 1980, s. 112.

¹⁰⁷ Şahin, *Menâkıbnâme*, s. 113.

XII. yüzyıldan itibaren İslam tasavvuf anlayışının gelişmesi ve tarikat kollarının oluşumuyla hemen her tarikat piri için menâkıbnâmeler kaleme alınmış fazilet ve kerametleri anlatılmıştır. İlerleyen dönemde yalnızca pirlar ve şeyhler için değil tarikat için önemli görülen her şahıs için menkıbeler yazılmış, menâkıbnâmelerin sayısında ciddi bir artış söz konusu olmuştur. Menâkıbnâmelere zaman zaman “*tezkiye, reşehât, makamât, nefehât*” gibi farklı isimler de verilmiştir. Ancak nitelik olarak menâkıbnâmelerin muhtevası uzun süre değişmeyecektir.

Diğer kavramlarda olduğu gibi menkıbe yazıcılığının teşekkülünü de Türklerin eski inanışlarıyla bağdaştırmak mümkündür. Şamanların kötü ruhlarla yaptığı mücadeleler, tanrıyla temas kurmaları ve ölen ataların ruhlarıyla iletişime geçmeleri gibi olayların anlatıldığı Türk efsaneleri, destanları, Budizm’le beraber ünlenmiştir. Rahip ve azizlerin olağanüstü güçlerinin anlatıldığı öyküler ve farklı coğrafyalarda yaşayan mutasavvıfların edebi birikimi haline gelen menâkıbnâmeleri Türklere nakletmesiyle bu edebi tür gelişmiştir demek yanlış olmayacaktır.

Menâkıbnâmelerin bu denli şöhret edinmesi meselesine sosyolojik açıdan bakılmalıdır. Çoğunlukla şeyhlerin kerametlerinin anlatıldığı bu kitaplar adeta bir efsane gibi okuyanları, dinleyenleri tesiri altına almaları yönüyle dikkat çekmiştir. Ayrıca toplumsal değerleri içermesi ve halkı aynı manevi duygularda birleştirmesi yönüyle oldukça mühim olan menâkıbnâmeleri, yalnızca edebi bir ürün olmanın çok ötesinde bir rol edinmiştir. Özellikle herhangi bir mutasavvıftan değil de bir tarikat şeyhine dair kerametlerden bahsedilmişse, kerametın ölçüsü ve çokluğu derecesinde etkisi artmış, müritleri kontrol altına alabilmesi o oranda kolaylaşmıştır. Dinleyen yahut okuyan müritler pasif ve telkine hazır hale gelmişlerdir. Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan ilk menâkıbnâme örneği, “*Tezkire-i Satuk Buğra Han*’dır.” Ondan sonra yazılmış ilk menâkıbnâme Siğnakî’nin, “*Menâkıb-ı Ahmet Yesevî*” adlı eseridir.

Menâkıbnâme türüne önemli birkaç ismi daha zikretmek gerekir ki bunlar; Sülemî’nin, “*Tabakâtü’s Sûfiyye*”, Ebu Nuaym Ahmed el-İsfahanî’nin, “*Hilyetü’l-Evliya*”, Hucvîrî’nin, “*Keşfu’l Mahcûb*”, adlı eserleri örnek verilebilir. Bu eserlerde Veysel Karanî, Hasan Basri gibi zâhidlerin Bayezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdadî gibi mutasavvıfların menkıbeleri yer almaktadır.

Menâkıbnâmeler, yazılı bir edebi ürün olmasına rağmen anlatıcılık kültürünün bir sonucudur. Hikâye anlatıcılığı ile hikmetli sözler söyleme metodu kullanan her mutasavvıf ve onun dinleyicileri bu türün ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Halk unsurunun dahil olmasıyla dilden dile veya kulaktan kulağa aktarılan menkıbeler, -ki menkıbe anlamsal boyutta çoğu zaman kerametle özdeşleşmişti-, yankılanan bir ses gibi anlatıldıkça büyümüş kimi zaman abartılmıştır.

Menkıbeleri derleyen menâkıbnâmeleri kaleme alan yazarlar ise çoğunlukla bahsedilen evliya ya da pirin müritlerinden biri olmuştur. Bu sebeple kaleme aldığı menkıbeleri olduğu gibi aktarmakla yükümlüdür. Zira hem kerametlerin asıl aktarıcısı olan halk, hem de tarikat mensupları inandıkları şeyleri okumak isterler. Gerçeği yansıtmadığı düşüncesiyle değiştirilen ya da müdahale edilmiş menkıbe metinlerini evliyanın zatına saygısızlık olarak kabul etmişlerdir¹⁰⁸. Bu doğrultuda menâkıbnâmelere, sözlü gelenekle beraber yazılı kaynakların ve tarihi kalıntıların kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz.

Evliya menâkıbnâmeleri, biyografi mahiyetinde yazılanlar ve toplama menâkıbnâmeler olarak iki farklı şekilde oluşturulmuştur. Pirlerin doğumu, aile hayatı, aldığı eğitim, yaşadığı çevre, meşgul olduğu meslek vb. konulara değinen, hayatından kesitler aktaran, kerametlerinden bahsedenler biyografik nitelikli olanlardır. Tarihi gerçeklik taşır.

Toplama menâkıbnâmeler ise velinin vefatından sonra ortaya çıkması yönüyle biyografik türden ayrılmıştır. Bu eserlerdeki menkıbeler birbirinden bağımsız ya da tamamen gerçek dışı, hayal ürünü olabilmektedir. Efsane niteliğindeki eserlerdendir. Tarihi gerçeklik yönü ise oldukça zayıftır. Menâkıbnâme tiplerinden bahsetmişken onları oluşturan menkıbelerin de oluşum sürecine bir göz atmak gerekir. Fuat Köprülü, menkıbeleri oluşum şekilleri yahut süreçlerine göre; gerçeği yansıtan ve hayal ürünü olanlar olarak ikiye ayırır. *Menkıbenin teşekkülünü şöyle ifade etmektedir: “Halkın muhayyilesi üzerinde kuvvetli izler bırakanlar daha hayatta iken menkıbesinin teşekkül ettiği görülür.*

¹⁰⁸ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 35-37.

Menkıbeler uzun asırlar boyunca bir nesilden diğer nesle geçerken daima büyüyerek (mübalâğa edilerek) o şahsiyetin hakiki simasını tahmin edebilmek güçleşir”¹⁰⁹. Daha öncede sözünü etmiş olduğumuz gibi halk unsuru ile zamanın tesiri menkıbelerin mana ve şeklini fazlaca etkilemiş zaman zaman güvenilirliğini kaybetmesine neden olmuştur. Bireysel olarak ortaya çıkan bu tür, İslami nitelikli kısa hikâyeler olduğundan çoğunluğu gerçeğe dayanır. Ancak veli yani sûfilerin keramet ve karakterleri anlatılırken kullanılan motifler ya da mübalâğalar, gerçeklerin deformasyonuna sebep olmuştur.

Hayali menkıbelerde ise olayların genellikle dini kerametleri yüceltmek amacıyla abartıldığı görülür. Hayali menâkıbnâmeler, bazen toplumsal değerlere, bazen ahlaki meselelere, bazen de yalnızca ait olduğu tarikatın tesirini artırmak, müritlerini çoğaltmak için yazılmıştır.

Biçim itibarıyla evliya menâkıbları, efsanelerle benzerlik gösterir. Ancak gerçek tarihle olan yakın bağı onu efsaneden ayıran en önemli özelliğidir. Halk anlatmaları sonucu geliştiği için dili sadedir. Dinleyici veya okuyucu sıkılmaz. Anlam basit ve açıktır. Kısa bir şekilde anlatılmak istenen verilir ve kahramanları gerçek kişilerdir. Üstelik dini kimlikleriyle ön planda olmaları içeriğe duyulan saygıyı artırır. Yer ve zaman çoğunlukla belirtilmiştir. Kerametlerden bahsedildiği için ilahi bir yönü vardır. Psikolojik olarak tartışmasız kendisini kabul ettirir.

2. 2. Evliya Menâkıbnâmelerinin Tarihsel Değeri

Evliya menâkıbları, geçmişte ve günümüzde tarih bilimi içinde oldukça önemlidir. Özellikle velinin yaşadığı devirde bizzat gördüklerini yazan, yaşanan olayları aynen nakleden menkıbeler sıkı bir tenkide tabi tutularak kıymetli tarihi malumata ulaşmak mümkün olmaktadır¹¹⁰. Daha önce evliya menkabelerinin muhtevassından verdiğimiz bilgiler doğrultusunda, tarihsel gerçekliği barındıran menkıbeler, yazıldığı dönemin sosyokültürel havasını tespit etmeye yarayan önemli kaynaklardandır. Dilinin öz Türkçe olması, günümüzde anlaşılabilirliğini kolaylaştırmıştır. Bahsedilen tarikat hakkında detaylı bilgiye sahip olmayı sağlamıştır.

¹⁰⁹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991, s. 27.

¹¹⁰ Fuat Köprülü, “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, TTK Yay., *Belleten C. VII.*, Ankara 1943, s. 422.

Biyografik olarak yazılmışsa evliyanın hayatı hakkında hususi bilgiler içerir ve tüm bu yönleriyle geçmişe ışık tutar. Özellikle tarihi bir şahsiyeti anlatan menâkıbnameler, velilerin “sûfîlerin” etrafında yaşanan olayları, temas ettikleri her bir şahsı başka hiçbir yerde bulamayacağımız kadar detaylı anlatırlar. Bazen de hükümdarların kerametleri, dindarlıkları yahut kabiliyetleri hakkında bilgiler vermesi yönüyle siyasi tarih için de önemli bir unsurdur. Birçok menâkıbnâmenin aslında bir tarikat şeyhinin hayatından bahsediyor olması, bu eserin bahsedilen şeyhin etrafında gelişen tarikat hakkında bilgi verdiği manasına gelir. Dolayısıyla tarikatın tarihçesini de içermektedir. Tarikatın fikri temelleri ve mensupları hakkında zengin bilgiler içeren ilk kaynaklar olması yönüyle de oldukça önemlidir.

Menkıbeleri besleyen halk, yani insandır. İslamiyet’in kabulünden bir süre sonra Türklerin asıl yaşadığı coğrafya olan Maveraünnehir ve Horasan’ın dışına Anadolu’ya doğru yayıldıkça oluşan menâkıbnameler bugün için hakiki bir kültür tarihi kaynağı niteliğindedir. Zeki Velidi Togan, menkıbelerin, ülkelerin imar ve iskân tarihlerini öğrenmede, hakkında bilgi verilmeyen savaşların nerede ve nasıl meydana geldiğini öğrenmede, ülkenin o zamanki iktisadi hayatına ait fikir elde etmede faydalı olduğunu; eğer metoduna uyarsak menkıbelerin bizim tarihimiz için de çok önemli kaynak olacağını belirtmiştir¹¹¹.

2. 3. Müslüman Türkler ve Tasavvuf

Türklerin Müslümanlarla ilk karşılaşması Hz. Osman dönemine tekabül etmektedir. Ancak tamamen Müslümanlaşmaları IX. yüzyıla kadar uzayan bir süreçtir. Özellikle Emeviler büyük bir rol üstlenir ve büyük bir Türk nüfusu barındıran Mâverâünnehir bölgesine Müslümanları iskân etmişlerdir. Hatta bu uygulama Müslüman Arapların Türk ailelerinin yanına yerleştirilmesi şeklinde, organize halde yönetilmiş böylece Türklerin daha sağlam bir şekilde İslamlaşması sağlanmıştır¹¹². Ancak Türklerin bu şekilde kolayca Müslüman olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira sınır boylarında çatışmalar uzun süre devam etmiştir. IX. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen askerî, ticarî ve dinî münasebetler neticesinde Türkler büyük guruplar hâlinde Müslüman olmaya başladılar. Daha büyük kitlelerin Müslüman oluşu ise X. yüzyıla tekabül eder.

¹¹¹ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 50.

¹¹² Bekir Biçer, *Türklerin İslamlaşma Süreci*, 3. Baskı, Akçağ Yay., Konya 2022, s. 50-52.

Örneğin Karahanlı Hakanı Satuk Buğra Han'ın Müslüman olduğu dönemde İslam'ın en büyük ihtida hareketi gerçekleşmiştir. Rivayete göre dört yüz bin çadırılık bir topluluk aynı anda Müslüman olmuştur. O dönemde Şamanist olduğu bilinen Oğuz boylarından da İslamlaşanların olduğu bilinmektedir¹¹³. Hatta bu Müslümanlaşma hareketi ilerleyen yıllarda o kadar kuvvetlenir ki Türklerin İslam devletine katkılarının çokluğuna dair mesnetsiz hadisler doğmuştur. Senetleriyle uydurma olduğu bilinen bu hadislerden bazıları Divan-ı Lûgat-it- Türk adlı eserde de yer alır. Örneğin; “Türk dilini öğrenmelisiniz. Devlet idaresi uzun zaman Türklerin olacaktır. Allah (c.c.) buyurur ki, “*benim Türk adlı bir ordum vardır. Onlar Doğu’da bulunur ki ben bir halka gazap etmek istersem Türkleri onların üzerine gönderirim*”¹¹⁴. Bu ifadelerle Türklerin İslamlaşma hareketi güçlendirilmiş aynı zamanda İslam devleti içinde de Türklerin konumu yükseltilmiştir.

İslam Türkler arasında yayılırken çoğunlukla Arap kültürünün etkisi ön plana çıkmış dini uygulamaların anlaşılabilirliğini güçleştirmiştir. Yerleşik kültüre sahip şehirli Türklerin anlamlandırması daha kolayken göçebe kültüre sahip Türkler kendilerine ait birçok normu da beraberinde getirmiştir. Bu sürecin ilerleyişinde şüphesiz askeri ve ticari faaliyetlerin rolü kadar olduğu kadar manevi etkileşiminde büyük bir payı söz konusudur. İslâm, genişleme ve yayılma sürecinde, dine yeni girenlerin getirdikleri yabancı kültürel normlardan kaynaklanan görüş ve uygulamalara isteyerek ve kendiliğinden hoşgörü göstermiştir. Yeni dine girenlere bu kritik anda gösterilen esneklik, İslâm'ın başarısını hazırlayan en önemli etkendir¹¹⁵. Türk boyları arasında İslam'ın yayılışı yalnızca askeri ve ticari faaliyetlerle sınırlı değil ruhani bir boyutu da vardır. Örneğin; ticaret kervanlarıyla seyahat eden veliler geçtikleri coğrafyalarda halkla yakın bir temas kurmuş, onlara manevi yolculuklarında rehberlik etmiştir¹¹⁶.

Dini kaideleri öz haliyle, anlaşılır bir şekilde anlatan mutasavvıfların sohbet ortamları, teşvik edici ve birleştirici bir unsur olmakla beraber aynı zamanda bir eğitim yolu haline gelmiştir. Türk hükümdarlarının dine ve dinin temsilcisi olarak

¹¹³ İnan, *Türk Dini*, s.199.

¹¹⁴ İnan, *Türk Dini*, s. 200.

¹¹⁵ Biçer, *İslamlaşma*, s. 63.

¹¹⁶ Mustafa Necmettin Bardakçı, “Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatlarında Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 2016, S. 91, s. 521.

görülen din adamlarına, sûfilere ve tarikat şeyhlerine verdikleri değer de halkın İslam'ı özümsemesini kolaylaştıran sebeplerdendir. Türkler siyasi olarak bu süreci iyi yönetmiş ve tarikat şeyhlerine siyaseten ayrı bir önem vermişlerdir. Zira Selçuklular döneminde yürütülen Şîi-Bâtınî hareketlerle beraber ehl-i sünnete aykırı bir sûfilik anlayışı da doğmuştur. Selçuklu devlet adamları ve ileri gelen vezirler, bu yanlış düzeltmek, halkın yaşadığı ahlaki bozulmanın önüne geçebilmek için bazı tarikat ve liderlerini destekleyerek informal eğitimi sağlamaya çalışmıştır. Toplumdaki çözülmeye tedbir amaçlı atılan en önemli adımlardan biri de medreselerin kurulmasıdır. Dervişler ve zâhidler için de tekkeler inşa etmişlerdir. Bu kapsamda alimlere, mutasavvıflara saygı ve hürmet göstererek hem dine verdikleri değeri göstermiş hem de toplumsal bir meselenin çözümünü kolaylaştırmışlardır. Çünkü onlar ilme değer vermiş, alimlerin devleti koruyan bir duvar, geleceği aydınlatan bir meşale olduklarının bilincindedir. Örneğin, *“Tuğrul Bey, Dandanakan Zaferi sonrası Hemedan'a giderken devrin şöhretli evliyalarından Baba Tahir ve Baba Cafer'le karşılaşır ve atından inerek yanlarına gider, ellerini öperek dualarını ister. Ardından onlara şöyle der ‘kendime saray yapıp, yanında bir cami inşa etmezsem Allah'tan utanırım.’”*¹¹⁷. Bu sözleriyle ömrünü İslam için cihata adayan Sultan Tuğrul, dindarlığını belirtmek istemiştir. Bir başka örnek ise “Melikşah, oğlu Sancar'ı şeyhi Ahmet Gazali'nin yanına göndermiştir. Şeyhin Sancar'ı görünce yanağından öptüğünü duyan Melikşah, hangi yanağından öptüğünü sormuştur. Sancar bir yanağını gösterince, Melikşah; “şeyhim seni bir yanağından öptüğü için yeryüzünün yarısına malik olacaksın oğlum” der. Seni iki yanağından da öpmüş olsa bu cihanın tamamına hükmederdin şeklinde cevap vermiştir¹¹⁸. Sultan Alparslan ve Melikşâh dönemlerinde İslam fetihleri devam etmiş cihat fikri ve yeni yurtlar arayışıyla Anadolu'ya gelen Türkler burayı keşfetmiş, Malazgirt sonrası yurt tutmuştur. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da İslam yerleşmeye başlar, özellikle XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'da bulunan dervişlerin ve mutasavvıfların bölgenin İslamlaşmasında etkileri göz ardı edilemez. Kozmopolit bir coğrafya olan Anadolu sahasında Türkmen babaları ve şeyhlerin birleştirici rolü, farklılıklara karşı

¹¹⁷ Bardakçı, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 523.

¹¹⁸ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., No: 9, İstanbul 2002, s. 123.

hoşgörüyü tavsiye etmeleri, düşkün ve zor durumda olanları gözetmeleri, birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmaları Anadolu'nun Türk yurdu olmasında en temel yapı taşlarından birini oluşturmuştur. Ancak çalışmamızın kapsamı gereği Anadolu sahasından bahsedilmeyecektir.

2. 3. 1. İlk Dönem Horasan Erenleri

İlk dönem tasavvufunun teşekkülü içinde yer alan velilerin sayısı tam olarak tespit edilmemekle beraber İmam Kuşeyrî tarafından en kapsamlı tasnifi yapılmış ve seksen iki isim zikredilmiştir. Ancak bu başlıkta, İran coğrafyası ve diğer bölgelerdeki mutasavvıflardan çok Türkistan bölgesi, Horasan, Mâverâünnehir eyaletlerinde etkin olan velilerden bahsedilecektir¹¹⁹. Bu isimlerden ilki Hamdûn-i Kassâr'dır. 885'te Nişâbur'da doğmuş ve orada vefat etmiştir. Ömrü boyunca nefsiyle mücadele etmiş bir velidir. Hâkk'a yaklaşmanın halkla iç içe olmakla, varlığını ve gücünü halka adamakla mümkün olacağı düşüncesini temellendirmiştir. Dünyevi zevklerden arınarak, İslam'ın kaidelerine özen göstererek, farzları ve sünnetleri gözetirlerdi. İbadetin gizli olanı makbuldür kaidesiyle riya ve gösterişten uzak durmuşlardır¹²⁰.

Horasan erenleri arasında ikinci olarak zikredeceğimiz isim, Ebû Tûrâb en-Nahşebî'dir. Semerkant yakınlarındaki Nahşeb şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi belirsizdir. Ömrünü seyahat ederek geçirmiş her menzilde Hâkk Teâlâ'yı insanlara anlatmıştır. Hiçliği ve yokluğu istediği için seyahatlerinden birinde vefat etmiş, mübarek cesedi çölde kaybolmuş veya vahşi hayvanlar tarafından ortadan kaldırılmıştır¹²¹. Sûfîlerin yaygın görülen dış görünüş özelliklerinden uzak duran Nahşebi, derviş elbisesi giymez, alelade kıyafetlerle dolaşır, hırka giyip tekkede oturmayı, halkın bağış vermesi için yüksek sesle Kuran okumayı dilencilik olarak görmüştür. Asıl marifetin Allah'ı bilmek ve nefsi bilmek olduğunu düşünür¹²². Üçüncü isim, Fudâyl bin İyâz'dır. İmâm-ı Azâm'ın talebelerinden olan ve haraç kesen bir harami iken tövbe kâr olmuştur. Hikmetli sözler ile halka öğütler vermiş, dini anlatmıştır. Fudâyl, "*Hâkk, kulunu sevince gam ve kederini artırır. Ona kızınca*

¹¹⁹ Mehmet Hakan Alşan, *Melametiler Horasan Erenleri*, 1. Baskı, Karakutu Yay., İstanbul 2006, s. 45.

¹²⁰ Alşan, *Melametiler*, s. 50.

¹²¹ Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Mektebi Olarak Melâmetilik*, İnsan Yay. İstanbul 2003, s. 87.

¹²² Bolat, *Melametilik*, s. 89.

da dünyasını genişletir. Her ululuk isteyen kendini zor eylesin. Ayak ol, baş olma, bu öğüt sana yeter!” der. Bu sözler onun Allah’a duyduğu sevgi ve muhabbetinin diriliğini gösterir. Ebu Osman Hîrî’de Horasan ulularından olup alçakgönüllülük ve tevazu ile gönlünü Allah’a bağlayan erenlerdendir.

Bir başka isim Şah Şücâ Kirmânî’dir. Dünyaya geldiğinde göğsünde “*Allah Celle Celâlühü*” yazdığı aktarılmaktadır. Nefsi duygulardan arınmış, erenlik iddiasında dahi bulunmamıştır. Gece ve gündüz ibadetle meşgul olmuş veliliğini daima gizlemiştir. Peygamberimizin sünnetine bağlılığı ile bilinen Muhammed bin Eslem Tûsî’nin de ömrü İslam’a uymak, haramdan sakınmak, gösteriş ve riya korkusuyla birçok ibadetini gizli yapmakla geçmiştir.

İlk dönem tasavvufunun teşekkülünde önde gelen isimlerden, evliyaların imamı olarak bilinen Abdurrahman Sülemî, tasavvuf yoluna girmeyi şöyle anlatır; “*Tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen bir talebeye şu iki şey mutlaka lazımdır. Her halinde doğruluk ve bütün işlerinde edeb üzere bulunmalıdır. Biz öyle büyük zatlara yetiştik ki, onlar Kuran-ı Kerim’de bulunan ayetleri onar onar öğrenirlerdi. Öğrendikleri on ayeti kendi yaşamlarına tatbik etmedikçe diğer on ayete geçmezlerdi. Hakiki bir Müslüman kötü arkadaşlardan sakınır. Âlimlerin sohbetlerini kaçırmaz. Kendisinden daha fakir olanlarla oturup kalkar ve bunu kendisi için bir aşağılanma olarak düşünmez. Allah’tan korkar ama ümit kesmez. Kadere rıza gösterir. Elini, dilini, kulağını ve dahi tüm vücut azalarını kötülükten esirger”* sözleriyle anlatır. Bu doğrultuda yaşamış kendini Hâkk Teâlâ’ya hizmet, onun sevgi ve rızasını kazanmaya adanmıştır. Yahyâ bin Muâz Razî, Abdülkerîm Kuşeyrî, Ebû Osman Mağribî, Muhammed Râzî, Ebû Hamza Horasanî, Haddâd en-Nişâbüri, Ebu Bekr Tamistânî, Ebû Ali Sekâfî, İbrahim Ethem, Bâyezid-i Bistâmî, Şâkik-i Belhî, Hoca Yusuf Hemedânî, Baba Tahir, Necmeddin Kübra, Ferîdüddin Attâr, Gucdüvânî, Bahâeddin Nakşibendi ve Pir-i Türkistan Ahmet Yesevî, ilk dönem Horasan velilerindendir¹²³. Tasavvufun doğuşunu sağlayan zincirin her bir halkasını oluşturan bu isimlerin asıl maksadı daima Hâkk’ın sevgisini kazanmak sünnet-i senîyyeye itibar etmek, şeriat ahkâmını tatbik etmek ve öğretmek olmuştur. Halka öğütler vererek yol göstermiş, yaşayışı ile örnek olmuşlardır. İbrahim b.

¹²³ Alşan, *Melametiler*, ss. 80-83.

Ethem, Horasan Mektebi'nin bilinen ilk sūfîsidir. Hayatı boyunca velîliği ile şöhretten kaçınmak için seyahat etmiş, helal rızık edinme ve nefsi terbiye için daima çalışmıştır. Onu diğer sūfîlerden ayıran en önemli özelliklerinden birinin de bu olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Yalnızca ibadetle ilgilenip dünyadan el etek çekmemiş rızık için çalışmayı öğütlemiştir. Bu amaçla Bostan bekçiliği, ırgatlık, odunculuk gibi işler yapar. Bağışa ve sadakaya itibar etmez hatta karşı gelir. Melamete ulaşmak, Hâkk dışındaki her şeyi terk edebilmek için altı kapıdan geçmek gerektiğini öğütlemiştir. Bunlar ;“Nimet peşinde koşmayı bırakıp, sıkıntıya alışmak, azameti terk edip, tevazuyu huy edinmek, zenginlikten vazgeçip Hakk'ın vergisine şükretmek, tembellikten kurtulup çalışmak, emellere değil amellere odaklanmak, uykuyu terk edip vakti uyanık, ibadetle geçirmektir”¹²⁴. Sultan-ül Arifin ünvanıyla bilinen Bâyezid-i Bistâmî ise büyük bir Türkmen sūfîsidir.

İslam yolunda çığır açmış hakikat yolunu şöyle anlatmıştır. *Biz sade ölümlü bir insanız. Biz yaşamak için dünyaya gönderilen insanlarız. Hayata, yüksek insani değerlere, Türkmen denilen bu büyük millete yaraşır şekilde, dünya lezzetlerinden istifade edip, başımızı dik tutarak, çalışarak, hayatın güzelliklerin görerek yaşamalıyız*¹²⁵. Yazılı bir eser bırakmayan Bistâmî, yaşantısı ve öğütleriyle unutulmaz olmayı başarmıştır.

Hoca Yusuf Hemedâni ise Ahmet Yesevî'nin mürşitlerindendir. Yesevî ile beraber Gucduvânî'ye de ilim yolunda eşlik etmiş altmış yıldan fazla bir süre ömrünü ilme adanmış, talebeler yetiştirmiş ve insanlara Hakk'ı anlatmıştır¹²⁶. Ferîdüddin Attâr ise Horasan erenleri arasında kendine has bir mertebeye sahiptir. Bunun sebebi onun hem bir şair hem mutasavvıf hem de bir hekim olmasıdır. Hikâyeler yoluyla İslam'ı anlatması yönüyle de pek çok veliden ayrılır. Özellikle kuşdili metaforu tasavvufun edebi yönüne yeni bir ışık tutmuştur. Henüz beş yaşındayken Buhara'da ilim yoluna talip olan Gucduvânî ise, Allah katında duası makbul olanlardan oldu. Babası da bir şeyh olan Ahmet Yesevî, Orta Asya coğrafyasının siyasi değişime uğradığı bir dönemde yaşamıştır. Selçukluların

¹²⁴ Alşan, *Melametiler*, s. 141.

¹²⁵ Alşan, *Melametiler*, s. 146.

¹²⁶ Alşan, *Melametiler*, s. 170.

himaye ettiği Karahanlı Devleti sınırlarında yaşıyan Ahmet Yesevî, bu devletin ilmi çalışmalara verdiği değerle ilmi ve tasavvufi gelişim sağlamıştır¹²⁷. O da bağış ve sadakayı reddeden erenlerdendi. Bu yüzden öküzüyle birlikte şehrin sokaklarını dolaşır kendi yaptığı kaşık ve kepçeleri satardı.

Kerametleri çocuk yaşıta başlayan Yesevî'nin kesin olmamakla beraber 120 yıl yaşadığı söylenir. Bu süre içinde iyiliğin yollarını öğüt vererek anlatmış, bu düsturu yaşantısına tatbik ederek örnek teşkil etmiştir. Sözleri ve davranışlarıyla gönüllerin sevgisini kazanmış, insancılığı, insan sevgisini merkeze alarak Hâkk Teâlâ'nın sevgisine ulaşmayı maksat edinmiştir. Bu yolla İslam'ın yayılmasında ve öğrenilmesinde etkin rol edinmiştir. Zira o içinde yaşadığı toplumu çok iyi analiz eder. At üstünde göçebe bir hayat yaşamış Türklerin, Arap diliyle ağırlaştırılarak anlatılmış bir İslam'ın idraki zorlaştıracığını keşfetmiştir. Bu yüzden halkın dili olan en sade Türkçe ile hitap eder. Arapça ve Farsça da oldukça yetkin olması sebebiyle Kuran'dan aldığı ilhamı doğru üslupla insanlara aktarmıştır. Yesi şehri onun ilmi faaliyetleri ve talebeleri ile hareketlenmiştir. Onun mürşidi olduğu pek çok genç ve yaşlı müritleri, Türkistan'dan Balkanlara uzanan Türk yurtlarına dağılmış Yesevî'nin hikmet ve kerametlerini anlatmışlardır.

Sonuçta Ahmet Yesevî, eski inançlarıyla bağını koparamamış İslam'la taban tabana zıt fikirleri arasında kalan Türklere İslam'ın gerçek ve samimi yüzünü hikmetlerle anlatarak tasavvuf yolunda farklı bir rüzgar estirmiş, bu esintinin izleri kalıcı olmuştur¹²⁸. Türkistan sahası, Horasan erenleri ile fıkren fethedilmiştir demek yanlış olmaz takva ve kerameti ile bilinen dervişler Türklerin hükümdarları ve ileri gelen devlet adamlarından da iltifat görmüşlerdir. Şüphesiz bunun sebebi Müslüman Türklerin İslam'a verdiği değer olmakla beraber, şeyhlerin, dervişlerin üstün ahlak sahibi olması, iyilik ve doğruluktan başka bir şeye hizmet etmemeleri ve toplum içinde birleştirici bir imaja sahip olmalarıdır. Zikrettiğimiz erenlerin pek çoğu ile ilgili menkıbelere ilerde yer verilecektir.

¹²⁷ Köprülü, *Mutasavvıflar*, s. 156.

¹²⁸ Alşan, *Melametiler*, s. 219.

3. BÖLÜM

ÖRNEKLERLE TÜRK-İSLAM MENKİBELERİNDE ÖNE ÇIKAN MOTİFLER

3. 1. İslam Öncesi İle Kurulan Bağın Toplumsal Sentezi

Menkıbeler, toplumun kültürel yapısına tutulan birer ayna gibidir. Din ve siyasetten izler taşıyan bu edebi ürünü çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekir. Menkıbelerin ortaya çıkışı sözlü aktarıma dayanırken edebi bir disiplin olarak kaleme alınması İslâm'la çerçevelenebilir. İslamiyet öncesinde destan, efsane gibi mitolojik unsurlar barındıran edebi ürünler kabul görmüş ve bu isimle anılmışlardır. Menkıbeler ise kaynağını halkın sözlü anlatmaları olan efsane ve destanlardan alırken, güncel unsurları, tarihi gerçekleri barındırması yönüyle onlardan ayrılmıştır. Her iki örneğinde mitsel özelliklere sahip olmaları ise ortak noktalarıdır diyebiliriz.

Toplumsal mekanizmanın her bir parçasına nüfuz eden din konusu hem eski inançlara ait metinlerde hem de İslami menkıbelerde büyük oranda işlenir. Çünkü din insan hayatının temelinde yer alır ve onun tüm yaşamına etki eder. Türkler eski dinlerine ait birçok kült ve inancı İslâm sonrasının günlük hayatına aktararak kültürel bir sentez var etmiştir. Başlarda anlatıcılık metoduyla sağlanan kültür aktarımı, Türklerin büyük kitleler halinde Müslüman olması, ilmi faaliyetlerde yoğunlaşma ve kurumsallaşmanın etkisiyle kayda geçirilmeye başlanmıştır. X. yüzyıl ile menkıbe yazıcılığı ve menâkıbnâmeler de edebi bir disiplin haline gelmiştir.

Menkıbeler ile İslâm dininin öğretileri, Türk ananeleriyle bağdaştırılır, şariat yolu ve tasavvuf ahlakının incelikleri, etkileyici ancak anlaşılır bir üslupla aktarılmıştır. Bir menkıbe yalnızca şahıslar ve olaylardan bahsetmez, dönemin sosyal ve siyasi portresi hakkında bilgi verebilir. Yahut tarikatlar, şeyhler, müritler, halkın içinde bulunduğu durum, zihniyet, örf-adet ve gelenekler, savaşlar ve daha pek çok şey hakkında bilgi içermektedir.

Bu yüzden menkıbeler aslında halkın hafızasıdır. Her toplumun hafızası da kendine has ve biriktir. Yazıya geçirilmeden çok daha önce var olmuş, söylenmiş, anlatılmışlardır. Bu yönüyle dinleyicinin aktif kaldığı bir öğrenme süreci de oluşturur. Dolayısıyla eğitici bir yönü de vardır diyebiliriz.

Menkıbe örneklerine geçmeden önce Türklerin eski inançları ile İslam arasında yakınlık kurması, eski ve yeni arasındaki benzer yönlerden bahsetmeliyiz. İlk unsur şüphesiz tek ve yüce bir yaratıcının varlığına inanma meselesidir. İkincisi ise tanrı ve ruhlarla temas kuran, gelecekte ve geçmişten haber veren, hastalıkları - kötü ruhları iyileştiren, duası makbul, seçilmiş ve adanmış karakterlerin bulunmasıdır. Kam-şaman gibi din adamlarının kutsiyetine inanan Türkler, İslam sonrasında da şeyh, derviş, veli gibi toplumsal rol üstlenmiş şahısları kabullenmekte güçlük çekmemişlerdir. Bunda en önemli etken önceden beri kabullenilmiş din adamı algısı ve toplumsal rol benzerliğidir.

İnsanlar yalnızca bedenden ibaret değildir ve yalnızca bedenleri hastalanmaz. Görünmeyen varlıklar ve ruhların tesir ettiği ruhlar da hastalanır. Kimi zaman sihir ve büyüün etkisi kimi zamanda kötü ruhlar tarafından çarpılan insanlarla ilgilenen şamanlar ise ruhların şifacısıdır. Öyle ki İslam'ın ilk döneminde kaleme alınan eserlerden biri Kutadgu Bilig'de kamların insanlar için faydalı ve iyileştirici olduğu "*her derdin bir ilacı, tedavi edecek kamu bulunur*" sözüyle vurgulanır¹²⁹. Çünkü ruhları yalnızca şamanlar görebilir. Bedene giren kötü ruhu çıkarır ya da kaybolan iyi ruhu bulup getirerek iyileştirir.¹³⁰ Onların sahip olduğu bu olağanüstü güçler Türk veli tipinde de gözlenmesi yönüyle benzerlik göstermiştir. Manen farkı velilerin Allah tarafından lütfedilen kerametlere mazhar olmasıdır. Şamanların ise kötü ruhlar ya da görünmeyen varlıkların yardımıyla olağanüstü haller meydana getirebilmektedir. Fuat Köprülü, şamanlarında tıpkı sûfiler gibi eğitim yoluyla gelişiyor olmaları ve olağanüstü yönleri sebebiyle şamanlığı İslam'da yer alan veli tipinin öncülü olarak değerlendirmiştir¹³¹.

¹²⁹ İnan, *Şamanizm*, s. 72.

¹³⁰ Mircea Eliade, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Yay., Ankara 2006, s. 247.

¹³¹ Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, 4. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2004, s.79.

İslam öncesi dönemde her varlığın bir ruhu olduğuna inanan Türkler, pek çok varlığa kutsiyet tayin etmişlerdir. Bu inançla saymakta zorlanacağımız kadar mitos ortaya çıkar. Mitoslar destanlarda ve efsanelerde işlenirken İslam'ın etkisiyle menkıbelere de aktarılmıştır. Bu edebi ürünlerde bahsi geçen kahramanların nitelikleri, olağanüstü özellikleri veli tiplerine ve kerametlerine yansımıştır. Şamanlar ayinlerinde yanlarına hep bir hayvan almış, bazen bu hayvanların şekline bürünür bazen de bu hayvanların yardımıyla trans haline geçer ve kötü ruhlarla mücadele etmişlerdir. Yine bazı ayinlerinde atalarının ruhlarına girerek şekil değiştirdiklerine dair bilgiler mevcuttur. Evliya menkıbelerinde birebir benzer anlatımların mevcut olması eski inanışların İslam'la sentezlendiğinin kanıtı kabul edilebilir¹³².

Bir başka benzerlik, öldükten sonra dirilme, ölmeden önce ölme veya insani ihtiyaçların hiçbirine ihtiyaç duymama mitoslarının İslam sonrasına aktarılmasıyla ortaya çıkan keramet motifleridir. *Şamanlar, yiyip içmeden günlerce bazen bir mağarada bazen de bir dağ başında günlerce yalnız kalırlar. Yeniden doğuş olarak bilinen bu ruh yolculuğu tamamlanınca halkla buluşur, ataların ruhları tarafından öldürüldüklerini, parçalandıkları ya da türlü işkenceler yaşadıklarını aktarmışlardır*¹³³.

Bu uhrevi yolculuk İslam'la beraber halka ve müridine rehberlik yapan velilerin “çile” adını verdiği nefis terbiyesi durumuyla benzerlik göstermektedir. Yine şamanların aç kalarak ruhlarını eğitmeleri, İslam'da oruç ibadetinin felsefesiyle uyushmaktadır. Türklerin, ölümlerin ardından yuğ adı verilen cenaze törenlerinin benzerini ve bu törenlerde ‘ölü aş’ olarak isimlendirilen ikramda bulunma geleneklerini de İslamlaştıktan sonra devam ettirdiklerini bilmekteyiz. Sosyal alanda bir başka benzerlik, yeni doğan çocuğa ad koyma merasimi, nazarlık hediye etme, anneye al basması gibi inanç ve uygulamalar doğrudan aktarılmıştır. Bir örnekte Kutadgu Bilig'den vermek gerekir ki Müslümanlığa geçiş sürecinde kaleme alınan önemli eserlerden olması sebebiyle mühimdir. *Bir işe başlarken uğurlu veya uğursuz gün mü öğrenmek istersen müneccimlere danış.*

¹³² Mehmet Emin Bars, “Şamanizm'den Tasavvufa Şamandan Sûf/Veliye Değişim/Dönüşümler”, *Türkbilgi Dergisi*, Ankara 2018, S. 36, s. 175-176.

¹³³ Bars, *Şamanizm'den Tasavvufa*, s. 177.

*Ancak onların da söylediklerinin tamamına inanma. Çünkü Allah'tan başka kimse tam bilici değildir*¹³⁴ şeklinde kehanette bulunma ve fal bakma geleneğine atıfta bulunulmuştur. Fal bakma geleneği, müneccimlere danışma şeklinde transfer edilmiş ancak İslâm'a uygun olmadığından fazla itibar edilmemiştir. Bahsettiğimiz tüm bu benzerlikler Türklerin, İslâm'ı anlayışı, hayatlarına izafe edişleri ve İslâm'la beraber var olan tasavvuf yolunun toplumsal rolüne dair fikir verici niteliktedir. Birçoğu menkıbelerde yer alır. Mit kaynaklı menkıbeler gibi Kuran kaynaklı olanlarda mevcuttur. Burada ilk dönem İslamiyet'i ile tasavvuf etkisinde oluşan menkıbeler, en yaygın kullanılan motiflerle örneklendirilecek; toplumsal rollerine dair bir yorum yapılacaktır.

3. 2. Örneklerle Türk-İslâm Menkıbelerinde Öne Çıkan Motifler

Geçmişten günümüze aktarılan menkıbelerde genelde belli başlı motifler gözlemlenmiştir. Halk üzerinde tesiri yüksek olan kerametlerin birçok evliyaya nispet edilmesi aynı çerçevede ürünlerin doğmasına neden olmuştur. Menkıbelerin tarihsel gerçekliği sabittir ancak kimi zaman yazarlarından kaynaklanan tekrarlar yahut abartılı anlatımların önüne geçilememiştir. Bu başlık altında menkıbelerin içinde yer alan motifler, İslâm dairesi içinde yazılan ve çoğunlukla Türkistan ve Horasan sahası içinde oluşmuş örnekler ile izah edilmeye çalışılacaktır.

XV. yüzyılda tanınan mutasavvıflardan Abdurrahman Câmî, *Nefhâtu'l- Uns min Hazarati'l-Kuds* isimli eserinde menâkıbnâmelerde bulunan keramet motiflerini tasnif etmiştir¹³⁵. Türk menâkıbnâmelerindeki motiflerin taslak olarak tasnifi ilk kez Pertev Naili Boratav tarafından yapılmıştır. Beş grup içinde otuz beş farklı motif tespit eden Boratav, yeni araştırmaların bu sayıyı artırabileceğini söyler¹³⁶. Menâkıbnâmeler üzerine en kapsamlı çalışmayı yapan Ahmet Yaşar Ocak ise bu motifleri on dört başlıkta toplar. Yedisi sünnî, yedisi de gayri sünnî inançlardan gelen bu tasnifi toplamda on beş menâkıbnâmeden yararlanarak oluşturmuştur. Aşağıda her üçünün de harmanlanmış hali ve örneklerle konu ele alınacaktır.

¹³⁴ Yusuf Has Hâcîp, *Kutadgu Bilig*, Haz. Yaşar Çağbayır, 16. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2015, s. 181.

¹³⁵ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 83.

¹³⁶ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, 2. Baskı, Bilgesu Yay., İstanbul, 1978, , ss. 52-54.

3. 2. 1. Menkıbelerde Sıklıkla Yer Alan Olağanüstü Motifler

- Bir eşya yahut nesneyi var etmek ya da ortadan kaldırmak
- Gizli olanları açığa çıkarmak, açıkta olanları gizlemek
- Duaların kabul olmasını sağlamak,
- Hakkında konuşulanları bilmek, haberdar olmak,
- Geçmişe dair bilgi sahibi olmak, gelecekte haber vermek
- Tabii unsurlar üzerinde güç göstermek, (dağları yok etmek, suları kesmek, su çıkarmak, yağmur ve fırtına gerçekleştirmek, ateşe ve toprağa hükmetmek vb.)
- Zaman ve mekân aşmak
- Aynı anda birden fazla yerde bulunmak, ulaşmak
- Hayvanlar ile iletişim kurmak, vahşi hayvanlara söz geçirmek
- Hızır'ı görmek, Hızır'la konuşmak
- Velinin kendi vücudunda gerçekleşen olağanüstülükler
- Allah'la konuşmak, onun cemalini görebilmek
- Az bir şeyi artırmak, bereketlendirmek, var olan bir nesneyi başka bir şeye çevirmek
- Olacıklardan rüyada haberdar olma veya manen haberdar edilme¹³⁷

Sünnî ve gayri sünnî motifler bir arada ele alınacaktır. Din kaynaklı ortaya çıkan pek çok menkıbede yer alan olağanüstü motifler, Türklerin eski inançlarından izler taşıması yanında benimsedikleri ilahi dinlerin etkileriyle de sentezlenmiştir. Sünnî motifler aynı zamanda Kuran-ı Kerim ve hadislerde bulunan ve ya ilahi kaynaklı sayılabilecek motiflerdir. Aşağıda bahsi geçecek Sünnî ve gayri sünnî menkıbe motiflerini ayrı ayrı yazmak konunun net bir şekilde izahını zorlaştıracığından her iki başlık aşağıda birlikte verilecektir. Yalnızca sünnî olanları belirtmek için (*) simgesi kullanılacaktır.

¹³⁷ Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 87.

3. 2. 2. Hızır'la Görüşme Motifi

Belh şehri erenlerinden, Ebû Bekir Varrâk'ın Hızır ile konuşması bu motife bir örnek teşkil eder. *Ebû Bekir Varrâk Hızır aleyhisselâmu görmek niyetiyle dualar eder. Allah'tan duasının kabulünü niyaz ederek gün doğumunda Kuran okur, ibadet eder ve kabristanı ziyaret ederdi. Kabristanda da niyazlarına devam eder ve Allah Teâlâ'ya yalvarır. Bir gün sabah aynı niyetle evinin kapısından çıkarken sıfat-ı nur bir şahsa rastladı. Bu adam onla sohbet etmek istediğini söyleyince Ebu Bekir hoş karşılar ve birlikte kabristana yol alırlar. Yol boyu sohbet ederler. Sonra bu nur yüzlü pir Ebu Bekir'e bugün seni ibadetinden ve Kuran okumaktan alıkoyduk. Ben senin Rabbinden görmeyi niyaz ettiğin Hızır'ım dedi. 'Bir saat Hâkk ile sohbet bin yıl Hızır'la sohbetten iyidir. Hızır gibi kişinin bile sohbeti insanı Allah'la sohbetten ayırırsa boşa geçen zaman ve lakırdıları sen hesap et' diyerek gözden kayboldu¹³⁸.*

Hızır'ı görme ile alakalı bir başka menkıbe şöyledir, *Hızır Aleyhiselâm, Ahmed Yesevî'nin meclisine misafir olur. Hoca Ahmet, yemeğin pişirilmesi için odun getirilmesi istedi. Odun getirmek için ormana giden çocuklar yolda müthiş bir yağmura tutulurlar. Bu yüzden topladıkları bütün odunlar ıslanır ve tutuşmaz bu gençler arasında bulunan Süleyman ise topladığı odunları yağmurdan korumak için üstündeki hırkaya sarar. Döndüğünde yalnızca onun getirdiği odunlarla yemek pişirilir. Hoca Ahmet bu davranışını görünce Süleyman'a 'Hâkim' adını vererek tükürüğünü onun ağzına sürer. Hâkim Süleyman'ın o andan itibaren içi nurla dolar. Yüzü nurla parlar. Hoca Ahmet, Süleyman'a 'durma feyz izhar et' buyururlar. Süleyman o andan itibaren birtakım hikmetler söylemeye başlar¹³⁹.*

Hızır'ı görme ve konuşma motifine bir örnekte, Satuk Buğra Han'ın menkıbelerinden birinde karşımıza çıkar. *Satuk Gazi arkadaşları ile ava çıktığı bir gün bir kaya dibindeki dikenden tavşanın kaçtığını görür. Tavşanı avlamak için peşine düştü. Tavşan kaçarken birden durdu ve bir insan suretini aldı. Satuk'a seslendi;*

¹³⁸ Feridüddîn Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, Erkam Yayınları, Haz. Salih Zeki Meriç, İstanbul 2016, s. 210.

¹³⁹ Mustafa Sever, "Süleyman Hâkim Ata (Ahmed-i Yesevi'nin III. Halifesi) Ve Bakırgan Kitabı", *Kastamonu Üniversitesi VI. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu (Yesevîlik)*, Kastamonu Üniversitesi Matbaası, Aralık 2018, s. 358.

-Ne zamandır senle konuşmak istiyordum. Yaklaş, çekinme yanıma gel. Satuk, atından inip bu şahsın yanına vardı. Onu dinlemeye başladı. Bu heybetli şahıs Satuk'a nasihatte bulundu. 'Niçin hala küfür içindesin. Seni yaratan bir tanrı olduğunu bilmez misin? Yüce yaratıcının kulu ve peygamberi Hz. Muhammed'e tabi ol ve onun yolundan yürü' buyurdu. Satuk bu zata kim olduğunu sordu, sonra cehennemi ve ne yapacağını sordu. Bu şahıs ona cevaben, kendisinin Hızır olduğunu söyleyip, cehennemi anlattı, orada ne büyük azap ve işkenceler olduğundan bahsetti. Sonunda da 'La ilahe illa'llah Muhammeden resulullah' kelamı ve şehadet-i kerimeyi öğreterek Müslüman olmasını sağladı¹⁴⁰. Bu menkıbe de hem Hızır motifi işlenmiş hem de hayvanlarla iletişim kurma motifine işaret edilmiştir. Bu şekilde destani motifler ile İslâm kaynaklı menkıbevi motiflerin sentezi gerçekleşmiştir demek yanlış olmayacaktır. Kültürel değişimin izlerini taşıması yönüyle önemli menkıbelerdendir.

Dede Korkut hikâyelerinden, Hızır motifine bir örnek olarak; *Dirse Han'ın oğlu genç yaşlardayken, yanında bulunan üç genç arkadaşıyla beraber güçlü bir boğa ve büyük bir devenin güreşeceği alanda aşık oynar. Oğlanlardan biri tam da boğanın serbest bırakıldığı anda kaçması gerekirken boğanın karşısında hareket etmeden durur. Boğa hızla ona yaklaşıncı bir anda hamle yapan oğlan onu öldürür. Bu cesaretinden dolayı takdir edilen gence bir isim vermesi için meydana Dede Kokut çağırılır. Meydana gelen Dede Korkut bu gence methiyeler düzer ve ona "Boğaç" adını verir. Bu gencin bir tahtta oturmaya layık olduğunu, kendisinin bey yapılmasını buyurur. Halk Dede Korkut'un sözünü dinler ve yerine getirir. Bunun üzerine Boğaç'ın babasına bağlı kırk asker kıskançlık duyarak övgüye mazhar olan bu gence tuzak kurarlar. Onu gözden düşürmek için iftirada bulunurlar. Dirse Han'ın emriyle düzenlenen avda hainlerin tuzağıyla oğlu Boğaç'a bir ok attırılır. Bu ok Boğaç'ın sırtının ortasına isabet eder. Allah'ın takdiri Boğaç orada ölmez ancak ağır yaralanır. Av grubu Boğaç'ın başından uzaklaştıktan sonra, evliyâullahtan Hızır (as), Boğaç'ın yanına gelip yarısını üç defa sıvazlar ve dualar eder. Onun annesinin sütü ve kır çiçeklerinden yapılmış bir merhem ile iyileşeceğini buyurur¹⁴¹.*

¹⁴⁰ Satuk Buğra Han Destanı (İnceleme-Metin- Tıpkıbasım), Haz. Necati Demir, Ötüken Yay., İstanbul 2018, ss. 31-33.

¹⁴¹ Reichl, Türk Destanları, s. 44.

Bu menkıbede görüldüğü gibi Hızır aleyhisselâmın zor durumlarda ortaya çıktığı, yardımcı olduğu, hastalara şifa verdiğine inanılmıştır.

Hızır motifi ilk dönemlerden günümüze kadar taşınmış en yaygın işlenen başlıklardandır. Daha geç bir döneme ait bir menkıbede Hızır aleyhisselâmın Timur'a bir yolculukta eşlik ettiğinden bahsedilmiştir. Buna göre, *Timur, Hızır ile birlikte Buhara'ya varmaya çalışırken Türkistan'da konaklar. Burada kaldığı bir gece rüyasında Hoca Ahmet'i görür ve manen ondan bir işaret alır. Yesevî ona rüyasında derhal Buhara'ya gitmesini tavsiye eder. Buhara halkının kendisini beklediğini ve orayı zapt ederse muvaffak olacağını söyler. Timur uyandığında Allah'a şükrederek Yesevî'nin kabrinin türbe olarak düzenlenmesini emreder*¹⁴². Bu menkıbe hem Hızır motifini taşır hem de velilerin öldükten sonra gösterdikleri kerametlere örnek niteliğindedir. Velinin yüceliği onun kerametlerinin ölçüsüyle anlaşılan bir husustur. O yüzden ölümünden sonra rüyaya girerek ya da manen haber vermesi, felaketlerden koruması vs. gibi kerametlerinden bahsedilerek veliye duyulan hürmet pekiştirilmiştir.

3. 2. 3. Velinin Vücudunda Gerçekleşen Olağanüstü Motifler

Velinin vücudunda gerçekleşen olağanüstülükleri kapsayan motifleri de listelemek gerekir. Bunlar;

- Doğum anında gerçekleşen olağanüstü olaylar
- Ruhun bedenden ayrılıp geri gelmesi
- Farklı şekil ve kılıklarda görünme
- Tayy-ı mekân hali (uzak mesafelere bir anda ulaşma)
- Hayvan suretine girme (kuş, geyik, kurt)
- Öldükten sonra bazı olağanüstü haller yaşatma
- Göklere uçuşma
- Gölgesiz olma hali
- Bakışları ile tesir altına alma
- Aynı anda birkaç farklı yerde olma (*)
- Yeme, içme, uyuma vb. insani ihtiyaçlardan uzun süre uzak kalabilme

¹⁴² Satı Kumartaşlıoğlu, "Ahmet Yesevi Hakkında Anlatılan Menkıbelerde İslam Öncesi İnanç Motifleri", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Sempozyumu*, Yayın No:13, II. Cilt, İstanbul 2016, s. 1167.

- Ateşte yanmama, soğuktan etkilenmeme, silahların öldürmemesi
- Cinsi duygulardan arınmış olma
- Ölümünden haberdar olma, yeri ve zamanı bilme
- Ölmeden önce dünyadan çekilme (göğe yükselme, kaybolma)
- Ölüm anında olağanüstü olayların yaşanması

Öldükten sonra bazı olağanüstü haller meydana getirme motifine örnek olarak, halife Osman zamanında, *Kuzey Kafkasya'nın fethi ile görevlendirilen Selmân b. Rabîa, Türkler tarafından şehit edilmiştir. Türkler, onun şehit olduğu yerde göz kamaştıracak kadar aydınlık bir nur gördüklerini rivayet etmişlerdir. Bu durumu önemseyerek Selmân b. Rabîa'nın bedenini bir tabuta koyarak yanlarına alırlar. Bir kıtlık ve sıkıntı yaşadıklarında, hastalık, güçlük gibi haller zuhur ettiğinde tabutu açar dua eder ve onun hürmetine yağmur dilerlermiş. Kimi zaman muvaffak oldukları rivayet edilir, muhakkak Hâkk Teâlâ'nın merhametidir*¹⁴³.

Ölmeden önce dünyadaki varlığını ortadan çekme başlığına örnek olarak, Ahmet Yesevî'den birkaç asır önce yaşamış Hallâc'ı Mansûr'un bir menkıbesi rivayet edilir. Hallâc 'ben Hâkk'im' diyerek halkı ikiye bölmüş kimileri bu cümlemin zahirine kimileri Mansûr'un Allah'ı kastettiğini bilerek yorumlamıştır. Ancak bu tavrından vazgeçmeyen Mansûr mahkeme de yargılanır ve zindana atılır. Onu zindana koydukları gece kontrol etmeye gelenler zindanı boş gördüler. İkinci gün yine geldiler bu kez onu koydukları hücreyi de göremediler. Üçüncü gün yine geldiler. Bu kez Mansûr'u da zindanı da görebilmişlerdi. Bu durumu anlamak için sual ettiler:

-Seni zindana koyduğumuz gece gelip baktık ve seni göremedik. Neredeydin? Mansûr şöyle cevap verdi.-İlk gece Hâkk'ın huzuruna vardım. O yüzden beni göremediniz. Teftişe gelenler yine sordu, 'ikinci gece de yoktun, neredeydin?' Mansûr cevaben:-İkinci gece de Hâkk'ın zatı buradaydı. O yüzden ne beni ne de zindanı göremediniz. Bu gece ise şeriatı korumak için gönderildim. Buyurun cezası infaz edin¹⁴⁴. Bu menkıbede hem Allah'la görüşme hem de ölmeden dünyadan çekilme, gaip olma motifleri işlenmiştir.

¹⁴³ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 132.

¹⁴⁴ Attâr, *Evliya Tezkiresi*, ss. 229- 234.

Ateşte yanmama motifine örnek olarak velilerin kendi vücudundan ışık saçma menkıbeleri de örnek verilebilir. Yine Hallac-ı Mansûr'un hayatından rivayet edildiğine göre; *“bir gece yetmiş müridiyle Kudüs'e gelen Mansûr, ibadetle meşgulken kandiller söner ve karanlıkta kalırlar. Seher vaktine kadar karanlıkta kalmanın ibadete mani olacağını düşünen Mansûr, işaret parmağını kaldırıp Allah diyerek nida etti. Mansûr'un parmağından bir nur çıktı ortalığı aydınlattı. O nur ile kandiller tutuştu ve sonra yine onun parmağı ucundan kayboldu. Müritleri hayret ve şükranla dualarına devam ettiler*¹⁴⁵. Velinin bir sorunu ortadan kaldırması, dua ile kerametinin ortaya çıkışını ifade ederken insanların duyduğu inancı güçlendirmiştir.

Ateşte yanmama motifine başka bir örnek olarak, *Kerametleriyle mürit sayısını artıran Ahmet Yesevi'nin şöhretiyle beraber düşmanlarının sayısı da artmıştır. Pire düşmanlık besleyenler onun meclisinde mahremiyete layığıyla uyulmadığına dair suçlamalarda bulunurlar. Şeriat tarikini takip eden Horasan ve Maverâünnehir uleması meseleyi tetkik için Ahmet Yesevî'nin meclisine gizli bir müfettiş göndererek işin aslını öğrenmek isterler. Bu sözlerin asılsız olduğunu pirin meclisinde Hâkk Teâlâ'nın izninin dışına çıkılmadığını görmüştür. Ancak durumun farkında olan Ahmet Yesevî onlara bir ders vermek için mühürlü bir hokkanın içine pamuğu ve ateşi yan yana koyar bunlardan birini Horasan'a diğerini de Mâverâünnehir ulemasına gönderir. Alimler Ahmet Yesevî'nin gönderdiği hokkayı ellerine alıp açınca gördükleri manzara karşısında hayrete düşerek utanç duyarlar. Hokkanın içinde pamukla bir arada bulunan ateş sönmüş ancak pamuğa bir nebze bile zarar vermemiştir. Şüphe duydukları için pişmanlık duydular*¹⁴⁶. Bu menkıbe velinin vücudunda gerçekleşme meselesine örnek olmasa da ateşin yakıcılığının etkisiz hale getirilmesi yönüyle velinin elinden gerçekleşen olağanüstü keramete örnek kabul edilebilir.

Ateşte yanmama motifinin, insan vücudunda tesir eden örneği ise oldukça etkileyicidir. Ahmet Yesevî; Peygamber efendimizin altmış üç yaşında vefat etmesi durumunun tesiriyle Pir Yesevî, tekkesi içinde kendisi için bir çukur açar. Adeta ölmeden ölümü anlamak için girdiği bu kuyuda aslında çilehanedir. *Birkaç mürit ile*

¹⁴⁵ Mustafa Necati Bursalı, *Nur İplikleri, Velilerin Dilinden Tasavvufî Hikâyeler*, Çelik Yay. İstanbul 2010, 297.

¹⁴⁶ Kumartaşlıoğlu, *İnanç Motifleri*, s. 1167.

bu çilehanede ibadet ederken susuzluk hissederler. Yesevî aralarında bulunan müritlerden biri olan Hâkim Ata'dan su getirmesini ister. Hâkim su getirmek için ayağa kalktığında çilehanede su sesi duyulur. Sese dönüp baktığında birden meclisin ortasında büyük bir ateşin alevlendiğini görür. Mecliste bulunanlar alevler arasında kalmıştır. Pirleri Yesevî ise o sırada zikri bırakır eline bir kadeh alarak ateşe daldırır. Sonra o kadehten müritlerine içirir. O esnada Ahmet Yesevî, elinde bir kadeh olduğu halde gelir. Kadehi ateşe daldırıp oradakilere içirir. Hâkim Ata, şeyhinin elinden içmiş olduğu o kadehte buz gibi iç serinleten şerbet gibi tat veren bir şey içtiğini söylemiştir. Herkes bir yudum alınca Yesevî, elini ateşin üzerine doğru indirir ve alevlenen ateş bir anda yok olur. Bu olayın vuku bulduğu yerde bir küp meydana gelir. Bu küpe hum-i aşk adı verilmiştir. Bir zaman sonra bu küple hayra yorma, niyet etme gibi bazı uygulamalar doğmuş hayır ve şerden, gelecekte haber verdiğine dair bir takım inanışlar doğmuştur. Bir kişi küpün başına geçer ve dileğini düşünerek elini küpe daldırır. Dileği kabul olacak kişinin eli küpün dibine ulaşır, içinden bir taş veya benzeri bir şey olarak çıkarır. Eğer bu kişinin dileği kabul olmayacaksa ne kadar uğraşsa da dibe dokunamaz¹⁴⁷. Hum-i aşk küpüne dair farklı bir menkıbe de şöyledir, Yesevî tekkesinde dervişler bir araya gelip zikir ve ibadetle meşgulken çok terlemişlerdi. Öyle ki baştan ayağa ter içindeydiler. Meclisin aşağısındaki meydana bir küp yerleştiler. Vücutlarından sızan ter bu küpün içine dolup orda şerbet halini almaktadır. Orda bulunan dervişler sonra bu küpün içinde bulunan şerbetten içmekteydiler. Aşk küpü olarak bilinen bu küpün hikâyesi anlatılırken, maneviyatın verdiği haz ve lezzete vurgu yapılmıştır.

Bir başka menkıbe örneği de velinin bakışları ile tesir altına alması motifini içermektedir. Necmeddîn-i Kübrâ, manen yüksek bir halde iken meclisine onu dinlemek üzere bir tüccar gelir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın bakışları bu tüccara değdiği anda velilik mertebesine ulaştırmıştır. Ardından bu şahsı memleketine gönderir. Ona orda halka Hâkk'ı anlatmasını öğütlemiştir¹⁴⁸. Bu menkıbe ile velinin manevi gücü vurgulanmış ve toplumsal rol olarak üstlendiği halkı Hâkk'a sevk etme vazifesinin üzerinde durulmuştur.

¹⁴⁷ Kumartaşlıoğlu, *İnanç Motifleri*, s. 1172.

¹⁴⁸ Guvanch Yaylmov, *Necmeddîn-i Kübrâ ve Anadolu'da Kübrevilik*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2012, s. 6.

Öldükten sonra gösterilen keramet motifine dair bir örnekte Ebû Nasr Sâmânî'ye aittir. Menkıbeye göre Ebû Nasr'ın ölümünden sonra ulema ve Satuk bir araya gelerek onun cenazesini kimin yıkayacağı konusunda istişare ederler. Satuk karar verebilmek için en doğru yolun Ebû Nasr'ın kendisine sormak olduğunu söylemiştir¹⁴⁹. Ebû Nasr'a soruyu sorduklarında cevabını verdiği aktarılmıştır. Bu menkıbe ile velilerin ölümle yalnız bedenden azade olduğu, ruhlarının daima diri olduğu vurgulanmıştır.

Doğum esnasında olağanüstü olayların gerçekleşmesi motifine Satuk Buğra Han'ın doğum hadisesine dair menkıbe örnek verilebilir. *Satuk Buğra Han'ın doğum anında yeryüzünün sarsılıp, akarsuların çekildiği rivayet edilir. Hatta mevsim kara kış olmasına rağmen bahar gibi dağlarda çayırların bittiği, her yerde çiçeklerin açtığı aktarılmıştır. Zamanın kâhinleri, bu çocuğun doğumunda gerçekleşen olağanüstü olayların geleceğe dair bir işaret olduğunu anlar ve Satuk'un büyüyünce Müslüman olacağına yorarlar. Onu öldürmek isterler. Ancak annesi o an öldürülmesine engel olmak için "Şimdi masumdur, ellemeyin dursun Müslüman olursa o zaman öldürürsünüz, der¹⁵⁰. Bu menkıbe, Türk dünyasında bir liderin doğumuyla meydana gelen hadiselerle kudreti ve kerametini anlatmasıyla halk üzerindeki etkisini, kabulünü artırmıştır. Doğmadan önce meydana gelen olağanüstü hadiselerle bir örnek yine Satuk Buğra Han destanından verilebilir. Rivayet edilir ki "Satuk, dünyaya gelmeden önce Cenâb-ı Hâkk, onun ruhunu Miraç'ta peygamber efendimize tanıtır. Efendimiz (s. a. v.) onu görünce bu ruhun hangi peygambere ait olduğunu Cebrail aleyhisselâm'a sordu. Cebrail (a. s.) cevaben, ey Resûlüm, o peygamber değil senin ümmetinden kutlu bir zatın ruhudur, siz bu dünyayı terk ettikten 330 yıl sonra o dünyaya gelecek, Türkistan'a İslam'ı getirecek, halkına şeriatı öğretecek Sultan Satuk Buğra Han'dır diye cevap verir. Allah Teâlâ, onu kutlu kıldı ve ruhunu bu yüce makama layık buldu. Zira; yeryüzünde nice peygamberler bulundu ki bazıları iki kişiyi ancak İslam'la tanıştırdı. Ancak ümmetinizden Satuk, sayısız kişinin İslam ile şereflenmesine vesile oldu. İslam'ı ve şeriat yolunu halkına öğretip, Hz. Muhammed'in hükümlerini yayacaktır. Bu yüzden*

¹⁴⁹ Emine Çakır, *Satuk Buğra Han Tezkiresi Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 2017, s. 228.

¹⁵⁰ Nida Erim, *Satuk Buğra Han'ın Hayatı ve Menkıbevi Kişiliği*, *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, 2022, s. 45.

Allah (c.c.) onu bu makama layık gördüler. Bu sözler üzerine yedi cihan sultanı peygamber hazretleri ellerini açıp dua etti. ‘ Şükürler olsun gönlüm Türkistan’da bulunan ümmetimde Müslüman olacak. Gönlümdeki üzüntü kalktı. Çünkü İslam’ın kılıcı oraya kadar uzanamadığı için kederlenmekteydim. Şimdi ise çok mutluyum’ dedi¹⁵¹. Bu menkıbenin devamı niteliğinde yine veli doğmadan önce meydana gelen olağanüstü haller başlığına örnek olarak Satuk Buğra Han’ın ruhunun sahabelerle tanışması hadisesi örnek verilebilir. Hz. Muhammed, Miraç’ta tanıdığı Satuk’un ruhunun eğitimiyle ilgilendi. Sahabe ile beraber Satuk’un ruhuna her gün bin bir ‘Fatiha Sûresi’ okudular. Bir gün sahabeler ruhuna dua ettikleri bu şahsı merak edip sordular:

-Ya Resulullah! Bu Fâtiha suresini kime okumaktayız? Peygamber Efendimiz şöyle cevap verdi, ‘Türkistan tarafı Müslüman olmadı diye düşünüp, üzülürdüm. Miraç’ta Türk halkını Müslüman yapacak ümmetimi tanıdım. Bunca Fâtiha, onun ruhunadır’ diyerek sahabeye müjdeyi verdi¹⁵². O doğduğunda Allah’ın emriyle yer titremiş, çeşmelerin suyu artmış, kış ortasında kırlar çiçeklenmiştir¹⁵³.

Satuk hakkında farklı menkıbelerde de onun İslâm’ı yaymak için savaşırken ağzından ateşler çıkardığı bu ateşin yalnızca kâfirleri yaktığına dair bilgiler mevcuttur. Aynı zamanda kılıcını kâfirlere uzattığı anda kırk adım öteye ulaşabildiğine dair rivayetlerde mevcuttur. Bunların tamamı Satuk’un veliliğinin kudretini göstermiş, ona duyulan inancı güçlendirmiştir¹⁵⁴.

Yine doğum esnasında gerçekleşen olağanüstülüklere örnek olarak mitsel özellikler taşıyan Manas Destanı’ndan da örnek verilebilir. Manas Destanına Kırgız gelenekleri ile İslami unsurlar karışmıştır. Bu gelenekler Manas’ın doğumuyla birlikte kendisini gösterir. Rivayete göre; *Manas doğduğunda ona adını vermek için dört ulu peygamber gelir, ona adını verir ve onu kucaklar. Manas, henüz beşikte iken konuşmaya başlar. Manas, babası Yakup Han’a hitaben Müslümanların yolunu açacağını, Müslümanlar için kurtuluş olacağını, kâfirin malını saçacağını söyler¹⁵⁵.*

¹⁵¹ Satuk Destanı, ss. 21-22.

¹⁵² Satuk Destanı, ss. 21-22.

¹⁵³ Satuk Destanı, s. 22.

¹⁵⁴ Çakır, Satuk Tezkiresi, s. 184.

¹⁵⁵ Wilhelm Radloff, *Manas Destanı (Kırgız Türkçesi Metin- Türkiye Türkçesi Çeviri)*, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Türksoy Yay., Birinci Baskı, Ankara, 1995, s. 19.

Bu Manas'ın doğum nedenidir. O dünyaya âdetâ İslâmiyet'i yüceltmek için gelmiştir.

Velinin vücudunda ortaya çıkan keramet motiflerinden bir diğeri de hayvan suretine girmedi. Buna bir örnek olarak, *Horasan âlimleri kendi aralarında bir meclis yapıp toplantı düzenlemeye karar verirler; Türkistan güneşi Ahmet Yesevî'yi bu meclise davet etmek istediler ve yedi erin piri davet etmek üzere derhal yola çıkmasını istediler. Erler turna olup Türkistan'a doğru uçmaya başladı. Yolculardan manen haberdar olan Pir-i Türkistan Ahmet Yesevî müritlerine; 'Âlimler Horasan'da bir meclis düzenliyor, bu meclise bizi davet etmek üzere yedi eren yola koymuşlar. Çabuk olalım onları yolda karşılayalım.'* diye buyurmuştur. Derhal turna olup, uçarak yola koyulurlar¹⁵⁶. Bu menkıbe ile Yesevî'nin manevi yönü, kerametle övülmüş, şeyhlik gücü yüceltilmiştir.

Yok olma, ortadan kaybolma motifine örnek olarak, Hediye Türkan Hanım'ın şehit olması menkıbesi verilebilir. *Satuk Buğra'nın kızı Hediye Hanım'ın yaşadığı yeri kâfirler basar. Çöle kaçarlar ancak düşman onların etrafını sarar. Hediye Hanım yanındaki kızlarla Kayrak bozkırına çıkar. Düşmanda gelip etraflarını sarar. Onların canına ve namusuna kast etme niyetindeyken Hediye Türkan Hanım Allah Teâlâ'dan yardım diler. Allah'ın izni ve yardımıyla yer yarılr, yere girip, kayboldular*¹⁵⁷.

Benzer bir menkıbe de imamlar konusunda geçmektedir. Burada bahsi geçenler, İmam Nasirüddin, İmam Muînüddîn, İmam Zahîrüddîn ve İmam Kîvâmüddîn'dir. *İmamlar Kâşgar'da Yusuf Kadir Han'ı tahta çıkardılar. Sonra küfür içinde olan Maçin tarafına yola koyuldular. Ordularıyla şehrin önüne geldiklerinde kâfirler gördükleri karşısında dehşete düştüler. Küffarın başlarında bulunan Çekti Reşit'in büyücüsünü çağırdılar. Büyücü şehrin askerler tarafından görünmesini engelledi. Kâfirler bu duruma çok sevinip davul çaldılar. Seher vakti imamlar namaz kılıp küffar tarafına bir elçi gönderdiler. Bu elçi onlara Müslüman olmaları, biat etmeleri, bunu kabul etmezlerse şehirlerini viran edeceklerini söylemek üzere gönderilmişti. Kâfirler kabul etmeyince savaş başladı. Kâfirlerin şamanları kırk bir tane büyücü ile bir arada büyü yapmaya başladılar. Bu büyü*

¹⁵⁶ Esat Korkmaz, *Hacı Bektaş Veli Vilâyetnâme*, Can Yayınları, İstanbul, 2011, s. 32.

¹⁵⁷ *Satuk Destanı*, s.82.

sebebiyle şehir bir göründü bir kayboldu ve neticesiz kaldı. Bir süre sonra İmamlar namazdayken gafıl avlandılar. Kâfirler İmamlardan sancak almak için saldırınca sancak erinin kolunu kestiler. Yine de sancağı vermedi dizlerinin arasına aldı. Dizini kestiler bu sefer de sancağı boynuna aldı. Boynunu kestiler, bu kez sancak havalandı ve kayboldu. Sancak havaya yükselirken güneş tutuldu, dünya karardı, kuvvetli bir fırtına çıktı¹⁵⁸.

Velinin vücudunda zuhur eden keramet motiflerinden bir başka örnekte tayy-ı mekânla ilgilidir. Yesevî'nin müritlerinden Sûfî Muhammed Dânisimend hocasına gönülden bağlanır. Hoca Ahmet bu yakınlığı ve gönül bağına karşılık bir sırrını onunla paylaşmıştır. Rivayete göre Yesevî'nin ona verdiği sır ise Cuma namazını kılmak için Mısır'a gidip geldiğini söylemesidir. Hatta onu da yanına alarak bir kez Mısır'a Cuma namazı kılmaya götürdüğü sonra geri döndükleri aktarılmıştır¹⁵⁹. İnsanın gücünün yetebileceği şeylere göre düşününce bu menkıbe aklın hudutlarını zorlar ve Yesevî'nin ulûhiyetini artırmıştır.

Kısa bir sürede mekân aşma motifine başka bir örnek ise, bir gün Muhammed Bahâüddîn Hazretlerinin dergâhında bulunan bir derviş başka bir zat ile kavga eder. Derviş o kişinin kalbini kırmıştır. Sonra Buhara'ya Bahâüddîn' gider ve hocasının huzuruna çıkar. Bahâüddîn, günlerce dervişin yüzüne bakmaz onun söylediklerini bile duymaz. Derviş dayanamayıp hocasına bu davranışın nedenini sual edince Bahâüddîn cevaben, “sen ki bir gönlü kırdın, o şahsı bul ve gönlünü al affını dile” buyurur. Bu sözün üzerine derviş köye dönerek o zatı bulur. Adamdan af diler fakat adam onu affetmediğini söyleyince aniden şeyhi Bahâüddîn görünür. Bu olağanüstü durumun tesirinde kalan derviş tekrar af diledi. Adam Şeyh Bahâüddîn hatırı için affetmiştir¹⁶⁰.

¹⁵⁸ Satuk Destanı, ss. 85-86.

¹⁵⁹ Hazinî, *Cevâhiru'l Ebrâr Min Emvac-ı Bihar* (Yesevi Menakıbnamesi), Haz. Cihat Okuyucu-Mücahit Kaçar, 1. Baskı, Büyüyen Ay Yay., İstanbul, 2014, s. 68.

¹⁶⁰ Mustafa Necati Bursalı, *İstanbul ve Anadolu Evliyalari*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1996, s. 47.

3. 2. 4. Tabiat Unsurları Üzerinde Gösterilen Keramet Motifleri

- Cansız varlıkları uzaktan hareket ettirebilme (dağlar, tepeler, taş ve kayalar, eşyalar)
- Maddeleri başka bir hale dönüştürme (taşı altına, suyu süte veya bala çevirme, boyutlarını değiştirme)
- Kurumuş bir ağaç, bir bitkiyi filizlendirme
- Bir nesneyi, cismi var etme (*)
- Mevsimi değilken çiçekler açtırma
- Tabiat olayları gerçekleştirme (yağmur, kar yağdırma, rüzgâr ve fırtına çıkarma, gök gürültüsü ve yıldırım düşmesi vb. olaylar)
- Taş veya kayadan su çıkartma, yağmur yağdırmak için kullanma
- Taşa, toprağa söz geçirme
- Deniz veya gölü yarıp karşıya geçme

Tabiat olayları motifi içinde yağmur yağdırma başlığı ile ilgili birçok örnek vardır, bunlardan birkaçı;

Nuh peygamberin soyuna dayanan Türk b. Yafes'e ait bir menkıbede yağmur yağdırma hadisesine örnek teşkil eder. *Yafes Nuh peygamberin bir duasını taşın üzerine kazıyarak yazar ve nazarlık olarak boynuna takar. Bir sıkıntı anında Allah'tan bu dua ile yardım isterdi. Bu dua sayesinde onun kurak memleketine Allah'ın yardımıyla kar ve yağmur yağardı. Yedi oğlu olan Yafes'in, Türk isimli oğlu doğuyu dolaştıktan sonra adı Türkçe Süğük olan bir yer buldu. Bu bölgede oldukça fazla çeşme bulunur, birçok sıcak su kaynağı barındırır hatta küçük bir deniz ya da göl olduğu rivayet edilirdi. Buraya yakın yerlerde ise yeşil otlaklar çayırları bulunan bir büyük dağ vardı ki bir gece bu dağın başında bir ateş olduğunu gördü ve ertesi gün gittiğinde ateşten bir iz bile bulamadı. Ancak bu ateşin orada hoş çayırlar bıraktığını görüp memnun oldu¹⁶¹. Nuh peygamberin duasıyla kurak bir bölgenin yağmur alması hadisesi peygamber soyuna dayanan birinin kerametiyle ilişkilendirilerek Yafes'e duyulan güven pekiştirilmiştir.*

Başka bir örnek, Oğuz Türklerinin hükümdarının oğlu Belkık'tan aktarıldığına göre, *Geçmişte atalarımın biri babasına karşı gelmiş ve hükümdar*

¹⁶¹ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 30-31.

babasının maiyetindeki askerlerden, hizmetkârlardan ve halktan hainlik içinde bulunan bazılarıyla bir araya gelerek onları himayesine almıştır. Onları yanlarına alarak doğuya doğru hareket eder. Yoluna çıkan hayvanları avlar, buldukları her insanı yağmalarlar. Sonunda bir yere vardılar ve oranın yerleri bulundukları yerin doğusunda bir dağ olduğunu söylerler. Bu dağı aşınca güneşin yere çok yakın doğduğunu ve güneş ışıklarının toprağa düşmesiyle her şeyi yakıp kavurduğunu yok ettiğini söylediler. Hükümdar, bu dağın ardında yaşayan hayvan veya insanın olup olmadığını sorunca yerliler bazı insan ve hayvanların yaşadığını söylediler. Bu sefer hükümdar, o halde nasıl yaşadıklarını sordu ve şu cevabı aldı; Orada yaşayan insanlar ve hayvanların dağların altına yapılmış mağaraları vardır. Gün doğarken mağaralarına gizlenirler, gün batınca çıkarlar. Hayvanlarsa dağdan bir taş alarak ağızlarında tutarak başlarını havaya kaldırırılar. Bu taş onların başları üzerine bir gölge düşürür. Hayvanlar bunu yaptığı sırada bir bulut ortaya çıkar ve hayvanlara gölge oluşturur. Benim Atam, oraya varmak ister ve ulaşır, dağın ardındaki yerde tıpkı ona anlatıldığı gibi güneşin yere çok yakın doğduğunu ve hayvanların taşlarla gölgelendiğine şahit oldu. Derhal hayvanların üzerine yürüdü ve ağızlarındaki taşları toplayarak yanına aldı. Kendisiyle beraber maiyetinde bulunan adamlara da yanlarına bu taştan alabildikleri kadar almalarını emretti. Bu taşları ülkesine götürerek yağmur yağdırmayı arzuladı. Şimdi ülkelerinde bir kuraklık olsa bu taşı azıcık sallarsa, gökte bulut meydana getirirler ve yağmur yağar. Kar veya dolu yağdırmak istediklerinde biraz daha fazla sallarsa böylece çok fazla kar ya da dolu yağardı. Şüphesiz bu onların bulduğu bir çare değil, Allah'ın kudretiyle meydana gelmiş bir hadisedir¹⁶².

İslam tasavvuf dönemine ait bir örnek, *Horasan mutasavvıflarından İbrahim Ethem*, bir gün seyahat için bir gemiye binmek ister. Gemide bulunanlar ona binmek isteyen herkesin altın vermesi gerektiğini söyleyince; *İbrahim Ethem* önce gider ve abdest alır. Sonra iki rekât namaz kılarak Allah'a dua eder. 'İlahi, bunlar bende bulunmayan bir şey istiyorlar' der. Tam bu esnada birden deniz kıyısında bulunan tüm kum taneleri altına dönüşür ve pırıl pırıl parlamaktadır. *İbrahim Ethem*, ellerini

¹⁶² Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 138.

açarak Allah'a şükreder. Bir avuç alıp gemidekilere verir ve onları hayrete düşürür

163.

Taşın kutsiyetine dair ilk dini nitelikli örnekler Nuh peygamberin oğlu Yafes'e atfedilen hikâyelerde karşımıza çıkar. *Tufandan sonra yeryüzünü oğulları arasında paylaştıran Nuh peygamberin oğlu Yafes, kendisine verilen Ceyhun bölgesinin su kutluğu içinde olduğunu, topraklarının verimsiz ve kurak olduğunu söyleyerek Nuh peygamberden yardım niyetiyle kendisine bir dua öğretmesini istemiştir. Hâkk Teâlâ, Nuh peygambere bir dua öğretmiş ve Yafes, bu duayı bir taşla yazarak boynunda taşımaya başlamıştır. Ne zaman yağmur ve kar yağmasını istese bu taşla kazıdığı dua ile Allah'a yalvarmış ve duasına icabet edilmiştir*¹⁶⁴. Dua ile beraber taşla atfedilen bu kutsallık geçen zaman içinde tabiatta ki tüm varlıkların Allah'ı zikretmesi düşüncesiyle güçlenmiş, velilerin tabii unsurlarda keramet göstermesi motifleriyle de pekiştirilmiştir.

Bu menkıbenin devamı niteliğinde taşın asıl sahibi Yafes'in ölümüyle onu elde etmek isteyenlerin sayısı artmıştır. *Yafes'in oğlu Türk ve onun yeğeni Guz arasında geçen hadisede Guz, başka bir taşla aynı şekli verip üzerindeki duayı kazıyarak amcası Türk'e armağan etmiş, hileyle gerçek taşı elde etmiştir. Zaman içinde Guz'un hilesini uzun zaman sonra anlayan Türk ile Guz arasında sonrasında onların çocukları arasında bile bu meseleden savaşlar yapılmıştır*¹⁶⁵.

Toprağın veya taşın ayrılması motifine ise Satuk Buğra Han'ın küfür içindeki amcasını uykuda yakalaması hadisesi örnek verilebilir. *Satuk, amcasını uyku halinde bulur, onu uykuda savunmasız vaziyetteyken öldürmek istemez. Amcasını uyandırır ve Müslüman olmaya davet eder. Açası bu daveti kabul etmeyince onu öldürmek ister. Ancak kendisi üzerinde atalık hakkı bulunduğundan gönlü elvermez ve Hâkk Teâlâ'ya dua eder. 'İlahi! Ben amcamın atalık hakkını geçemem Rabbime sığınırım. İznin ve kudretinle onu yer yutsun' der. Allah Teâlâ onun duasına icabet eder. İslam'la şereflenmeyen amcası önce dizine kadar toprağa gömülür. Satuk, tekrar Müslümanlığı telkin eder. Yine kabul etmeyince toprak onu büsbütün yutar*¹⁶⁶.

¹⁶³ Attâr, *Evliya Tezkiresi*, s. 188.

¹⁶⁴ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 30.

¹⁶⁵ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 33.

¹⁶⁶ Çakır, *Satuk Tezkiresi*, s. 163.

Burada hem olağanüstü bir tabiat olayı hem de velinin bedduası ile kişiyi alt etmesi aynı motifte işlenerek Satuk'un dini tesirinin altı çizilmiştir.

Tabii olaylar üzerinde gösterilen keramet motifleri arasında yer ve göğün titremesi başlığına bir örnek olarak Hasan Buğra Han komutasındaki Müslüman ordusu ile Nekt-i Reşit'in emrinde bulunan gayrimüslim ordusu arasında geçen bir savaşta Hasan Buğra'nın bir kerametinden bahsedilir. *O gün Sultan Hasan Buğra Han hazretlerinin savaş meydanına gelince atından indi ellerini açtı ve şöyle dua etti. 'Allah'a tevekkül ettim ondan başkasından bir şey ümit etmiyorum.'* Bu duayla birlikte zor bir savaş başlamış oldu. *Savaş Müslümanların galibiyeti ile neticelenince yer ve gök titremiş, yedi kat yerde ve gökte meleklerinin Müslümanları övdüğü anlatılır*¹⁶⁷. Bu menkıbe Türk hanının iman gücü, teslimiyetini anlatırken, onun zaferinin yedi kat semayı titreten bir güçle gerçekleştiği, meleklerin övgüsüne layık olduğunu söyler, Hasan Buğra Han'a duyulan saygı ve bağlılığı artırır.

Tabi motifler arasında taş veya kayadan su çıkartma başlığına örnek olarak yine Hasan Buğra Han idaresindeki Müslüman ordusu ile Çekkelü Halhal Maçın komutasındaki gayrimüslim ordusu arasında geçen savaştan rivayet edilir. *Müslüman ordusu gayrimüslimleri öyle bir kırdı ki kanları denizleri deryaları boyayacak kadar çok akmıştı. Gayrimüslim ordusu da öyle kalabalıktı ki ölen her gayrimüslimin yerine yenisi geliyordu. Kısa bir zamanda Müslümanları kuşatıp çevrelerini daralttılar. Onları çölün içinde güç bir durumda bıraktılar. Müslümanlar, yedi gün boyunca ne bir damla su ne de yiyecek bir lokma bulamayıp zorlandılar. Hep beraber her türlü noksanlıktan uzak ve tüm övgülere layık olan Allah'a yönelip yalvardılar. Hâkk Teâlâ merhamet etti ve onun yardımıyla salih kullarından iki zat, çıkageldi. Birinin elinde altından bir ibrik içi su dolu halde bulunuyordu. Diğeri elinde ise salkım üzümler bulunan bir sepet mevcuttu. Müslüman askerlere su ve üzümden ikram ettiler. Sonra askerler bu şahıslara onlara ikram edilen suyun kaynağını sordular.*

Onlarda şöyle buyurdu: 'Bu su zezem kuyusundan alınmıştır' diyerek ibriği askerlere doğru uzattılar. Öyle inanılır ki bu iki şahıstan biri melek diğeri ise Hızır aleyhisselâmdır. Hasan Buğra Han hazretleri Müslümanlara verilen bu su ile

¹⁶⁷ Erim, *Satuk'un Hayatı*, s. 46.

temizlenir, abdest alır. Bulunduğu yerden sekiz adım öteye ilerler ve olduğu yerde namaza niyet eder. Müslümanların içinde bulunduğu müşkül durum için Allah'a dua ederken gözyaşlarını tutamaz. Padişah hazretlerinin gözyaşları yüzünden süzülüp namaz kıldığı taşın üstüne düşünce orada bir su gözü ortaya çıkar. Padişah hazretleri ise bu duruma, 'yüce Rabbimiz bize yardım kıldı, işte burası bizim kalacağımız yerdir' dedi. Orada bulunan ve bu hadiseye şahitlik eden Müslümanlar Hasan Buğra Han hazretlerinin yakarışı ve Allah'ın lütfuna mazhar oluşunu görerek tekrar şehadet etmiş, iman tazelemişlerdir¹⁶⁸.

Tabii motiflerden bir başkası Kuran kaynaklı Deniz veya gölü yarıp karşıya geçme hadisesidir. Hem gayri sünnî hem de sünnî çerçevede yer alır. Ancak bu motifin Müslümanlar için çıkış noktası Kuran-ı Kerim'e dayanmaktadır. Kuran'da "Bunun üzerine Musa'ya, 'Asan ile denize vur' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı. Her parçası koca bir dağ gibiydi. Ötekileri de oraya yaklaştırdık. Musa'yı ve beraberindekilerin hepsini kurtardık. Sonra ötekileri suda boğduk. (Şuara Suresi/63-65). Bu kıssaya dayanan suyu yarma yahut bir kerametle suyu geçme hadisesine bir örnek olarak; *Derler ki Sultan Mahmut, Sümenât gazasından dönerken, kılavuzluk etmek için önüne iki Hindi şahıs gelmiştir. Askerinin önüne düşüp onu bir yola sürdüler ki burada hiç su yoktu. Giderken susuzluktan sultan da askerleri de aciz kalıp tamamı kırılmak mertebesine vardılar. Sultan, kılavuzlara sorup, " Bu yol nice yoldur ve şenlik nerededir?" dedi. Onlar, "biz sizi bu yola kılavuzlamak için ray gönderdi. Vâfir mal verdi. Başımız ortaya koyduk. Arzumuz sizi bu sahrada sergerdan etmektir. Biz işimizi becerdik. Önünüz derya, ardınız Hindistan askeridir. Cümleiniz kırılmaktan başka çareniz yoktur.*

Bize neylerseniz eylen." dediler. Bunun üzerine sultan buyurdu ikisini de bağladılar. Bu esnada havada kuşların uçtuğunu gördü. Onların uçtuğu tarafa doğru koşturdu. Vardı deryadan bir haliç yanına yitti. Bu suyun tadı acı ve içilmez bir haldeydi. Bir pare öte çekildi. Daha ilerde bir köy gördü, yakınlarında tatlı bir su buldu. Buyurdu orada kondılar. Kılavuzların ikisine de siyaset eyledi ve o köyde bir "Alevi yani bir seyyid kimse oğulları ile makam tutup otururlardı. Sultan buyurdu ol Aleviyi önüne getirdiler. Ona sordu. "Hiç ilerüsine yol neredendür bilür misin?"

¹⁶⁸ Erim, Satuk'un Hayatı, s. 46.

didi. Alevi “ Ben bilmezsin, amma bir pir kimse vardur, ol bilür.” dedi. Bu yurda piri de getürdiler. Ona sordu. ‘Hiç bu halici neresinden geçerler, yol kangıdur bilür misin?’ dedi. Pir “Ben henüz bu haliçten bir kimsenin geçtiğini görmedim, amma bir zamanda bir cemaat bir yerinden geçtiler.” diye işittim, orayı bilirim. Yürümeğe taakatim yok, yoksa varır, orayı size gösterirdim.” dedi. Sultan buyurdu, onu bir ata götürüp bindirdiler. Önlerine düştü. Onları dediği yere iletti. “Şöyle anlarım ki buradan geçmişler.” dedi. Sultan emr eyledi, bir cemaat at ile su içine girdiler. Hiç yol bulamadılar. Hemen sultan Huda-yı te’âlâya tevekkül edip kendi kuvvetini yok yerine koydu. Allah’ın kutlu adını zikrederek suya at koşturdu. Onun peşinden askeri de atlarıyla suya koştular. Sultan önlerinde, askerleri ise peşinde gittiler. Hak te’âlânun avn-i inayeti ile selamet suyun öte yakasına geçtiler. Derler ki bu sultan Mahmud’un mahz-ı kerametinden idi. Küffarın askeri İslâm’a ettikleri fıkri mekri bunun ile batıl oldu ¹⁶⁹. Bu menkıbe ile Gazneli Mahmut’un Allah’ın yardımında bulunduğu salih kullarından olması vurgulanırken, ordusunu ve kendini içinde bulundukları zor durumdan keramet ihsanıyla kurtarması etkileyici bir unsur olarak ön plana çıkar.

Yağmur yağdırma motifine bir örnekte Hacım Sultan’dan verilebilir. Yesevî’nin Hacı Bektaş-ı Veli ile beraber Anadolu’ya gönderdiği sûfîlerden biri olan Hacım Sultan’ı bir gün gerçek veli olup olmadığını öğrenmek için ateşle imtihan etmek isterler. Hacım Sultan, bunu fark etmiş; havada tek bir bulut olmamasına rağmen ellerini açar ve Hâkk Teâlâ’ya yalvarır. Onun duasıyla aniden bir fırtına çıkar, yağmur ve dolu yağmaya başlar, etrafı tufana boğulmuştur¹⁷⁰. Görenler kerametinden etkilenir ve tövbe ederek Allah’a dua ederler. Tasavvufun Türkler arasında yayılmaya başladığı bir dönemde böyle menkıbeler de pirlere ve müritlere duyulan saygıyı artırmıştır. Menkıbelerde bahsedilen kerametın şiddeti ya da büyüklüğü tesirini artırmıştır.

¹⁶⁹ Tuncay Bülbül, *Celalzâde Salih Çelebi Cevâmi’ül-Hikâyât ve Levâmi’ür-Rivâyât (İnceleme-Metin)*, Nevşehir 2017, C I, s. 841-842.

¹⁷⁰ Ocak, *Bektaşî Menâkıbları*, s.162.

3. 2. 5. Hayvanlar Üzerinde Gerçekleşen Keramet Motifleri

- Vahşi hayvanları itaate alma (zararsız hale getirme, dostluk kurma, hizmetinde kullanma)
- Hayvanları konuşturma, söz geçirme

Hayvanları itaat altına alma ve hizmetinde kullanma hikâyeleri Hz. Nuh'un dönemine dayanır. *Onun çocuklarından Yafes, küçük yaşlarda iken fena bir hastalığa tutulmuştur. İhtiyar bir şifacı kadın bu illetin şifasının karınca yumurtası ve kurt sütünde bulunacağını söyleyince, Nuh'un hizmetinde bulunan dişi kurdun sütü ve karınca yumurtası karıştırılarak Yafes iyileştirilmiştir*¹⁷¹. Şüphesiz Allah Teâlâ'nın yardımıyla olmuştur. Bu menkıbede aynı zamanda İslam öncesi dönemlerde kutsiyet tayin edilen vahşi hayvanlardan kurdun sütünün kullanılması hadisesi, İslam sonrası da aynı inanışların devam ettiğinin delili kabul edilebilir. *Yine Nuh peygamber soyundan Yafes'e ait bir rivayette, onun İmke adlı oğlu doğuştan körken köpeğinin dört gözünün olması hadisesidir. Yafes bu köpeğin yavrusunu öldürmüş ve İmke köpek sütüyle beslenerek onla yönünü tayin etmiştir. Bir süre sonra bu köpeğin dört gözünden ikisinin İmke'ye geçtiği aktarılmıştır*¹⁷².

Hayvanlara söz geçirme motifine örnek olarak İbrahim Ethem'den bir menkıbe aktarılır. *Zahit İbrahim Ethem, eski hırkasına Dicle kenarında yama yaparken bir zat yanına yaklaşır ve sorar:*

-Belh'te şöhretini terk edip buraya gelmekle eline ne geçti? Hırkayı yamamaya devam eden İbrahim Ethem, iğnesini suya düşürür. Suya bakarak balıklara seslenir:

*-Bana iğnemi verin! Balıklar suyun yüzüne ağızlarında birer altın iğne ile çıkınca İbrahim Ethem, onlardan kendi düşürdüğü iğneyi getirmelerini ister. Derhal bir balık onun iğnesini bulur ve ağızında ona sunar. İbrahim bu hadise yaşandıktan sonra yanındaki adama bakıp, Belh'te şöhretimi bırakmakla edindiğim şeylerin en küçüğü budur fazlasını sen bilemezsin diyerek oradan ayrılır*¹⁷³. Bu menkıbe İbrahim Ethem'in Allah dostlarından bir veli olduğunu kanıtlar niteliktedir. Olağanüstü

¹⁷¹ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 34.

¹⁷² Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 76.

¹⁷³ Attâr, *Evliya Tezkiresi*, s. 188.

olayların İslam çerçevesinde kabulünün yalnızca peygamber mucizeleriyle sınırlı olmadığı düşüncesini pekiştirir.

Vahşi hayvanlara hükmetme motifi için bir başka örnek ise Bâyezid-i Bîstâmî'ye aittir. *Bâyezid gittiği yerlerde karşısına çıkan bazı hayvanları bilhassa köpeklerin zikirlerini, sözlerini duyardı. Bazen buna etrafındakiler de şahit olurlardı. Müritleri Bâyezid'e şeyhinin kim olduğunu sordular. Bâyezid ise kendisinin şeyhinin bir kadın olduğunu söyler. Bu kez müritler ne sebeple bir kadın şeyhi olduğunu sorarlar. O da bir gün kendisine manevi bir hal geldiğini o sırada bu kadına rastladığını söyler. Kadının elinde bir çuval un vardı ve çuvalı işaret ederek bunu götürürsen diye rica etti. Bende gücümün yetmeyeceğini söyleyerek çuvalı bir aslanın sırtına yükledim ancak kerametimin ifşa olmasından çekinip kadına sordum: -Bu çuvala çarşıya gidince kimi gördüğünü söyleyeceksin? O da bana zulmeden bir şahsı gördüğümü söyleyeceğim şeklinde cevap vermişti. Sebebini sorduğumda bana 'Allah aslanı yük taşıması için mi yaratmıştır ki sen ona yük verirsin. Senin bu işinin sebebi kerametinin görülmesi, bilinmesini istemendir. Bu kibir ve övünme değil midir diyerek dönüp gitti. Bende gönlüme baktım, belki kibirdendir diye ağlayarak tövbe ettim Allah'tan mağfiret diledim. Bu günden sonra Allah Teâlâ onaylamadıkça bir daha kerameti kabul etmedi. Bayezid'e bir keramet hasıl olacak olursa, gökyüzü bembeyaz bir nurla dolar ve parlardı. Bazen de gökte bir yazı belirir (La ilahe illallah Muhammedun Resulullah, Nuh neciyullah, İbrahim halilullah, Musa kelimullah, İsa ruhullah) bu beş tanık ile kerameti kabul ederdi¹⁷⁴.*

Bîstâmî'nin bu kerameti menkıbede anlatılırken aslında tasavvuf yoluna baş koyan bir velinin sahip olduğu olağanüstü güçlere ve manevi hallere rağmen tevazuyu kaybetmediği, kibirden ve övünmeden daima kaçındığı adeta öğütlenerek anlatılmış veli örnek model oluşturmuştur.

Şeyh Ebu Hamza-i Horasani'ye ait bir menkıbede vahşi hayvanların itaat etmesi motifine örnek verilebilir. *Çöllerde bedevi halde yolculuk eden, Horasani; açlık ve susuzlukla bitap düşer. Susuzluktan kendini bilmez bir haldeyken ayağı takılır ve bir kuyuya düşer. Allah Teâlâ mübarek kuluna yardımda bulundu ve bir aslan kuyunun başına geldi. Ona ayağını uzatarak dile geldi ve tutun dedi. Ebu*

¹⁷⁴ Attâr, Evliya Tezkiresi, s. 22.

*Hamza aslanın ayağına sıkıca tutundu ve aslan onu çekerek kuyudan çıkarttı. Tam o anda gökten bir seda yayıldı. (Sen bize tevekkül ettin, Şüphesiz ki biz de seni öyle bir şeyle kurtardık ki, o can helak edicidir)*¹⁷⁵. Aslanın vahşi, öldürücü bir hayvan olmasına rağmen Horasani'ye yardım etmesi, onla konuşması velilerin kudretini anlatan önemli motif örneklerindendir.

Şeyh Ebû'l-Hasan el- Harakânî'ye dair bir menkıbe de onun büyük bir aslanı hizmetinde kullandığından bahsedilmiştir. Rivayete göre, *İbn Sînâ, şeyhi ziyaret etmek için Horasan'dan gelmiş ancak onu sorduğu herkes bir meczup lduğunu söyleyerek vakit kaybetmemesini tavsiye etmişlerdir. İbn Sînâ, evine gidip hanımına da onu sorar, ondan da Harakânî'nin deli olduğunu işitir. Yine de hanımı onun odun toplamak için ormana gittiğini söyleyince peşine düşer ve ormanda Hasan Harakânî ile karşılaşmıştır. Gördüğü manzara onu hayrete düşürür. Harakânî bir aslanın sırtına odunları yüklemiş ve o halde yürüyerek gelmektedir. İbn Sînâ, bu kerametinin sebebini sorunca Allah Teâlâ'nın, hanımının kötü huylarına katlanması sebebiyle onu mükâfatlandığını söylemiştir*¹⁷⁶.

Başkurtlar arasında İslam dininin kutsiyetini sezdirmek için anlatılan menkıbelerden birinde ise, Hz. Muhammed, *sahabelerinden üç kişiyi Ural Dağları'na İslamiyet'i öğretmek için yollar. Bu sahabeler gidecekleri güzergâhı bilmediklerinden zorlanır ve yolu kaybederler. Bir bozkurt bu üç kişiye Ural Dağları'na kadar kılavuzluk etmiş. Burada ki kavim, İslamiyet'i kabul edince Başkurt olarak adlandırılmıştır*¹⁷⁷. Son menkıbe efsanevi niteliktedir. Vahşi hayvanlarla iletişim kurma motifini içermesi yönüyle örnek olarak alınmıştır. Bu örnek İslamiyet öncesi dönemle İslam sonrasının sentezidir diyebiliriz.

3. 2. 6. İnsan Gücünün Yetmeyeceği Keramet Motifleri

- İnsanların akıllarından geçenleri tahmin etme, zihin okuma
- Farklı yerlerde gerçekleşen olayları bilme, görme, gösterme
- Gizli eşyaları bulma
- Geçmişte olanları bilme
- Gelecekte haber verme

¹⁷⁵ Attâr, *Evliya Tezkiresi*, s. 82.

¹⁷⁶ Bilal Gök, "Ebû'l-Hasan Harakânî'nin Menkıbevî ve Tarihî Şahsiyeti", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, S. 13, s. 113.

¹⁷⁷ Saim Sakaoğlu, *101 Türk Efsanesi*, 7. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2017, s. 69.

- Kabirde olanlardan haberdar olma
- İnsan veya hayvan sureti değiştirme

İnsan gücünün yetmeyeceği motifler arasında yer alan geçmişten ve gelecekte haber verme başlıklarına bir örnek olarak şakîk-i Belhî ve Ebû Turâb Nahşebi, Bâyezid-i Bistâmî'yi ziyaret ettiklerinde geçen bir diyalog gelecekte haber verme motifine örnek oluşturur. *Üç erenin birlikte sofraya oturmasıyla beraber şakîk ile Ebû Turab, Bâyezîd'in hizmetkârı bir genci sofraya davet edip kendileriyle yemek yemesini buyurdular. Hizmetkâr genç oruç olduğunu söyleyerek teklifi reddeder. Ebû Tûrab gencin niyetli olduğunu duyunca bizim soframıza eşlik et, bu senin için bir ay oruç tutmak gibi hayırlıdır buyurur. Ancak genç bu teklifi de kabul etmez. Orucunu bozmak istemeyen bu gencin davranışını takdir eden şakîk-i Belhî bu kez de bizimle yemek yersen bir sene oruç tutmuş gibi mükâfat alırsın diyerek üçüncü kez teklifte bulunur. Genç onların bu ısrarı karşısında yine teklifi reddedince Bâyezid-i Bîstâmî, kızgınlıkla cevap verir.*

- Hâkk Teâlâ'nın rızasından ayrılmış bu şahsa neden davette bulunursunuz? Bu hadiseden bir süre sonra hizmetkâr gencin hırsızlık yaptığı bu suçun cezası olarak da elinin kesildiği duyulmuřtur¹⁷⁸. Bu menkıbe de Horasan erenlerinin meclisinde bulunmanın, onlara hizmet etme ve onlarla yiyip içmenin bile bir fazileti olduğu vurgulanırken, onların manen, gelecekte haber vermeye yetkin olduğu anlatılarak velinin sözüne duyulan güven, pekiştirilmiştir.

İnsan gücünün yetmeyeceği keramet motifleri başlığı altında Hasan el-Harakânî'ye dair öyle bir menkıbe vardır ki birçok yönden çarpıcı meselelerle donatılmıştır. Rivayet edildiğine göre, *Allah'ın yeryüzünde öyle kutlu bir kulu var ki, o Hâkk Teâlâ'yı anınca yerde ve gökte hiçbir şey olduğu gibi kalmaz. Dilinden dökülen bir zikirle denizde yüzen balıklar durur, aslanlar ürker, melekler onu dinler. Allah'ın bu mübarek kulunun nuru yeryüzüne yansır, tüm kullar bundan bir pay edinir. O, zikrettike cihan sallanır, doğudan batıya bütün arş onun gövdesine sığmaktadır.*” Burada bahsi geçen şeyh Harakânî'dir¹⁷⁹. Tarif üzere anlaşılıyor ki ruhani bir lider olmakla beraber, keramet gücü ile övgüye mazhar olmuştur.

¹⁷⁸ Attâr, *Evliya Tezkiresi*, ss.150-151.

¹⁷⁹ Özkan Öztürk, “Ebu'l-Hasan El-Harakânî Menâkıbında Maddî ve Mânevî İktidarın Kökenleri”, *KAÜİFD*, c. IV, 2017, S. 1, s. 191.

Peygamberimizin övgüyle bahsettiği ve sahabeyle beraber ruhuna dualar ettikleri Satuk Buğra Han'ın suretini görmeyi arzulayan *Muaz b. Cebel*, bu dileğini peygamber efendimize iletmiştir. *Peygamberimizin duasıyla birden ortalık toza dumana karışır. Toz bulutu içinde kırk atlı görünür, bunlardan biri de Satuk Buğra Han'dır ve peygamber efendimizi selamlar*¹⁸⁰. Bu menkıbe gelecekte haber verme motifinin yanında doğmadan önce vuku bulan olağanüstülükler, duanın kabul olması ve peygamberle ruhen tanışma motiflerine de örnek teşkil etmektedir.

Gelecekte haber verme motifine başka bir örnek ise, Yesevî'nin Allah dostu bir kul olarak Türkistan'da bulunacağını peygamberimiz zamanında müjdeleneceği hadisesi verilebilir. *Peygamber efendimiz zamanında yapılan bir gazvede sahabe açlık ve susuzlukta sıkıntıya düşüp peygamber efendimizden yardım dilerler. O da sahabenin isteğini kabul ederek Allah Teâlâ'ya dua eder. Hz. Peygamberin duası bitince Cebrâil aleyhisselâm cennetten bir sepet hurma ile yanına gelir. Orada bulunan sahabeden her biri bu hurmadan yiyerek sıkıntılarından kurtulurlar. Bu sırada sepetten bir hurma yere düşünce Cebrail aleyhisselâm bu hurmanın Ahmet adında dünyaya gelecek ümmetten bir kişinin nasibi olduğunu söylemiştir. Peygamber efendimiz sahabeden Arslan Baba'nın bu vazifeyi üstlenmesini uygun bularak yere düşen hurmayı Arslan Baba'nın damağına yerleştirir. Sonra ona ümmetinden Ahmet'i nerede ve nasıl bulacağını anlatır, Ahmet'e şeriatın ahkâm ve usullerini öğretmesini, nefis terbiyesi yolunda rehberlik etmesini ister. Arslan Baba uzun yıllar Ahmet'i aramıştır öyle ki bu arayışın yüzyıllar sürdüğü rivayet edilir. Nihayet manen malum olan bir sebepten Yesi şehrine geldiğinde Ahmet'i yaşutlarıyla oyun oynarken bulur. Ahmet onu görünce yanına gelir ve kendisi söylemeden ondan emanetini ister. Bunun üzerine Arslan Baba yüzyıllarca Peygamberimizin emriyle damağında taşıdığı hurmayı çıkarır ve Ahmet'e verir. Bu günden sonra oradan ayrılmayarak Ahmet'in ilim yolcuğuna rehberlik eder, kendisine mürşitlik yapar. Ahmet'te kabiliyeti ve gönül temizliğiyle manen kemale ermiştir*¹⁸¹. Bu menkıbe Ahmet Yesevî'nin peygamberimiz tarafından müjdelenen kullardan olmasını bildirirken Arslan Baba'nın da peygamberimizin öğüdüyle Ahmet'e mürşitlik

¹⁸⁰ Çakır, *Satuk Tezkiresi*, s. 203.

¹⁸¹ Kemal Eraslan, *Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 8-9; Hayati Develi, *Ahmet Yesevî*, Birinci Baskı, Şule Yay., İstanbul 1999, s. 18-19.

yaptığı, terbiye ve ilim yolculuğunda ona önderlik etmesi, damağında peygamberin emaneti olan hurmayı yüzyıllarca taşıyıp onu araması manevi bir işaret içermesi yönüyle önemlidir¹⁸². İnsanın gücünün yetmeyeceği ancak bir veli, Allah dostunun manevi kudretiyle gerçekleştirebileceği hadiselerin aktarılması bunu okuyan, duyan ve dinleyenler üzerinde oldukça büyük bir etki bırakmıştır.

Akıldan geçenleri bilme motifine ise, İmam Mergâzi'nin Ahmet Yesevî ile ilgili şeriata aykırı halleri olup olmadığı konusunu merak edip araştırması meselesi örnek verilebilir. *Mergâzi, dersine gelen Yesi'li öğrencilere bu durumu sorar. Öğrencileri ise Mergâzi'nin şüphesini giderecek yeterli cevabı vermeyince, meselenin iç yüzünü öğrenmek ve doğruluğundan emin olmak için Ahmet Yesevî'nin yanına gidip tetkik etmeye karar verir. Bu zamana kadar on iki bin mesele ezberleyen zihninin kuvvetine güvenerek Yesevî'nin meclisini muhakeme edecek dini bilgisi olduğuna güvenerek yola koyulur. Manen durumdan haberdar olan Yesevî ise Mergâzi yanına gelip ona ulaşmadan ve onun aklında olan sormak istediklerini, şüphelerini siler, ona bunları unutturur. İmam Mergâzi, onun huzuruna çıkınca bildiği meseleleri, aklındaki soruların uçup gittiğini far eder, hatırlayamaz. Bunun üzerine Yesevî'nin kerametini idrak eder ve af diler¹⁸³. Bu menkıbe ise yine insanın gücünün yetmeyeceği ve akılla izah edilmesi zor bir örnek oluşturarak Ahmet Yesevî'nin uluhiyeti yüceltilmiştir.*

Gelecekte haber verme motifine bir başka örnekte Ahmet Yesevî'nin Seyyid Mansur'a manen verdiği bir haberin aktarıldığı menkıbedir. Rivayete göre, *Çağatay hükümdarı Hümayun, Semerkant'ı almak ister. O sırada Seyyid Mansur, Ahmet Yesevî'nin türbesini ziyaret eder ve Hoca Ahmet, Seyyid Mansur'a manen kendini hissettirerek bilgi verir. Semerkant'ın Hümayun tarafından zaptı mümkün değildir. Anacak bir sefere çıkılacaksa bunun için en münasip yerin Hindistan olacağını, Hindistan topraklarının Hümayun'u beklediğini bildirir. Mansur'un bu haberi Hümayun'a götürürken yanına türbesinden bir alemleri alıp ona götürmesini tavsiye eder.' Seyyid Mansur'un bu havadisi bildirmek amacıyla yola koyulmasıyla beraber yüce Allah'ın bir işareti ile Hümayun'un kardeşi Mirza'da rüyasında Hindistan'a yapılacak seferin galibiyetini görür. Hümayun, Mirza'nın rüyası ve Mansur'un*

¹⁸² Kemal Eraslan, "Ahmet Yesevî", *DİA*, C. II, s.160.

¹⁸³ Kumartaşlıoğlu, *İnanç Motifleri*, s. 1164.

getirdiği âlemle bildirdiği havadis sonucunda Hindistan topraklarına yürüyerek orayı ele geçirir¹⁸⁴. Bu menkıbe ile ölümünden sonra rüyaya girerek gelecekte haber veren Ahmet Yesevî'nin yılları aşan şöhreti ve kerametleri ile bulunduğu coğrafyada tesiri öldükten sonra bile devam etmiştir. Doğruluğu ya da gerçekliği üzerinde durmadan yalnızca içeriğiyle bıraktığı tesir oldukça büyüktür.

Yesevî'ye ait son örnek ise insan veya hayvan sureti değiştirme motifiyle ilgilidir. Menkıbeye göre, *Ahmet Yesevî'nin yaşadığı Yesi şehrinde Müslüman yoğunluk oldukça fazlaydı. Yesi'nin yakınlarında bulunan Savran şehrinde ise gayrimüslimler yaşamaktaydı ve buranın halkı hem Müslümanlara hem de Ahmet Yesevî'ye düşmanlık beslemekteydiler. Yesevî'ye iftira atıp itibarsızlaştırmaya çalışırlar ve içlerinden birinin öküzünü kesip Ahmet Yesevî'nin tekkesine gizlediler, hayvanın yalnızca ayağını orada bırakmışlardır. Ardından kadıya gidip bu öküzün kesilip çalındığını, kalan izlerin takip edilmesiyle Ahmet Yesevî'nin tekkesine götürüldüğünün anlaşıldığını söyleyerek şikâyetle bulunmuşlardır. Kadı hükmüyle Yesevî'nin tekkesine girip öküzlerini aramak için müsaade alırlar. Derhal tekkeye gidip kesilmiş öküzü sakladıkları yere doğru yöneldikleri sırada Ahmet Yesevî'nin kerameti tecelli etmiştir. Rivayete göre iftira eden kâfirler birdenbire köpek olup öküzün etine saldırmışlardır. Dışardan tüm bu hadiseler şahit olanlar pişmanlıkla Yesevî'den af dilemiş, Yesevî ise büyüklük gösterip merhamet etmiş onlar için dua etmiştir. Onun duasıyla köpek olan insanlar eski suretlerine dönmüşlerdir. Ancak bu hadise bile onların tamamının doğru yola yönelmesini sağlamaz¹⁸⁵. Bu menkıbe örneğinde şeyhin manevi gücü en çarpıcı unsur olarak ön plana çıkmaktadır. O güç sayesinde gizli şeylerden haberdar olma ve suret değiştirme motifi işlenmiş, menkıbenin sosyal tesiri oldukça artmıştır.*

Ahmet Yesevî'nin peygamber efendimizin 63 yaşında vefa etmesi sebebiyle altmış üç yaşında hücreye çekilip ibadet etmesi üzerine aktarılan bir menkıbe şöyledir: *Dervişlerinden Seyyid Mansûr Ata onun çilehanesini gördüğünde şeyhinin bu dar ve karanlık yere kendini kapmasına içten içe çok üzülür. Bu üzüntüyle düşünce içindeyken Hâkk Teâlâ onun gözündeki perdeleri kaldırdı ve o çilehanenin*

¹⁸⁴ Kumartaşlıoğlu, *İnanç Motifleri*, s. 1168.

¹⁸⁵ Necdet Tosun, *Hoca Ahmet Yesevî Külliyyatı*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 2019, ss. 19-20.

*doğudan batıya uzanan genişliğini gösterdi. Seyyid Mansûr gördükleri karşısında hayretle tövbe istiğfar etti*¹⁸⁶.

İnsan gücünün yetmeyeceği keramet motifleri başlığına birkaç örnekte Satuk Buğra Han Destanı'ndan verilebilir. Satuk'un kızlarından biri Ala Nur Hanım'la ilgili bir menkıbede olağanüstülük bakımından Hz. Meryem kıssasına benzerlik bulunmaktadır. Hikâyeye göre, *Ala Nur Hanım, ahlaklı ve dindar, takva sahibelerindendir. Bir gün ibadet ederken Cebrail aleyhisselâm bir nur olarak odasına gelir. Ala Nur'a nurundan bir damla nasip olur ve ibadete devam edip Allah'a şükretmiştir. Bundan dokuz ay sonra Âlâ Nur Hanım bir erkek çocuk dünyaya getirir. Satuk, bu duruma öfkelenir ve alimlerin izahına başvurur. Onlar ise bu çocuğun Hz. Ali'nin kerameti olduğunu söyleyerek çocuğun adını Seyyid Ali Arslan Han koyarlar. Bu bebeğin kutsal olduğuna inanılmıştır. Onun eğitimiyle çok iyi ilgilenilir. Henüz beş yaşındayken mektebe başlar ve altı ay gibi kısa bir sürede bütün derslerini verir*¹⁸⁷. İnsanın gücünün yetmeyeceği, akılla izahı zor meselelerin yaşanması gibi olayları işleyen menkıbenin Kuran kaynaklı bir kıssaya dayanıyor olması inandırıcı ve ikna edici yönünü güçlendirmiştir. Aynı zamanda Hz. Ali'nin kerametinin bahsedilmesi de bu menkıbenin tesirini artırmıştır.

Ölümden sonra gerçekleşen kerametlere yine Satuk Buğra Han Destanı'ndan bir örnek, *Satuk Buğra Han'ın vefat ettiği günün gecesinde askerlerden, alimlerden ve halktan bazı kişiler Satuk'u birçok insana önderlik edip ava gittiğini görürler. Yanına gidip ona Allah'ın ona diğer dünyada ne verdiğini sordular. Satuk buyurdu: 'bana bu dünyadaki saadetimin yüz katı bahşedildi. Burada makamım çok yücedir. Halkıma söyleyin, benim yürüdüğüm yolda yürüsünler, kuşkusuz onlar da benim bulduğum mutluluğu bulurlar*¹⁸⁸. Velinin öldükten sonra da kerametlerinin devam ediyor olması, ruhunun daima var olacağı inancını kuvvetlendirmektedir. Ayrıca ona duyulan hürmeti ebedi kılmıştır.

Bu başlığa başka bir örnekte, Seyyid Ali Arslan Han'ın şehit oluşu ve başının kaybolmasıyla alakalıdır. *Onun başı gövdesinden ayrılırken bir ses duyulur. Ali Arslan Han'ın nidasıdır. 'Başımı eğerin üstüne bağlayın ve kılıcımı da eğerin üstüne*

¹⁸⁶ Tosun, *Yesevî Külliyyatı*, s. 20.

¹⁸⁷ Çakır, *Satuk Tezkiresi*, s. 170.

¹⁸⁸ *Satuk Destanı*, s. 49.

*koyun' buyurur. Askerleri onun bu son emrini yaparlar. Başını ve kılıcını atının üstündeki eğere bağlarlar. O hal ile düşman tarafına hücum ettiğini görürler. Birçok kişiyi kılıçtan geçirir, kanını akıtır. Sonra gözden kaybolur*¹⁸⁹.

3. 2. 7. Mukaddes ve İnsanüstü Güçler Hakkında Keramet Motifleri

- Allah'ı insan suretinde görme (özellikle gayri sünnî menkıbelerde)
- Rüyada ya da gerçekte Allah'ı duyma, peygamberi görme, velileri görme onlar tarafından irşâd edilme
- Şeytan'ı görme, kötülüklerinden sakınma
- Cinlerle veya bazı ruhlarla temas kurma, hizmetinde kullanma

Sünnî kaynaklı menkıbelere örnek olarak, Kuran'da Kehf suresinde bahsi geçen Zülkarneyn ve seddi ile alakalı, halife el-Vasık-billâh'ın rüyasına dair aktarılan hikâye verilebilir. Hikâyenin sözü ve senedi İbn Hurdâdbih'e aittir. Halife bir gün rüyasında Zülkarneyn'in bizimle Ye'cüc ve Me'cüc arasında inşa ettiği seddin açılmış olduğunu gördü. Vezirine derhal gidip kontrol etmesi için emir verir. İşte bundan sonra Hurdâdbih'in aktardıklarına göre; Hazarların hükümdarı Tarhan'ın yanından ayrıldıktan 26 gün sonra siyah ve kokuşmuş topraklı bir yere vardıklarını aktarır. *Burada harab olmuş şehirlere vardık, bu şehirlerin ne olduğunu sorduk. Bize Ye'cüc ve Me'cüc'ün bu şehirleri yağmalayıp harap ettiğini söylediler. Sonra seddin bulunduğu dağın yakınındaki şehirlere vardık. Bir de ne görelim, bu kalelerde Arapça ve Farsça konuşan bir kavim var. Bunlar Kuran okuyorlar, mescitleri ve mektepleri var*¹⁹⁰.

Kuran kaynaklı veya Kitab-ı Mukaddes motiflerinden belki de en çarpıcı olanı, Allah'ı görme, onla konuşma içeren menkıbe motifidir. Çünkü peygamberlerden sonra ikinci mertebede olan velilerden hepsine bu keramet-i mukaddes nasip olmaz. Allah Teâlâ'yı görme motifiyile alakalı Bâyezid-i Bistâmi'ye nispet edilen bir menkıbe rivayet edilir. *Horasan'ın Bistâm şehrinde doğan büyük mutasavvıf Bistâmi, Hâkk Teâlâ huzurunda sabahlara kadar dua eder. Ya Rabbi! Nice şeyhler ve dervişler senden mekân aşma diledi sen lütfettin. Niceleri senden suda yürümeyi havada uçmayı istedi sen bahsettin. Allah'ım ben bunlardan sana sığınırım. Senin sonsuz hazinenden bir nebze olan bu kerametlerde gönlüm yoktur*

¹⁸⁹ Satuk Destanı, ss. 67-68.

¹⁹⁰ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 178.

diyerek Hâkk Teâlâ'nın lütfettiği birçok kerameti saydı. Dua ederken manen bir ses duydu. Allah (c. c.) buyurdular:

-Ey Bâyezid, benden ne dilersen sana onu bahşedeceğim. Bâyezid ise cevaben:

-Ya Rabbi senin huzurunda senden gayrı ne dileyebilirim. Sen tüm noksanlıklardan münezze ve en yücesin. Hâkk Teâlâ'dan bir nida gelir:

-‘Ey Bâyezid, sen gerçek mümin kulumsun. Bana samimi olarak kulluk ediyorsun’ buyurur¹⁹¹.

Muhammed bin Tûsi’ye ait bir menkıbede de şeytanı görme motifi bulunur, onun feyz ve ihsanını anlatmak isteyen bir menkıbe şöyledir, sohbet anında büyüklerden biri şeytanın havadan yere düştüğünü gördüğünü söyler ve ekler ben o iblise bunun sebebini sordum o da bana şöyle cevap verdi:

- Muhammed bin Eslem’i abdest alırken gördüm. Ondan uzaklaşmak isterken birden buraya düştüm. Ayağım kırılacaktı, dedi. Ona bu nasıl bir şeydir diye sorulunca şöyle izah eder. Şu an muhterem Muhammed bin Tûsi abdest alıyor, ondan korkup kaçarken buraya düştüm, nerede ise ayağım kırılacaktı, dedi¹⁹². Bu şekilde velilerin manevi âlemde derecesine vurgu yapılmıştır.

Mukaddes motifler içinde yer alan rüyada Allah Teâlâ’yı görme başlığına açık örneklerden biri de Şeyh Mansur’a aittir. Menkıbeye göre; Şeyh Mansûr bin Ammâr, yolda giderken yerde bir kağıt görür, kağıdı alınca üzerinde besmele-i şerifin yazılı olduğunu görmüştür. Besmele-i şerife duyduğu hürmetten dolayı bulduğu bu kağıdı koyacak münasip bir yer bulamadı. Bu yüzden bu kağıdı yutmayı uygun buldu. Gece olup da uykuya dalınca Cenâb-ı Allah rüyasında ona seslenir. ‘Bizim adımıza göstermiş olduğun saygı ve hürmet edip aziz tutun. Bizde seni bu cihanda aziz kıldık, bu dünyada sana ilim ve hikmet kapılarını açtık’ buyurmuştur¹⁹³. Rüyanın etkisiyle titreyen Mansur uyandığında uzunca bir süre kendine gelememiş bu halin sarhoşluğuyla ibadete sarılmıştır.

¹⁹¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Kültüründe Keşif ve Keramet*, Sufi Kitap, İstanbul, 2017, s. 106.

¹⁹² Alşan, *Melametiler*, s. 73.

¹⁹³ Attâr, *Evliya Tezkiresi*, s. 161.

Bir başka örnek yine hazreti Mansur'la alakalı olarak, *Hazreti Mansur Hicaz'a gitmeye niyet ederek yola çıktığında bir yerde vefat eder. Onun bu hali Şeyh Ebu'l Hasan'a manen malum olur ve Şeyh Ebû'l Hasan hazretleri, Mansur'un rüyasına girer. Mansur'a rüyasında 'Hâkk Teâlâ sana ne bahşetti?' diye sorar. Mansur ise Hâkk'ın huzuruna vardım, yüce Rabbim bana 'sen kullarımı itaate mi davet edersin' diye buyurdu. Bende övgüye en layık yüce Rabbim seni anmadığım bir meclis ve Rasûlüne salavat-ı şerif getirmedığım bir an yoktur dedim. Hâkk Teâlâ, hazretleri lütufta bulundu ve bana nurdan bir kürsü bahşetti. 'Dünyada müminlere beni hatırlatır vaaz ederdi şimdi melekler arasında benim adımlı ansın' buyurdu*¹⁹⁴. Mansûr bin Ammâr'a ait bu menkıbeler Allah' ı rüyada görme onla konuşma gibi mukaddes motifler içermesiyle hem velinin yüceliğini artırır hem de takva sahiplerine Allah katında büyük mükâfatlar olduğunu bildirerek okuyucu yahut dinleyiciyi doğru yola, Allah sevgisine sevk edici mahiyettedir.

İnsanüstü motifler arasında yer alan şeytanı görme başlığına bir örnek Cüneyd Bağdadi'ye aittir. *Hazreti Cüneyd, bir mecliste ibadetle meşgulken erenlerin boynuna ayağını basan şeytan gözüne göründü. Öfkeyle seslendi ' ey melun sen bu muhterem erenlerin omzuna basarak onlara zulmetmekten utanmaz mısın' diye sorar. Şeytan Cüneyd'e cevaben bu şahıslar gerçek eren değildir. Eğer ki gerçek veli görmek istiyorsan diyeceğim yere git ve gör der. Onun tarif ettiği yere giden Cüneyd, orada Ebu Hamza Horasanî'yi ibadet ederken görmüştür. Hamza ibadetini bitirince Cüneyd'e döndü ve henüz o bir şey demeden 'ya Cüneyd, melun şeytanın doğru söylediğine mi inanırsın, o kovulmuş mahlûk gerçek erenleri göremez, yanlarına varamaz' şeklinde cevap verip Cüneyd'i aydınlattı*¹⁹⁵. Peygamberi görme motifine bir örnekte Kübrevîyye tarikatı kurucusu Necmeddîn'i Kübrâ'ya aittir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın iki farklı künyesinden birini rüyasında gördüğü peygamber efendimiz tarafından aldığı rivayet edilmiştir. *Yüz yaşını geçmiş şeyh İsfanî'nin İskenderiye'deki hadis meclisinde bulunmaktaydım. Uyku ve uyanıklık arasında bir haldeyken peygamber efendimizin suretini görme şerefine nail oldum. Yanlarında Hz. Ebu Bekir olmasına rağmen benimle diz dize oturdular. Kalbime ve zihnime yüce Allah tarafından ilham edilen ve her gün alemlerin nuru efendimize okuduğum*

¹⁹⁴ Attâr, Evliya Tezkiresi, s. 162.

¹⁹⁵ Attâr, Evliya Tezkiresi, s. 218.

zikirleri okumaya başladım. Efendimiz gündüz hadisle geceleyin ise Kuran-ı Kerim okuyarak vaktimi geçirmemi tavsiye ettiler. Efendimize sual ettim:

-Ey müminlerin efendisi, benim künyem Ebû'l Cennab (korkanların babası) mı yoksa Ebû'l Cenab (yücelerin babası) mıdır? Nefsim ve kalbim Ebû Cenab olmasını diler.

Efendimiz cevap verir,

-‘Ya Necmeddîni, senin künyen Ebû'l Cennab’tır. Bu iki isim dünya ve ahiretin sırrını içermektedir’ buyurdular.

Necmeddîn, bu hadiseyi aktarırken eğer efendimiz bana Ebû'l Cenab künyesini uygun görseler ben dünyaya sahip olacaktım. Ebû-l Cennab’ı tevdi ettiği için ikisinden de ırağım¹⁹⁶.

Ruhlarla temasa geçme motifi için bir örnek şeyh Seyit Ata’nın vefatı ile ilgilidir. Rivayete göre Seyit Ata ölümünden sonrası için bir vasiyette bulunur. Ben ölünce cenazem için toplanmanızı istemem. Tabutumu bir at arabasına koyun ve arabayı da başıboş halde terk edin. Emr-i Hâkk vuku bulunca vasiyeti gereği cenazesini bir arabaya yükler ve kendi haline bırakır evlerine dönerler. O günün gecesinde bir gürültü duyulur. Bu sesi duyup merak edenler evlerinden çıkıp bakarlar. Gördükleri manzara onları hayrete düşürür. Seyit Ata’nın tabutunun bir mezarın yanında olduğunu görürler. Bu hadiseyi anlatanlar şeyhin cenazesinin Kâbe ruhları tarafından Mekke’ye götürülmek istendiğini ancak Bakırgan beldesinin yerel ruhlarının da buna müsaade etmediğini, insanların ise; ruhlar arasında bu sebeple çıkan savaşın gürültüsünü duyduğunu söylerler.

Neticede Bakırgan beldesinin ruhları Mekke ruhlarına galip gelir ve şeyh Seyit Ata’yı erenlerden Hekim Ata yanına defnederler¹⁹⁷.

Mukaddes motifler başlığı içinde Peygamberi rüyada görme motifine dair bir örnek Gazneli Mahmut’a ait bir menkıbede karşımıza çıkar. Gazneli Mahmud, gece dolaşırken bir medresenin önünden geçer. Karanlıkta ders çalışmakta zorlanan bir öğrenci medresenin penceresinden gözüne görünür. Bu öğrenciye elindeki mumu hediye ederek oradan uzaklaşmıştır. Uykuya dalınca Hz. Muhammed (s. a. v.)

¹⁹⁶ Guvanch Yaylmov, “Necmeddîn-i Kübrâ ve Anadolu’da Kübrevîlik”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bursa 2012, s. 5.

¹⁹⁷ İnan, *Şamanizm*, s. 83.

rüyasına girer ve buyurur. ‘Ey Sebük Tigin’in oğlu! Allah seni bu dünya ve ahirette sayılanlardan eylesin, senin benim varisimi saydığın gibi’ deyince Gazneli Mahmut’un gönlü ferahlamıştır¹⁹⁸. Menkıbe de hem Türk hükümdarlarının veli yönü vurgulanmış hem de İslam’ın ilme verdiği kıymete işaret edilmiştir.

İnsanüstü olaylar başlığı altında cinlerden haberdar olma motifine örnek olarak, *Baba Maçın, Horasan erenlerinin ileri gelenlerindendi. Onun kerametlerinden biri herkesin gözü önünde yirmi dört fersahlık mesafeyi uçarak almasıydı. Bu zaat Ahmet Yesevî’nin meclisinde mahremiyete uyulmadan zikir yapıldığını söyleyip onu kınamaktadır. Onun bu sözleri üzerine Ahmet Yesevî Hâkîm Ata ve Sûfî Muhammed Danişmend’e Baba Maçın’i yakalayıp getirmelerini emreder. Baba Maçın’i getirerek tekkede bir direğe bağlayan müritler acıdan ağlayana kadar sırtına vururlar. Ağladığı zaman o çözüp serbest bırakırlar. Müritler neden Baba Maçın’i serbest bıraktıklarını sorunca Yesevî cevaben ona bir cinin musallat olduğunu yapılan bu zulümle Baba Maçın’i terk ettiğini söylerler. Kendisine gelen Baba Maçın, af dileyip Yesevî’ye intisab eder*¹⁹⁹.

Buhara alim ve zâhidlerinden, Bahaüddin Nakşibendi’nin ölen alimlerle manen iletişim kurması bir menkıbede yer alır. Rivayete göre *Bahaüddin, Buhara kabristanında dolaşırken, Semmasi’den Gucdüvânîye pek çok sûfî ile mana aleminde görüşür. Bu görüşmede Gucdüvânî, ona bir takım nasihatlerde bulunur. Bunlar; dinin emir ve yasaklarına bilhassa dikkat etmesini, ruhsatlara riayet etmesini, Allah’a olan sadakatini bozmamasını öğütlemiştir. Son olarak peygamberimizin yolundan ayrılmamasını sahabenin uygulamalarını göz ardı etmemesini tavsiye eder*²⁰⁰. Menkıbeler olağanüstü durumları aktarırken insanlara bazı yol haritaları da sunar. Özellikle takva yolunu aydınlatacak, hakiki ve doğru davranışları öğütler.

Mukaddes motiflerden rüyada irşâd edilme, rüyada Allah’ı peygamberi, melekleri ya da ulu bir şahsı görme durumuna örnek olarak Satuk Buğra Han’ın İslamiyet’i kabul edişi verilebilir. *Satuk Buğra Han rüyasında nur içinde gökten inen bir kişinin ona ‘Müslüman olursan dünyada ve ahirette kurtuluşa erersin, dediğini*

¹⁹⁸ Mustafa Akkuş, “Gazneli Mahmud’un Mutasavvıflarla İlişkisi”, *SUTAD*, Konya, Nisan 2019, s. 359.

¹⁹⁹ Kumartaşlıoğlu, *İnanç Motifleri*, s. 1165.

²⁰⁰ Hamit Algar, “Bahaüddin Nakşibendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 458-460.

söyler. Uyandığında bu rüyanın tesiriyle İslam'la müşerref olur. Gün aydınlanıp ahali uyanınca Müslüman olduğunu herkese ilan ettiği rivayet edilir²⁰¹.

3. 2. 8. Veliliğini Kabul Edenlerin Keramet Motifleri

- Bereket getirme
- Az yiyecekten çok kişiyi doyurma (yiyecek-içeceğin azalmaması)
- Başkalarını ikaz edip başına gelecek felaketlerden koruma (yanlarında, uzaktan gözlerine görünerek, rüyada)
- Tehlikede olanları kurtarma
- Vücut arızalarını giderme

Bereket getirme yahut azı çok kılma motifine Türk hükümdarlarının kerametlerinden de örnekler verilebilir. Karahanlı hükümdarı Oğulçak devrinde ona sığınmış olan Ebû Nasr Sâmânî, kendisinden küçük bir toprak bağışlamasını diler. Öyle ki bu toprağın öküz derisi kadar olduğu rivayet edilir. Ancak Ebû Nasr, ona bahşedilen bu küçük alana büyük bir mescit inşa ettirmiştir. Bu menkıbe azı çok kılma kerametini işaret ederek, Türklerin arasında dinin ve ibadetinin önemini vurgularken, Türk hükümdarlarının velayet sahibi olduğunun da altını çizmektedir. Bu bağlamda örnek verilebilecek bir başka menkıbe de Satuk Buğra Han'la ilgilidir. Satuk, arkadaşları ile avdayken bir geyik yakalar ve yemeğe hazırlamak isterler. Ancak tuzun olmadığı gerekçesiyle av arkadaşları Satuk'a başvurur. O ise Hâkk Teâlâ'ya el açar ve yardımını diler. Satuk'un duasıyla birden bire meydana tuz belirir. Bir kısmını geyiği yemek için kullanmışlardır, kalanını ise Satuk bir dağa serpmiştir. Daha sonra bu dağın tamamının tuzla kaplandığını gören herkes Allah Teâlâ'ya hamd ederek ibret alırlar²⁰².

Az yiyecekten çok kişiyi doyurma keramet motifine en güzel örnek, Ahmet Yesevî'nin çocukluğuna ait bir hadisedir. Ahmet ile çağdaş Yesevî adlı bir hükümdar ava çıkar. Ancak av için gezdiği dağlarda umduğunu bulamayınca askerlerine dağı ortadan kaldırmalarını çakıremreder. Askerler bu emri yerine getiremeyince veliler dağı kaldırmaya uğraşır. Ancak hiçbiri gayesine ulaşamaz. Yaşça çok küçük olan Ahmet'te çağırılır. O, ablasından bu vazife için ortaya çıkmanın müsaadesini ister. Ablası da babasının mabedi içinde bulunan sofrayı açabilirse oraya gidip dağı

²⁰¹ Erim, *Satuk'un Hayatı*, s. 45.

²⁰² Çakır, *Satuk Tezkiresi*, s. 189.

ortadan kaldırabileceğini söyler. Ahmet sofrayı alarak Yesi şehrine yol alır. Oraya ulaştığında yanında götürdüğü sofrada bulunan bir ekmeği bölerek doksan dokuz bin kişinin karnını bunla doyurur. Sonra merhum babasının hırkasını giyip Allah'a dua etmeye başlar. Dua sırasında bir fırtına kopar ki ortalığı sel götürür. Ahmet, başını hırkanın içine saklamışken birden çıkarır. Onun bu hareketiyle güneş açmıştır. Herkes görür ki dağ ortadan yok olmuştur. Büyük bir toz bulutu kaplar ortalığı. Ahmet'in bu yüce kerameti karşısında akıllı tutulan hükümdar ondan kendi adının bu cihanda baki kalmasını diler. Ahmet, hükümdara cevaben 'bu cihanda kim bizi sever ve adımızı anarsa seninkiyle birlikte ansın' diyerek adını bildiğimiz Ahmet Yesevî olarak tarihe geçirir²⁰³.

Felaketlerden koruma motifine örnek efsane nitelikli bir menkıbede yer alır. Türk coğrafyasında Bereze ve Öşkete iki komşu köydür. Bu iki köy arasında büyük bir ırmak akıp gider. Bereze'den Öškete'ye, güneye doğru giden yol bu nehrin üzerinden geçer. Irmağın ötesinde, yoldan üç yüz metre kadar ilerleyince, ırmağın yakınlarında çok derin, çoğu susuz, bazıları sulu olan çukurlar görülür. "Anlatırlar ki bir zaman bu çukurların bulunduğu yerde Urazlı adında bir köy varmış. Halkının Müslüman olduğu bu köyde yıllar önce vuku bulan bir hadise bölgede hala anlatılmaktadır. Bir gün köye dilenci kılığında bir adam gelir. Vakit akşam üzeridir. Niyeti o gece orada konaklamaktır. Bütün köy halkının kapısını tek tek çalar. Geceyi geçirecek bir yer arar. Ancak çabaları boşunadır; köy halkından kimse onu evine kabul etmez. Tam umudunu keseceği sırada bir ihtiyar kadın kapısını açıp onu evine kabul eder. Gece olup köy ahalisi uykuya dalınca dilenci, ihtiyar kadının evini terk eder. Ancak gitmeden önce ona bir tavsiyede bulunur. 'Yarın gün ortasına kadar evinden çıkma ve dışardan bir ses gelirse pencereni sakın açma' der ve gider. Gün ağarınca dışardan feryatlar duyulur. Ortalık toz duman olmuştur. Bir süre sonra sesler kesilince ihtiyar kadın dışarı çıkar ve köyün yok olduğunu görür²⁰⁴. Bu örnekte olduğu gibi genellikle dervişlerin hikmetlerinin beklenmedik bir şekilde ortaya çıkacağı sembolize edilerek anlatılır. Aynı zamanda çoğunlukla veliler, kendilerini ifşa etmezler.

²⁰³ Kumartaşlıoğlu, *İnanç Motifleri*, s. 1166.

²⁰⁴ Sakaoğlu, *101 Efsane*, s. 57.

Yiyecek içeceğin hiç azalmamasına motifine örnek olarak rivayet edilir ki; *Kimek ülkesinin Menkur isimli dağında bulunan tatlı su gözünün büyük bir kalkan gibi olduğu ve suyunun da bol olduğu bilinmektedir. Bu su gözünden yıllarca gelen geçen herkes içer, ordular istifade eder ancak hiçbir zaman suyu azalmaz. Bu su gözünün yanı başında bir taş vardır. O taşın üstünde secde eden bir insanın ayağı, elleri ve dizlerinin izi bulunmaktadır. Oğuz Türkleri buraya gelip suyun eksilmediğini görünce ve taşın üzerindeki izleri görünce Müslüman olurlar*²⁰⁵.

Yiyeceğin bereketlenmesine dair başka bir örnekte Hallâc-ı Mansûr'un toplu bir ibadette gösterdiği kerametın anlatıldığı menkıbede yer alır. Buna göre, *Hallâc-ı Mansur dört yüz kişi ile beraber ibadet ederken etrafındakilerle beraber acıklarılar. Mansûr'dan kendilerine bir ikramda bulunmasını isterler. Hallâc, onların oturmasını istedi ve hırkasının içinden pişmiş bir baş ve sıcak ekmeği çıkarır. Yanındakilere bu eti ve ekmeği ikram eder. Dört yüz kişinin tamamı bu ekmek ve etle doyarlar. Sonra yine şeyhten kendilerine yaş hurma ikram etmesini isterler. Hallâc ise onları yanına çağırır. Benim kollarımı ağaç dalı gibi sallayın der. Onlar ise bunu yapınca yaş hurmanın ağacın dalından düştüğü gibi hurmaların yere döküldüğünü görürler. Herkes doyana kadar bu hurmalardan yedi*²⁰⁶. Bu menkıbe ile arifin bereket getirici olduğu, açlıkta ve yoklukta doyuran, yiyeceğin ve içeceğin eksilmemesini sağlayacak kudrette olduğu vurgulanır. Onlara duyulan hürmet pekiştirilir.

Vücut arızalarını giderme motifine bir örnek olarak; Dede Korkut hikâyelerinden Pay Püre Bey'in kayıp oğlunun bulunması meselesinde, *Ağlamaktan gözleri kör olan Pay Püre Bey, kayıp oğlunun bulunduğu söylenince bundan emin olmak için bir şey ister. Eğer gerçekten benim oğlumsa serçe parmağını kanatıp elinin kanını bu mendile silsin. Bende bu mendili yüzüme süreceğim. Gerçekten benim oğlumsa Allah'ın izni ile gözlerim açılacaktır der. Dediklerini yaptılar, Pay Püre mendili yüzüne sürdü. Hâkk Teâlâ'nın izni ve inayetiyle gözleri açıldı. Babası anası feryat ettiler. Beyrek'in ayağına kapandılar*²⁰⁷.

²⁰⁵ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 199.

²⁰⁶ Attâr, *Evliya Tezkiresi*, s. 90.

²⁰⁷ Ergin, *Dede Korkut*, s. 96.

3. 2. 9. Veliliğini Kabul Etmeyenlerin Keramet Motifleri

- Başka bir veliye keramet kuvvetiyle üstün gelme
- Beddua ederek düşmanlarını cezalandırma
- Hasımlarına felaket musallat etme (zelzele ve yangınla, gökten taş yağdırarak)²⁰⁸

Yine bu başlığa da Türk hükümdarlarından örnekler vermek mümkündür. Hasımlarına felaket musallat etme motifine örnek olarak, Horasan hükümdarı Samanî'nin sözlerinden bir kısım rivayet edilir. *20.000 kişiyle Türklerin üzerine yürüdüm. Türkler ise beni 60.000 kişilik bir orduyla karşıladı. Harp esnasında Türkler arasında bize sığınanlar oldu. Bunlar arasında bazıları savaş seyrederken yanıma geldi ve Türk ordusuna bir şamanın katıldığını söylediler. Bu şamanın istediği takdirde kar ve yağmur yağdırmaya gücünün yeteceğini söylediler. Bu şamanın bir afetle bizi yok etmek için geldiğini bildiren Türkleri azarlayıp böyle bir şeyi bir insanın yapamayacağını buyurdum. Onlarda bize inanmıyorsan yarın seher vakti olanlara şahit olursun deyip gittiler. Sabah olup kuşluk vaktine varınca ordumun üzerinde bir kara bulut belirdi. Simsiyahtı, gürültüsüyle beni ve ordumu dehşete düşürmüştü. Bunun kötü bir mahlûkun fitnesi olduğunu düşündüm. Allah'a sığındım. Secdeye kapanıp ona yalvardım. Kudretin ancak onda olduğunu merhametin de yine ondan geleceğini bilerek dua ettim. Bir zaman sonra askerlerim yanıma geldi ve müjdeyi verdi. Bu kara bulut benim ve ordumun üzerinden uzaklaşarak Türk askerlerinin üzerine gitmişti. Onların üzerine dolu yağdırarak zor durumda bıraktı. Hayvanları korkmuş halde sağa sola kaçarken, dolu tanelerinin isabet ettiği insanlar ölmekteydi. Askerlerim Türklerin ordusunun dağıldığını görünce onların üzerine yürümek istedi. Ben buna müsaade etmedim. Zira Allah'ın gazabı gazapların en büyüğüdür ve yine onun merhameti en yüce mükâfattır. Türkler tüm ağırlıklarını bırakarak kaçmışlardı. Ertesi gün ganimeti toplamak için oraya gittik. Oldukça büyük bir ganimet elde ettik. Hâkk Teâlâ'ya el açıp dua ettik, onun yardımı ve ihsanına çokça şükrettik²⁰⁹. Bu menkıbede hem şamanların büyü, tılsım vb. mistik inançlar hem de dua ile düşmanları kahretme gibi iki zıt motif bir arada verilmiştir. İslâmi dönemde eskiyle olan bağın kopmadığı görülmektedir.*

²⁰⁸ Ocak, *Menâkıbnâmler*, ss. 83-92.

²⁰⁹ Şeşen, *Türk Ülkeleri*, s. 139.

Ebû Nasr Sâmânî'ye dair başka bir örnek, yine beddua ile düşmanlarını hezimete uğratmasıyla ilgilidir. *Satuk Buğra ve Ebû Nasr birlikte kâfirlerin üzerine yürümeye karar verirler. Askerleriyle beraber yola koyulurlar. Kâfirlerin yakınına geldikleri zaman Ebû Nasr Sâmânî, ellerini göğe kaldırarak dua etmeye başlar. "Allah'ım küffar üzerine derin bir uyku ver. Müslümanları zafere muvaffak eyle diyerek Allah'a yalvarır. Sâmânî'nin duasına icabet eden Allah Teâlâ, kâfir düşmanları derin uykudan uyandırmayıp, Satuk ve Ebû Nasr'a zafer nasip etmiştir*²¹⁰.

Düşmanlarına felaket musallat etme başlığına örnek olarak ise Satuk Buğra Han'ın zaferi ve Türklerin toplu halde Müslümanlaşması hadisesini örnek verebiliriz. *Rivayete göre o kutlu zafer günü Satuk'ta çok keramet görülür. Kılıcı bütün askerlerinin kılıcının gücündeydi. Her düşmana vuruşunda kırk kez uzar, birçok düşmanın kanını akıttırdı. Satuk'un atı bir ejderha gibi ağzından ateş çıkarır. Bu ateş yalnızca düşmanları yakardı. Onun bu halini gören kâfirlerden Müslüman olanlar oldu*²¹¹.

Son olarak Hasan Buğra Han'a nispet edilen bir menkıbede yine beddua ile düşmanları felakete uğratma motifine örnek olarak verilebilir. Hasan Buğra Han, kâfir üzerine sefere çıkar. Savaşın en çetin anında secdeye kapanarak ve Hâkk Teâlâ'ya dua etmeye başlamıştır. Onun yardımını diler, zulmünün düşmanların üzerine olması için dua etmiştir. Henüz onun duası bitmeden bir fırtına kopar, ortalık toz dumana karışmış. Bir hortum taş üstünde taş bırakmamıştır. Bir müddet sonra ortalık sakinleştiğinde düşmanların üzerine tuzlu toprak yağdığını, şehitlerin üzerinin ise temiz kumla örtüldüğünü görmüşlerdir. Bunun üzerine savaşın olduğu beldeye şehitler kumu adı verildiği de söylenenler arasında gelmektedir²¹².

3. 2. 10. Menkıbelere Dair Bir Değerlendirme

Menkıbeler toplumun parmak izi gibidir. Dolayısıyla her toplumun kendi kültür, örf ve gelenekleriyle bütün halde, dönemin sosyal politikaları eşliğinde değerlendirilmelidir. Bu çalışmada ele aldığımız örneklere göre menkıbeleri, üç farklı açıdan değerlendireceğiz. İlk olarak menkıbelerde sıklıkla işlenmiş keramet

²¹⁰ Çakır, *Satuk Tezkiresi*, s. 193.

²¹¹ *Satuk Destanı*, s. 44.

²¹² Çakır, *Satuk Tezkiresi*, s. 203.

motifleri örneklendirilerek genel çerçeve oluşturulmuştur. İkinci olarak ise, menkıbelerde sıklıkla yer almış motiflerin eski Türk inançlarıyla olan bağı üzerine bir değerlendirme yapılması gerekliliğidir. Bu kapsamda yorumlayacak olursak; Türkler, ananelerine, toplumsal karakterlerine sıkı sıkıya bağlı bir toplumdur. Var oldukları coğrafyanın zorlukları, göçebe yaşam kültürü gibi faktörler de onları daha karakteristik bir hale getirmiştir. Sözün özü Türkler, konfor alanını aşmaktan korkmayan bir millet olarak örf ve zihniyetlerini değiştirmemiş ancak yenilikleri daima kendi kültürleri içinde çözümleyerek kabullenmişlerdir. Bu tarihsel süreç yaşanırken kültürel aktarımı sağlayan ilk unsur, kendilerine ait destan ve efsaneler olarak karşımıza çıkmaktadır. Destan anlatıcılığı, bir metot olarak kabul görür ve yüzyıllarca devam ederek sözlü kültür geleneğinin doğmasına katkı sağlamış olur. Toplumda bu rolü üstlenmiş, bu işi kimlik edinmiş şahıslar bulunur. Türkler arasında bunlara baksı denildiği bilinmektedir. Destan ve efsanelerden gelen mitsel anlatılar, Türklerin sahip olduğu inançların mistik yönleriyle birleşip yeni bir form oluşturarak halkı bir araya getirmiştir. Kısacası baksılar ve şamanlar tam olarak, toplumu bir arada tutmak, birlikte hareket etmek ve aynı duyguda birleştirmek üzere çalışırlar. Bu amaçla din, kültür ve mitler birleştirilerek bir takım ritüeller yapılmıştır.

Ayinleri ve törenleri yöneten, liderlik eden şamanlar Türk toplumunun ruh şifacısı gibi görülmektedir. Türkler yeterince zor olan yaşam şartlarını, inanma ve adanma inancıyla pekiştirerek motivasyon bulmuştur. Şamanlara saygı göstermiş, onların sözlerini dikkatle dinlemişlerdir. Onların tanrılar ve ruhlarla olan iletişimini, mistik güçlerini hayranlık ve korku arasında takip etmişlerdir. Bu yüzden şamanların, baksıların toplumda yönlendirici, karar verici ve öğretici bir kimliği bulunur. Bu bağlamda gelişen din ve din adamı algısı kapsamında ortaya çıkan inanç uygulamalarının çoğu sonraki dönemlere transfer edilmiş bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Örneklerle değerlendirecek olursak, hemen her ritüelde bir vahşi hayvan kullanılması birçok anlam ifade edip İslâm inancına da taşındığı bilinmektedir. Kurt, kartal, aslan gibi hayvanlarla ayin yapılması, şamanın gücünü temsil etmiş bu metafor, Müslüman Türkler arasında velilerin vahşi hayvanlara hükmettiği, menkıbeler ile devam ettirilmiş, tıpkı şamanlarda olduğu gibi velinin gücü bu yolla sembolize edilmiştir. Tabiat kültü içinde, kutsal kabul edilen pek çok doğal varlık bulunmaktadır. Şamanlar zaman zaman tabii unsurlara hükmederek, toplum üzerinde

güç elde etmişlerdir. Bazen savaşlarda fırtına çıkararak, bazen kıtlık ve kuraklıktan kurtarıp yağmur yağdırarak olağanüstü güçlerini ispat etmiş, toplumun belirleyicisi, karar vericisi olmuşlardır.

Müslüman Türklerde de bu inanın devam ettiğini menkıbelere bakarak görebiliyoruz. Taş ile yağmur yağdırma, velinin bir duasıyla yağmur ve fırtına çıkması, çölde su kaynaklarının oluşması gibi örneklerin sayısı meçhuldür. Yine tabii unsurlardan ateşin ayinlerde kullanılması, ateşe bakarak kehanette bulunma, ateşin kötü ruhları uzaklaştırıp temizleyici etkisi olduğu gibi inançlar mevcuttur. Bunlar da İslami menkıbelerde velilerin ateş üzerinde göstermiş olduğu kerametlerle işlenmiştir. Ateşin yakıcı özelliğinden etkilenmeme, velinin kendi vücudundan bir ateş oluşturması gibi örnekler eski inançlardan izler taşımaktadır. Şamanların tanrılarla, ataların ruhlarıyla iletişim kurması gibi ritüeller ise İslam sonrası doğan menkıbelerde Allah'ı ve peygamberi görme motifi olarak işlenmiştir. Aynı zamanda velileri, ölmüş şahısları görme, onlardan haber alma gibi motiflerde yer almaktadır. Adak adama, kurban etme, ad verme, cenaze merasimleri gibi günlük aktiviteler de İslam sonrası devam eden geleneklerdendir. Bunların İslami örnekleri yalnızca menkıbelerde değil birçok edebî üründe karşımıza çıkmaktadır.

Güç olarak başka bir şamana üstün gelme, onu alt etme veya gelişimine katkı sağlama gibi olağanüstü hallerin Müslüman velilerde de örnekleri mevcuttur. Veliler keramet yönünden birbirine üstün gelebilir, irşâd edip velayete erdirebilirler. Örnek olarak yararlandığımız menkıbelerde bu motiflere rastlamaktayız. Kehanette bulunarak, yol gösteren, problemlerin sebep ve çözümlerini bildiren şamanlar toplumsal hayatın her alanına hükmetmişlerdir. Onların varlığı ve gücü savaşların sonucunu, devletlerin kaderini belirler. Hükümdarın durumu hakkında yorum yapabilecek en yetkili kişilerdendir. Hatta hükümdar tarafından da saygı görerek, iktidarın güç ortakları arasında yer alırlar. Bu durum Müslüman hükümdarlar zamanında devam etmiş, veli ve mutasavvıflara verilen değer bir adım ileriye taşınmıştır.

Şamanların manevi gelişim süreci de veliler ile paralellik gösterir. En büyük fark İslâm'la birlikte mutlak gücün Allah'a ait olduğu bilincidir. Şamanlar sadece sahip oldukları olağanüstü mistik güçler sayesinde, geçmiş ve gelecekte haber veren, ataların ruhu, tanrılar ve tabiatla bağ kuran, bunlara hükmeden şamanlar,

halkın lideri ve rehberidir. Halk tarafından saygı ve hürmet görmüş bu şahsın toplum içindeki konumu ve ona duyulan hisler, sonraki dönemlere transfer edilmiştir. Sonuç olarak zaman, mekân ve din değişikliği Türklerin öğrenmiş olduğu din adamı algısına fazla tesir etmemiştir.

Değerlendirmemizin ikinci kısmı ise menkıbelerde yer alan kerametlerin toplumsal etkileri üzerine olacaktır. Dokuz başlık altında örneklendirdiğimiz altmışaltı menkıbeden yola çıkarak, menkıbeler hakkında yapacağımız en genel yorum, bahsedilen kerametın kuvveti oranında tesirinin büyük olacağıdır. Şüphesiz bu durumun en önemli sebepleri bazı motiflerin, Kuran kaynaklı kıssalara dayandırılırken, bazılarının da eskiden beri kabul gören inançlarla iç içe geçmiş olmasıdır. Örneğin, Hızır aleyhisselâma dair aktarılan menkıbeler hem onun misyonuna vurgu yapmış hem de velinin ona ulaşması, onu görmesi ve sohbet etmesinden bahsedilerek manevi durumuna dikkat çekilmiştir. Bu durum gösteriyor ki insanoğlu, geçmişten günümüze din konusunda bilinmeyen, gerçekliğinden emin olunamayacak biraz da mistik meselelere karşı daima ilgili korumaktadır. Allah'ı görme, peygamberleri görme, göğe yükselme, Miraç'a çıkma, ateşte yanmama, yağmur, fırtına çıkarma gibi olağanüstü haller veliye duyulan hürmeti artırmış, yalnızca velinin şahsını değil mensubu olduğu tarikat ve çevreye verilen değeri güçlendirmiştir. Gaybı bilme, gelecekte ve kabir ehlinden haber verme gibi kerametlerle insanlara bilinmeyen hakkında yol göstermiş, rehberlik etmişlerdir.

Velinin görevi halka Hâkk'ı anlatmaktır, kerametleri ise bunun en kalıcı, en tesir edici yolu olarak görebiliriz. Doğum anında vuku bulan olağanüstü haller, yerin ve göğün sarsılması, suların kesilmesi, ağaçların, kırların mevsimi değilken yeşermesi gibi hadiseler eski inanışların paralelinde gelişmiş kutsiyet emareleri kabul edilmektedir. Bu motifler menkıbelerde sıklıkla yer almıştır. Aynı anda birden fazla yerde bulunma, kısa bir sürede uzun mesafeleri aşma, şekil değiştirme gibi keramet güçleri ise tamamen şamanlar döneminden kalma izler taşımaktadır. İnsanın akıl ve gücünün yetmeyeceği bunca şeyin bir veli de gerçekleştiriyor olması, halkı ona itaate teşvik edip, insanların onun etrafında toplanmasını sağlamıştır. Bu durum veliye hem toplumsal hem de siyasi bir güç sağlar. Dolayısıyla hükümdarların takdiri ve saygısını da kazanmışlardır.

Özellikle Türk coğrafyasında bulunan mutasavvıflar, Türklere dini uygulamaları, takva ve şeriatı anlatma, öğretme gayesiyle bir eğitim ekolü oluştururlar. Bu yol Türklerin anlayabileceği yalınlıkta ve sünnî daire içerisinde izlenmiştir. Halkla beraber olan velayet sahibi şahıslar, kerametlerini göstererek onları hayrete düşürmüş, bu yolla yine Hâkk'ı anlatmıştır. Veli, varlığında Allah'ın tecelli edişini işaret eder. Birçok kimliği bünyesinde barındıran veliler, toplumda bir eğitimci, rehber ve liderdir. Sözlerimizi toplamak gerekirse menkıbelerin tahlili üç farklı bakış açısıyla gerçekleştirilebilir. Birincisi menkıbelerin kerametleri konu alarak doğması sebebiyle yalnızca işlenen keramet motifleri incelenmiştir. İkincisi Türklere ait eski inançların menkıbelere yansıması, din adamı algısındaki paralel ilerleyişin tespiti, son olarak ise menkıbelerden ulaşılabilecek bilgiler ve toplum üzerindeki tesiridir. Bu çalışma da her üçüne de kısıtlı olarak değinilmiştir. Konunun çok geniş bir saha ve zamanı kapsaması sebebiyle belli sınırlılıklar içinde ele alınarak izah edilmeye çalışılmıştır.

SONUÇ

Türk kültür ve edebi hayatının önemli kaynaklarından menkıbeleri, Türk-İslam Menkıbeleri başlığı altında sınırlı da ortaya çıkışı, gelişimi, muhtevası ve tarihsel rolü kapsamında ele alarak anlatmaya çalıştık. Bu çalışmanın, konusu yalnızca tarihsel hikâyelerin ortaya çıkışı ve gelişimiyle sınırlı olmayıp, köklerinin yüzyıllar öncesinde hangi düşünce ve inançlara bağlı olduğunu izah etme çabası da taşımaktadır. Eski Türk dinlerinin temel prensipleri, Türklerin dini inanışlarının sosyal hayatlarına yansması, Şamanist ve Monoteist dönem özelliklerinin İslam'la beraber senkronize edilişi örneklerle ele alınır. Yeryüzünde var olan bütün insanlar gibi Türkler de daima bir inanç arayışında ve isteğinde olmuşlardır. Karanlık dönemlerden itibaren var olan bu duygunun temelinde tüm insanların bir arada olma arzusu ve bu arzudan doğan eşitsizliklerin nötrleştirilme çabasıdır. Dinler insanlar arasındaki eşitsiz ve adaletsiz olacak her şeyi düzenler. Bu sebeptendir ki insanoğlu daima inanmak ister.

Nitekim dinlerle ortaya çıkan yaşam biçimi ve inanışlar, ritüeller ve kutsiyetlerin birçoğu, kendisinden sonraki dine aktararak hem sosyal hem de ruhani bir geçiş elde etmiştir. Özellikle eski ile yeni din arasında benzerlik oranı yüksek olanlar çok daha fazla benimsenmiş, kabul edilirliliği kolaylaştırmıştır. Çalışmamızın ilk sonucu, Şamanist döneme ait dinsel törenler, tabiat kültü ve atalar kültü inançlarındaki bazı kutsiyetler ve nihayetinde Gök Tanrı inancının prensibi gibi Türk dinlerine dair birçok izin Müslümanlaştıktan sonraki sosyal yaşama taşınmış, İslam tasavvuf anlayışıyla harmanlanmış olduğudur. Sözlü kültürün yazıya aktarılmasıyla beraber edebi hayata da kalıcı izlerini bırakmıştır. Tarihte Türklerin Müslümanlaşması anlatılırken, Gök Tanrı inancıyla temel prensiplerinin örtüşmesi bahsi üzerinde bu yüzden durulur. İslam'ı kabul eden Türk toplulukları ve devletleri geçmişle bağlarını tamamen koparmadıklarını hissetmiş, örf, adetlerini değiştirmek zorunda kalmayarak İslam'la sentezleyebilmiştir. Üstelik cihan hâkimiyeti anlayışına da paralel olan cihat fikrine hizmet ederek Türkistan'ın Müslümanlaşmasına, İslamiyet'in nüfuz alanının genişlemesine büyük katkılarda bulunmuşlardır.

X. yüzyıldan itibaren Müslüman Türkler arasında kabul gören ve güçlenen tasavvuf anlayışı, tarikatların teşekkül etmesine neden olur. Tarikatlar, İslam'ın emir ve yasaklarını anlatır, şeriatın kaidelerini öğretirdi. Her tarikatın bir muhakkak bir

şeyhi olmakla beraber kimi zaman kerametleri ve Allah’a dost olmasıyla tanınmış bir sūfinin etrafında toplanan halk onun vefatı ardından tarikatı inşa etmiştir. tasavvuf fikrini bina eden Türkistan ve Horasan sūflerinin yegane gayesi Hâkk Teâlâ’ya kul olmaktır. Bu sebeple dünya aleminden ve dünyevi zevklerden arınma gayreti içinde oldular. Netice de birçoğuna Allah’ın keremi tecelli etti ve manevi alemden bir mertebe edindiler. Sonra rıza-ı İlâhi için halka hizmet ve eğitime kendilerini adayan evliyalar, insanlara İslam’ı anlattı ve öğretti. Bunu yaparken kimi zaman kerametleri hasıl oldu ve halka göründü. Anlatıcılık kültürünün göçebe hayattan beri var olduğu Türkler arasında velilerin kerametleri de dilden dile anlatılarak büyümüştür. Bu kültür menkıbe yazımını doğurmuş, menâkıbnâmelerin edebi bir tür olarak doğmasını sağlamıştır demek yanlış olmaz.

Bu çalışmada varılan bir diğer sonuç; menâkıbnâmelerin kerametler üzerine kurulu olmasıdır. Çünkü bir velinin, insanlar üzerindeki tesiri, kerametlerinin büyüklüğü ölçüsüyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla kayda değer bulunan çoğu hadise evliyaların kerametleri üzerine kuruludur. İnsanların duydukları veya okudukları şeyin olağanüstülüğü ile veliye duyduğu saygı ve hatta korku paraleldir. Bu durum tarikatların teşekkülünü, velinin tesirini, hatta hangi devlet sınırları içindeyse orada edinilen meşruiyeti etkileyecek boyuttadır. Olağanüstülüğün boyutu şeyhin kudretini gösterir ve nüfuzunu artırır. Bahsi geçen kerametlerin menşei ise çoğunluğu İslam sonrası dönemde Kuran-ı Kerim’de yer alan kıssalar kaynaklı olmakla beraber, İslam öncesi eski Türk dinleri kaynaklı olanları da bulunmaktadır. Türkler ya dönemde sahip oldukları inanç gereği ya da eskiden atalarının sahip olduğu inançlara verdikleri önem sebebiyle izahı zor, doğaüstü, kerametleri kabul etmiş ve etkilenmiştir. Bu kapsamda menâkıbnâmelerin içeriklerinden, dönemin şahısları, kültürel yapısı, inanç unsurları, siyasi durumu hatta coğrafi yapısı hakkında bile bilgiler edinilir. Tarihe kaynaklık etmesi yönüyle ehemmiyeti ortadadır. Menâkıbnâmeler bir bakıma toplumların günlükleri gibidir. Onların fikri dünyalarının gelişimini, yaşadıkları problemleri, günlük hayata dair rutinlerini anlamaya yarayan bir penceredir.

Çalışmamızın kapsamı gereği Türkistan ve Horasan coğrafyasında yaşayan ya da buralara gelmiş, Türkler ile temasa geçmiş velilerin menkıbelerin örneklerle, menâkıbnâmelerde yer alan olağanüstülük motifleri değerlendirilmiş, bu çerçevede

Türklerin İslam öncesi dönem ile İslamiyet sonrası dönem inançlarının birçok benzer yönü olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

A. TEMEL KAYNAKLAR

ARABÎ, Muhyiddin, *Fusûsu'l Hikem Tercüme ve Şerhi*, Trc. Ahmet Avni Konuk, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. , İstanbul, 1990.

ATTÂR, Ferîdüddin, *Tezkiretü'l Evliyâ*, Erkam Yayınları, Trc. , Mahmut Sami Ramazanoğlu, Haz. Salih Zeki Meriç, İstanbul, 2016.

CÂMÎ, Ahmed bin Abdurrahman, *Nefehâtü'l-Üns*, Neş. Yahya Ay, Yayın No. 99, Crab Publishing.

FADLÂN, b. Ahmet, *İbn Fadlân Seyahatnâmesi*, Çev. Ramazan Şeşen, 9. Baskı, Yeditepe Yay, İstanbul 2019

HÂCİP, Has Yusuf, Kutadgu Bilig, Haz. Yaşar Çağbayır, 16. Baskı, Ankara, 2015.

HAZÎNÎ, *Cevâhiru'l Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr (Yesevî Menâkıbnâmesi)*, Haz. Cihad Okuyucu- Mücahit Kaçar, 1. Baskı, Büyüyen Ay Yay. , İstanbul, 2014

RADLOFF, Wilhelm, *Manas Destanı (Kırgız Türkçesi Metin- Türkiye Türkçesi Çeviri)*, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Türksoy Yay. , Birinci Baskı, Ankara, 1995

SATUK BUĞRA HAN, *Tezkireleri (İnceleme-Metin- Tıpkıbasım)*, Haz. Necati Demir, H Yay. İstanbul, 2022.

SÜLEMÎ, *Tabakâtü's Sûfiyye Sohbetleri I*, Çev. M. Esad Coşan, Haz. Metin Erkaya, Server Yay. , Ankara, 2021.

ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. Basım, TTK Yay. , Ankara, 2001.

YESEVÎ, Hoca Ahmet, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Hayati Bice, 1. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. , Ankara, 2019.

B. İNCELEME VE ARAŞTIRMA

ABADÎ, Firuz, *Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi I* (Kamus Tercümesi I) Çev. A. A. Cenani Ayntabi/ Matbaa-i Amire, İstanbul, 1926.

AKKUŞ, Mustafa, “Gazneli Mahmut’un Mutasavvıflarla İlişkisi” , *SUTAD*, Konya, Nisan 2019.

ALGAR, Hamit, “Bahaüddin Nakşibendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1991, (458- 460).

ALŞAR, M. Hakan, *Melametiler Horasan Erenleri*, Karakutu Yay. , İstanbul, 2006.

ATEŞ, Ahmet, “Menâkıb” , *İslam Ansiklopedisi*, C. VII, MEB Yay. , İstanbul, 1979, (701- 702).

AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi*, C. I, Tekin Yay. , İstanbul, 1995.

BAL, Şahin, *Aykırı Sesler Teolojik ve Yarı Politik Denemeler*, 1. Baskı, Mana Yay. İstanbul, 2017.

BALKİS, İmdat, “Kuran’da Veli Kavramı “ , *Genç Mütefekkirler Dergisi*, Nisan 2020, (1-18).

BALTA, Paul, *World Religion (Past and Present)* Çev. John Fletcher, Moonlight Publishing, London, 1991.

BARDAKÇI, M. Necmettin “ Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatlarında Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 91, 2016, (521- 536).

BARS, Mehmet Emin, “Şamanizm’den Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”, *Türkbilgi Dergisi*, S. 36, Ankara, 2018, (167-186).

BAYRAKTAR, Mehmet, *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Akçay Yay. , Ankara, 1987.

BİÇER, Bekir, *Türklerin İslamlaşma Süreci*, 3. Baskı, Akçağ Yay. , Konya, 2022.

BOLAT, Ali, *Bir Tasavvuf Mektebi Olarak Melâmetilik*, İnsan Yay. İstanbul, 2003.

BORATAV, P. Naili, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikayeciliği*, Adam Yay. , İstanbul, 1988.

BORATAV, P. Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, 2. Baskı, Bilgesu Yay. , İstanbul, 1978.

BUNSUZ, Halil, *Sözlü Kültür Geleneğinde İslam*, Tablet Kitabevi, Konya, 2021

BURSALI, M. Necati, *İstanbul ve Anadolu Evliyalrı*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1996.

BURSALI, M. Necati, *Nur İplikleri, Velilerin Dilinden Tasavvufi Hikâyeler*, Çelik Yay. İstanbul, 2010.

BÜLBÜL, Tuncay, *Celalzâde Salih Çelebi Cevâmi ’ül-Hikâyât ve Levâmi ’ür-Rivâyât (İnceleme-Metin)*, Nevşehir, 2017, C I, Nevşehir, 2017.

ÇAKIR, Emine, *Satuk Buğra Han Tezkiresi Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 2017.

ÇEŞMELİ, İbrahim, “Tarihi Kaynaklara Göre Türk Göçebelerinde Dinler, Kültler, Ritüeller ile İkonografi M. S. 8. Yüzyıla Kadar” , *Art Sanat Dergisi*, S. 3, 2015, (45-96).

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1980.

ELIADE, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, Çev. Mehmet Aydın, III. Baskı, Din Bilimleri Yay. , Konya, 2004.

ELIADE, Mircea, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Yay. , Ankara, 2006.

ERASLAN, Kemal, *Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara, 1991.

ERASLAN, Kemal, "Ahmet Yesevî", *DİA*, C. II, (159-161).

ERASLAN, Soner, *Tabakât Literatürünün Ortaya Çıkışı: Sülemini'nin Tabakatu's-Suîyye'si*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2020.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, 55. baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 2017.

ERİM, Nida, "Satuk Buğra Han'ın Hayatı ve Menkıbevi Kişiliği", *Uluslararası Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 6, 2022, (40-50).

ERÖZ, Mehmet, "Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşılık", *TDVA*, İstanbul, 1992, (103-111).

GÖK, Bilal, "Ebû'l-Hasan Harakânî'nin Menkıbevî ve Tarihî Şahsiyeti", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, 2014, (103-121)

GÜNAY, Ünver, Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Tarihi*, Berikan Yay. , Ankara, 2015.

GÜNGÖR, Harun, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. , Ankara, 2002, (261-282).

HASSAN, Ümit, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Varlık Yay. , Ankara, 1986. .

İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini*, Birinci Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*, 3. Baskı, TTK Yay. , Ankara, 1986.

İNAN, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, C. II, TTK Yay. , Ankara, 2020.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 16. Baskı, Ötüken Neş. , İstanbul, 1997.

KARAKAŞ, Selim, "Türklerin Orjinal Dinleri Meselesi" , *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13/2, 2014, (463-477).

KORKMAZ, Esat, *Hacı Bektaş Veli Vilâyetnâme*, Can Yay. İstanbul, 2011.

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları*, TTK Yay, Ankara, 1943.

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara, 1996.

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları I*, 4. Baskı, Akçağ Yay. , Ankara, 2004.

KUMARTAŞLIOĞLU, Satı, “Ahmet Yesevi Hakkında Anlatılan Menkıbelerde İslam Öncesi İnanç Motifleri”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Sempozyumu*, Yayın No:13, II. Cilt, İstanbul 2016, (1161-1173).

OCAK, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., No: 9, İstanbul 2002.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, 7. Baskı, TTK Yay. , Ankara, 1992.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menâkıblarında İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, (Genişletilmiş Gözden Geçirilmiş Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, (Tarayan: Gökhan Aydın).

ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay. , Ankara, 1971.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, 5. Baskı, TTK Yay. , Ankara, 2010,

ÖNGÖREN, Reşat, “Tasavvuf” , *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, 2011, (119-129).

ÖNGÖREN, Reşat, “Sufî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2019, (471-472).

ÖZTÜRK, Özkan, “Ebu'l-Hasan El-Harakânî Menâkıbında Maddî ve Mânevî İktidarın Kökenleri”, *KAÜİFD*, c. IV, S. 1, 2017, (177-207).

REICHL, Karl, *Türk Boylarının Destanları*, Çev. Metin Ekici, TDK Yay. , Ankara, 2021.

SAKAOĞLU, Saim, *101 Türk Efsanesi*, 7. Baskı, Akçağ Yay. ,Ankara, 2017.

SAYIN, Esmâ, “Tasavvufî Kavramlarla Anlamsal Bağları Açısından Keramet Kavramı”, *BAİD*, Balıkesir, S. 12, 2020.

SEVER, Mustafa, “Süleyman Hâkim Ata (Ahmed-i Yesevi'nin III. Halifesi) Ve Bakırgan Kitabı”, *Kastamonu Üniversitesi VI. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu (Yesevîlik)*, Kastamonu Üniversitesi Matbaası, Aralık 2018, s. 358.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.

ŞAHİN, Haşim, “Menâkıbnâme” , *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1980, (112-114).

- ŞAHİN, Muzaffer, Halil Altuntaş, *Diyanet İşleri Başkanlığı Meali*, Ankara, 2005.
- TOGAN, Z. Velidî, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985.
- TOSUN, Necdet, *Yesevî Külliyyatı*, Ahmet Yesevî Üniversitesi Yay., 2019.
- TURAN, Osman, “Türkler ve İslamiyet” , *DTCF Dergisi*, C. IV, TTK Basımevi, S. 4, Ankara, 1946, (457- 485).
- ULUDAĞ, Süleyman, “Keramet” , *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara, 2022, (265-268).
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Kültüründe Keşif ve Keramet*, Sufi Kitap, İstanbul, 2017.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Nefis” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, (25-28).
- YAYLMOV, Guvanch, *Necmeddîn-i Kübrâ ve Anadolu’da Kübrevîlik*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2012.
- YARDIM, E. Seval, *Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- YILMAZ, Ömer, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ankara, Akçağ Yay, 2015.

C. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- ARTUN, Erman, “Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri” https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf, (01.04. 2023), s. 1-23.
- EROĞLU, Türker-Hatice Çiğdem Kılıç, “Türk İnançları ve İnanışları”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9250> , (16. 04. 2023), s. 750-770.
- <https://sozluk.gov.tr/> (TDK e-sözlük\ 03. 05. 2023)